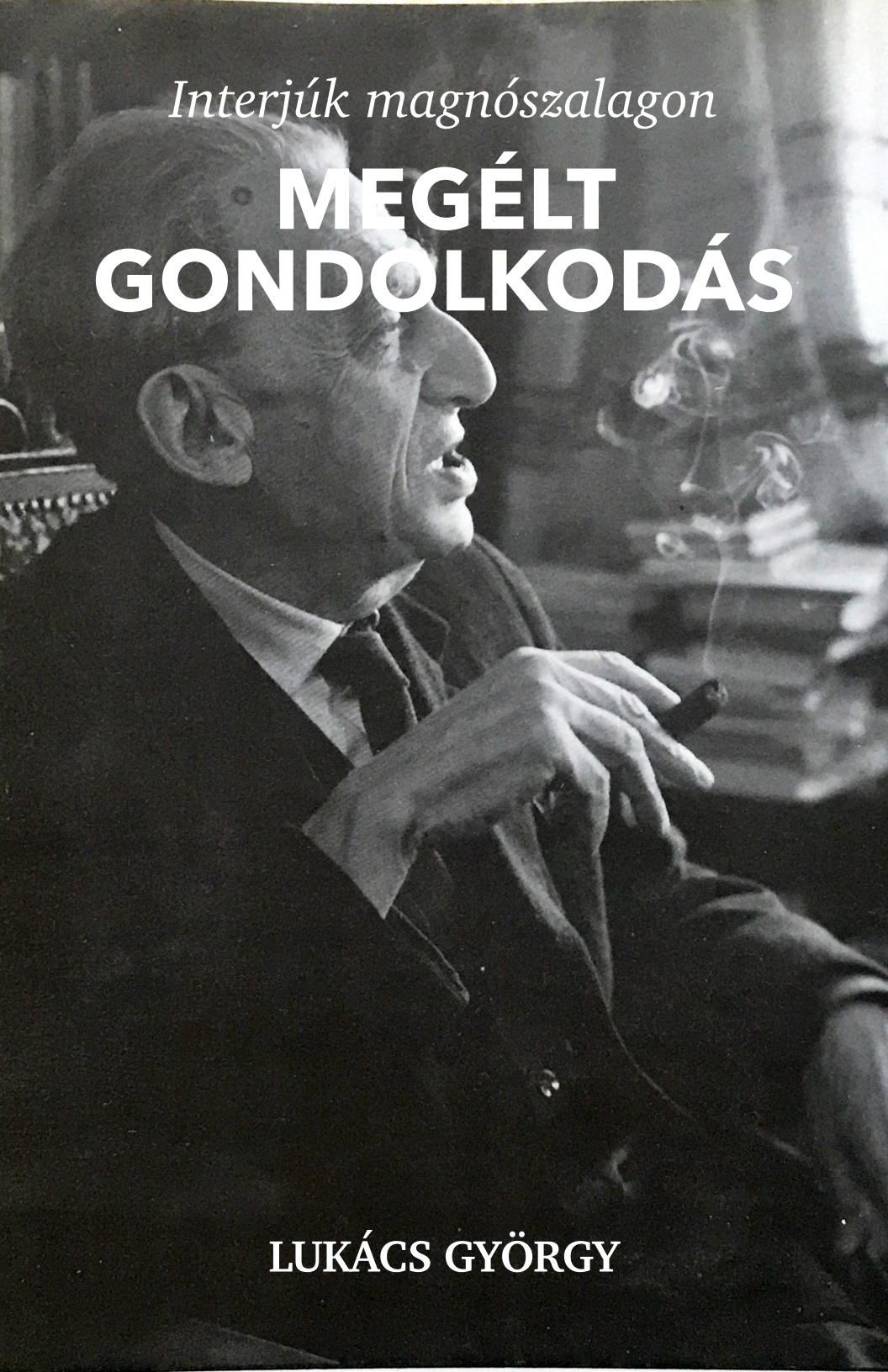
Interjúk magnószalagon

MEGÉLT GONDOLKODÁS

LUKÁCS GYÖRGY

Interjúk magnószalagon

MEGÉLT GONDOLKODÁS

LUKÁCS GYÖRGY
AZ INTERJÚKAT KÉSZÍTETTE
EÖRSI ISTVÁN ÉS VEZÉR ERZSÉBET
SZERKESZTETTE EÖRSI ISTVÁN

© Lukács György

Életvitel mint az (igazi!) kíváncsiság és a hiúság közti harc - a hiúság mint főbűn: az embert odaszögezi a partikularitáshoz (frusztráció mint megrekedés a partikularitás szintjén).

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉS

Amikor Lukács György értesült végzetes betegségéről, rendkívüli erőfeszítéseket tett, hogy gyorsított tempóban befejezhesse *A társadalmi lét ontológiájáról* című műve javítását és átnézését. Állapota azonban olyan gyorsan romlott, hogy nem bírta ezt a számára mindennél fontosabb munkát a saját igényeinek megfelelő szinten elvégezni. Ekkor írta meg önéletrajzi vázlatát, de mire elkészült vele, nyilvánvalóvá vált, hogy kidolgozásához nincs már ereje; az írás manuális munkája is mind megoldhatatlanabb feladatot jelentett a számára. Úgy döntött tehát, hogy önéletrajzi vázlatának, a *Megélt gondolkodás*-nak az alapján Vezér Erzsébet és az én kérdéseim mankójára támaszkodva magnóra mondja önéletrajzát. Magnós interjúkat már korábban - főként 1969-ben - is készítettünk vele.

Az interjúk összeállítása és szerkesztése során két cél vezérelt. Először is hiánytalanul akartam visszaadni az interjúk tartalmát, vagyis mindazt, amit Lukács György fontosnak vélt elmondani önmagáról és koráról; másrészt könnyen olvasható, összefüggő szövegre törekedtem. Ezért a magnós interjúknál szokásos és ez esetben parancsolóan szükséges stiláris javításokon túl szerkezeti változtatásokat is eszközöltem. A szövegrészeket a lehetőség szerint időrendbe sorakoztattam; ahol többször esik szó ugyanarról, ott a kifejezőbb és teljesebb változatot választottam: olykor a régebbi interjúk kitételeit és epizódjait iktattam be a szövegbe, annál is inkább, mert 1969-ben Lukács György még kifejezőerejének teljes birtokában volt. Időnként a válasznak megfelelően módosítottam a kérdéseket. A két kérdező személyét összevontam. Az önéletrajzi emlékezésbe

belevettem néhány elméleti fejtegetést; ezek a kitérők mindennél pontosabban jellemzik Lukács Györgyöt, még haldoklásának küszöbén is.

Az általam közreadott interjúk tehát nem hitelesek a szó filológiai értelmében; de minden szavuknak magnós fedezetük van. Lemondtam olyan - egyébként fontos - fejtegetések és kitételek közléséről, amelyeket, noha világosan emlékszem rájuk, nem tudok dokumentálni. Megjegyzem még, hogy tartalmilag nem válogattam a megnyilatkozásai között. Sem akármilyen politikai megfontolás, sem a tapintat szempontjai nem késztettek ilyen csonkító eljárásra. Az interjúk stilizálása és szerkesztése közben nemcsak az bátorított, hogy Lukács György kérésére többször végeztem számára hasonló munkát, hanem annak tudata is, hogy az ő szellemében járok el. Ő ugyanis a betű szerinti hűségnél, a filológiai pedantériánál egész életében többre becsülte azt a fajta hűséget, mely egy alak vagy folyamat lényegét tartja szem előtt.

1979.

A magyarországi kiadás alkalmából ismét átnéztem az Interjúk szövegét. Kisebb kiegészítéseket iktattam be, és néhány ismétlést töröltem. Helyreállítottam azokat a szövegrészeket, amelyek az első magyar nyelvű kiadásból - az újvidéki Új Syinposion 1981-82-es változatából - kimaradtak, de amelyek szerepelnek az összes idegen nyelvű kiadásban; e kötet anyaga eddig németül, olaszul, angolul, franciául, japánul és szerb-horvátul jelent meg. A Gelebtes Denken szövege Magyarországon is megjelent, Meller V. Ágnes fordításában (Lukács György: Curriculum vitae, Magvető, 1982). Sok helyütt „visszarontottam” az eredeti mondatokat,

melyeket korábban a könnyebb fordíthatóság kedvéért a kelleténél simábbra csiszoltam. Fontosnak tartom ugyanis, hogy személyiségének érzékeltetése kedvéért a lehetőség szerint megőrizzem Lukács hanghordozását.

Végezetül - a szerkesztői bevezető műfaji előírásait mélyen megsértve - hadd idézzem Lukács szavait egy 1969-es beszélgetésünkből, amelyet - mivel messzire térített volna az életrajz menetétől - nem vehettem fel ebbe a könyvbe. A tragikomédia filmbeli és színpadi lehetőségei közti különbségről vitáztunk. Világtörténelmi példákat hoztam fel, a sztálini kirakatperektől és a Kennedy-gyilkosságtól Mao úszóteljesítményeiig és az indonéz államcsínyig annak bizonyítására, hogy a világ groteszk őrülete: az élet mindennapos ténye. „Ez mind igaz - mondta Lukács -, de emögött van egy rendkívül hamis beállítás minálunk, aminek: első teoretikusa tulajdonképpen Freud, aki kimondja, hogy az egészséges embert kell a betegből megérteni, és nem megfordítva. Ezzel szerintem a világ a feje tetejére van állítva, mert akármi történik Indonéziában, a lényeg mégis az, hogy az ember megértésének kiindulási pontja mégiscsak az egészséges ember. Mihelyt a beteg emberből indulunk ki, és ez tipikus a modern irodalomra, el kell fogadnunk, hogy a mi korunk tipikus embere a frusztrált, a hisztérikus, a szadista stb. ember. Véleményem szerint ez polgári ideológia, és ha igaz volna, akkor az emberiségen nem lehetne segíteni. Ha viszont abból indulunk ki, hogy létezik egy normális emberiség, amelyet a mostani kapitalizmus és a sztálini szocializmus rendkívül messzemenően eltorzított, akkor az eltorzításból van kiút... Én nagyon félek attól, hogy ha egyszer megírnám az önéletrajzomat, akkor mindenki azt mondaná, hogy ez egy romantikusan kiagyalt teória, mert nekem semmi patologikus vonásom nincsen.”

AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN

1.

Amikor tízévi pártonkívüliség után 1967-ben ismét megkapta tagsági könyvét, Lukács György úgy érezte, hogy életének ez az újabb fordulata magyarázatra szorul. Elvégre mégiscsak kultuszminiszter volt az 1956-os népfelkelés idején, és nyilvánosan később sem mondta fel a szolidaritást azokkal a kommunistákkal, akikkel együtt hurcolták el Romániába, és akik közül néhányan, mérvadó ígéretek ellenére, tapintatos kifejezéssel élve, nem sokkal élték túl ezt az internálást. Maga Lukács 1957-ben visszatérhetett ugyan Budapestre, de itt az „ideológiai főveszély" posztját töltötte be; írásait Magyarországon nem adták ki, és azt is meg akarták akadályozni, hogy külföldön publikáljon. Csak a magyarországi gazdasági reform előkészületei teremtettek némelyest új helyzetet - az ilyen desztalinizációs fordulattal egy időben lehetetlen volt továbbra is Lukács Györgyöt tekinteni a legfőbb ideológiai mételynek. Ráadásul a párt vezető köreiben felülkerekedett az a vélemény, hogy tanácsos volna Lukáccsal még halála előtt kibékülni, hogy ne ismétlődjék meg a másik legjelentősebb magyar kommunistának, József Attilának az esete, akit a harmincas évek elején kizártak a pártból, és aztán halála után kellett vele mindenféle torzítások segítségével megkötni a békét.

„Nem tudom, hallotta-e, hogy ismét párttag lettem?" - kérdezte Lukács György a maga megszokott furfangos oldalpillantásával. Bólintottam, mire ő magyarázni kezdte döntése okait. Először is a gazdasági reform objektíve lehetővé teszi a közeledést, még akkor is, ha ő a reformtervet, amelyet a párt igen radikálisnak tart, csak

első lépésnek tekinti az igazi szocialista átalakulás fele vezető úton. Ráadásul ő, mint marxista, tudja, hogy a gazdasági szerkezet politikai következmények nélkül nem alakítható át; a párt pedig gazdasági reformokra szeretne szorítkozni. Mégis a reform ténye mozgásteret teremt a dialógus számára. Második okként a tanítványok szempontjai szerepeltek. Ő maga meg tud élni a filozófiából, és külföldön közöltetni tudja írásait, engedély nélkül is. Tanítványai azonban - éppen az ő helyzete miatt - nagyrészt hallgatásra és olyan pénzkereső munkára vannak kárhoztatva, mely gátolja őket tehetségük kifejtésében. Most viszont ígéretet kapott arra, hogy tanítványai, mihelyt ő párttag lesz megint, tudományos beosztást és publikációs lehetőséget kapnak. A harmadik okra Lukács György különösen büszke volt: biztosították arról, hogy fenntarthatja és adandó alkalmakkor ki is fejezheti ideológusi különvéleményét. Ez új perspektívát, hatáslehetőséget nyit meg előtte: kompromisszum nélkül, ideológusi minőségében lehet párttag. „Ezek szerint - kérdeztem az összes érv meghallgatása után - mondhatjuk azt, hogy nem is Lukács elvtárs lépett vissza a pártba, hanem a párt lépett vissza Lukács elvtársba?” Ismét rám villant Lukács furfangos oldalpillantása. „Ezt sajnos túl korai volna még mondani” - válaszolta.

2.

Mindketten tudtuk, hogy e három ok mögött - bármilyen komolyan gondolta is őket Lukács György - egy mélyebb emberi szükséglet sejlik. Amikor 1957-ben hazatért Romániából, azonnal levelet írt a Magyar Szocialista Munkáspártnak, és ebben tudatta, hogy továbbra is a párt tagjának tekinti magát. Levelére sohasem

kapott választ. Nyilván még a Lukácsellenes hangulatkeltés csúcspontján sem érzett senki bátorságot arra, hogy aláírjon egy elutasító levelet. „Megakadtam a torkukon - mondogatta az ilyen szituációkkal kapcsolatban Lukács -, se lenyelni nem tudnak, se kiköpni.” Később említette, hogy a lexikonban olvasta: kizárták a pártból. „Egyetlen önálló gondolata volt, amelyet nem tőlem lopott, nevezetesen az, hogy engem nyugdíjazni kell” - mondta a lexikoncikk szerzőjéről, Szigeti Józsefről, aki hajdanában a tanítványa volt.[1]

A lexikoncikk nem fogható fel hivatalos válasznak, Lukácsnak azonban, bár viccelődött rajta, mégis keserűséget okozott. Lelki kényszerűség kötötte a párthoz. „Right or wrong, my party” - ezzel a filozófusszájból oly furcsán csengő mondattal indokolta, hogy még a tisztogatások idején sem szegült szembe - bensőleg sem! - a sztálinizmussal. Ezt persze történelmi okokkal is alátámasztotta, például a New Left Review-nak adott késői interjújában, amely csak halála után, 1971. július-augusztusi számban jelent meg.

„Csak a kommunista mozgalom soraiban lehetett hatékonyan harcolni a fasizmus ellen. Ezt a nézetemet ma is vallom.” A Mann testvérek és József Attila értő tisztelője már csak a tények nagyvonalú felfüggesztésével tarthatott ki 1970 körül e nézete mellett. Azt is felhozta többször magyarázatul, hogy a Sztálin-Hitler ellentét idején erkölcsi parancs volt felfüggeszteni a Szovjetunió bírálatát. De még ha ez akkor így is volt, miért nem törte meg később a hallgatást? Miért viselkedett úgy Magyarországra visszatérve, még a Szovjetuniót meg nem járt

---

[1] Szigeti József nyilatkozata szerint a szócikket nem ő írta, csak mint a szerkesztőbizottság tagja lektorálta. Az 1961-ben megjelent Új Magyar Lexikon inkriminált mondata pontosan Így hangzik: „1956-ig a pártnak tagja volt; az MSZMP nem igazolta át tagjai közé.”

magyar kommunisták szűk vezető körében is, mintha mit sem tudott volna a fizikai és szellemi lét szörnyű béklyóiról, az univerzális félelem légköréről, a munkatáborokról, amelyek haláltáborokként is kitűnően funkcionáltak, magyarán a szovjet fejlődés sztálini irányáról? A magyarázatot erre a New Left Review-ból idézett mondatok folytatása adja meg: „Mindig az volt a véleményem, hogy a szocializmus legrosszabb formájában is jobb élni, mint a kapitalizmus legjobb formájában." A Neues Fórum 1969. májusi számában még objektívebben fogalmazza meg ugyanezt: „De a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. Ez csak látszólag paradoxon." Aki ezen a véleményen van, annak nincs szüksége különleges történelmi okokra vagy morális mérlegelésekre ahhoz, hogy tagja akarjon lenni a pártnak, amely ennek az akármilyen szocializmusnak az építését irányítja.

Lukács lelki - mondhatni: vallásos - szükséglete[2] megítélésem szerint részben származásának, részben intellektuális pozíciójának a következménye. A dúsgazdag bankár fia, aki nagyon hamar kiábrándult a szülői ház morális és intellektuális légköréből - mint ő szokta volt mondani: „protokollszelleméből" -, arra vágyott, hogy valamely értelmes és nagy közösséghez tartozhasson. A párt az osztálytudat - vagy ha úgy tetszik: a világszellem - hordozójaként, ha olykor kerülő utakon is, megvalósítja a magáért való nembeliséget (Gattungsmässigkeit für sich), és az egyén is mint e folyamat alkotóeleme tud a leginkább a saját nembeliségének szintjére emelkedni. Másrészt idealista

---

2 Lukács kommunizmusának vallásos elemeiről tudomásom szerint két magyar filozófus: Bence György és Kis János irt először, abban a mindmáig kiadatlan tanulmányukban, amelyben Lukácshoz való viszonyukat próbálták tisztázni^ közvetlenül ennek halála után.

korszakának világraszóló tudományos teljesítménye, egész műveltsége és intellektuális színvonala eleve lehetetlenné tette Lukács számára, hogy zökkenőmentesen belesimuljon egy hierarchikusan felépülő fegyelmen és kényszerintézkedéseken alapuló mozgalomba. Thomas Mann, aki Naphta-figuráját köztudomásúlag részben Lukács Györgyről mintázta, finoman megérezte ennek a szellemi alkatnak és szituációnak kényes, mondhatni megoldhatatlan ellentmondásait. Naphta jezsuita, vagyis egy világuralomra törő szervezet ideológiai élharcosa, aki azonban intellektuális élessége folytán nem tud beleolvadni a mozgalomba, amelynek minden erejét szenteli; a mozgalom pedig, noha szabadságot biztosít neki, bizalmatlanul szemléli merész koncepciói miatt, amelyek - mert a végső következtetésekig hatolnak előre - az eretnekséget súrolják. Lukács nem jezsuita volt, és sosem törődött bele abba a szükségszerű távolságba, amely őt, a teoretikust folyton-folyvást szembeállította a mindenkori taktikai elgondolások által vezérelt és taktikai fegyelmet követelő mozgalommal. E helyzetre - éppen mert teoretikus volt - egy koncepcióval, az úgynevezett partizánelmélettel válaszolt. Ezt a legteljesebben a pártköltészettel kapcsolatban, 1945-ben fejtette ki: „A pártköltő sohase vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán. Vagyis ha igazi pártköltő, mély egyetértésben van a párt történelmi hivatásával, a párt által kijelölt nagy stratégiai útvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel szabadon, saját felelősségére kell hogy megnyilatkozzék.” A szöveg pátoszából, megfogalmazásának tágasságából érezni lehet, hogy nemcsak a költőről, hanem a filozófusról, magáról Lukács Györgyről is szól a mese. Másutt kifejezetten önmagára vonatkoztatja ezt a kifejezést, például: „Ezért valamiféle partizánháborúra kényszerültem, tudományos eszméim védelmében.” A partizánelmélet pártkörökben igen

csekély sikert aratott - nem csökkentette, hanem növelte a mozgalom és a filozófus közti távolságot, és 1949-ben a kommunista hatalmi monopólium megteremtése után tűrhetetlen botránykőként szerepelt abban a vitában, amelynek célja Lukács ideológiai pozíciójának és befolyásának megsemmisítése volt. Erre a vitára Lukács szokása szerint formális önkritikával reagált, hogy elkerülje a rémségesnek érzett exkommunikációt; a partizán mindig a háta mögé rejtette fegyverét, ahányszor a vezérek túl szúrósan néztek rá. Még életművénél, ennek intellektuális és morális tekintélyénél is többre becsülte minden időkben azt, amit a pártköltészetről szólva hűségnek nevezett. A polgári irodalomban - írja - a hűség gyakran már csak patologikus-giccses érzésként jelenik meg. „A pártfegyelem most már a hűség magasabb, elvontabb foka: a közéleti ember hűsége: mély világnézeti kapcsolat valamely történelmileg adott irányzathoz, hűség akkor is, ha egy pillanatnyi kérdésben nem is áll fenn teljes egyetértés.” De mi legyen a hűség sorsa, ha valamely történelmileg adott tendencia lényeges meghatározó elemei alapvetően megváltoznak vagy éppenséggel visszárukra fordulnak? Ha például a munkástanácsok forradalmi rendszerét, amely mellé 1918-ban a filozófus hűséggel odaállt, bürokratikus rendőri diktatúra váltja fel? Ebben az esetben a rendíthetetlen hűség az elnevezések és jelszavak folyamatosságához tapad. De ha a hűséges ember történetesen rendkívüli gondolati feszítőerővel rendelkező, kiemelkedő tehetségű filozófus, akkor ezt a hűséget világtörténelmi perspektívába kell állítania, és a valóság és a perspektíva közti szakadékot akarattal, hittel - vallásos erényekkel - kell áthidalnia. Lukács Györgynek azonban túl fejlett volt a kritikai érzéke ahhoz, hogy ezt a gondolati bűvészmutatványt a hatalom számára kellemesen tegye meg. Öregkorában a történelem kétszer is - 1956-

ban és 1968-ban - benyújtotta neki a számlát, ő azonban nem akarta elismerni a csődöt. Csak egyetlenegyszer hallottam a szájából, 1968 őszén, nem sokkal a Varsói Szerződés csapatainak Prágába való bevonulása után, hogy „az 1917-ben kezdődött kísérlet alighanem kudarcot vallott, és az egészet majd máskor és máshol kell elkezdeni". Ezt a mondatot azonban, részben talán élete utolsó öt évtizedére visszaható, végzetes következményei miatt, sosem ismételte meg, soha le nem írta, és még utolsó, nyilvánosságra nem is szánt interjúiban sem ejtette ki a száján. Ehelyett - és ezért olyan kényelmetlen a hűség Lukács-féle változata - elméletet dolgozott ki a Szovjetunióról mint a szocializmusba való átmenet nem tipikus formájáról, és fokozta a marxizmus „reformjára" és „reneszánszára" irányuló követeléseit. E reform és reneszánsz a „Vissza Marxhoz" jelszóban csúcsosodott ki. E visszafelé irányuló pillantás alkalmas volt arra, hogy értelmet adjon mozgalomban eltöltött évtizedeinek, de egyben - fölöttébb kényelmetlenül - a létező szocializmus valóságát éppen Marxszal állította szembe. Marx elméletének megvalósítása ma olyan követelmény, amelynek a létező szocializmus még legjobb akarattal sem tudna megfelelni; másrészt viszont nyíltan nem is szállhat szembe ezzel a követelménnyel. Lukácsot e hadállása miatt nem lehetett se lenyelni, se kiköpni. Amikor a történelem szörnyű csapásaira a „Vissza Marxhoz" jelszóval válaszolt, és ráadásul néhány fontos kérdésben részletezni is kezdte az e jelszóban rejlő feladatokat, amikor tehát hűségét egyszerre helyezte át - a jelen megkérdőjelezésével - a múltba (Marxba, a forradalom lenini korszakába stb.) és a jövőbe, akkor olyan - saját személyére szabott, életével és művével összhangban lévő - kritikai koncepciót alakított ki, amelyben a hitnek csak egyetlen - igaz, döntő - feladat jutott: azzal a boldogító feltételezéssel

szolgált, hogy felülről jövő ideológiai, gazdaságpolitikai és organizatórikus reformok útján el lehet jutni a gyér-marxú jelenből a marxi jövőbe.

3.

Amikor Lukács György élete utolsó hónapjaiban papírra vetette önéletrajzi vázlatát, a Megélt gondolkodás-t, teljes életét ennek a törekvésnek és tendenciának az évtizedeken átívelő vonulatában próbálta megrajzolni. A mű megírásának körülményei rendkívüliek. A 86 éves Lukács néhány hónap óta tudta már, hogy rákja van. Amikor e tényt közölték vele, megkérdezte, hogy mennyi ideig tud még zavartalanul dolgozni. Mindenáron át akarta még írni Ontológiá-ját, amelynek utolsó éveit szentelte, és amelyet néhány tanítványa szigorú bírálatban részesített. Ezzel a munkával azonban nagyon nehezen haladt előre, mégpedig elsősorban nem betegsége miatt. A mű szerkezete a történeti és módszertani fejezetek éles kettéválása szinte legyőzhetetlen nehézségek elé állította a szerzőt. Ehhez járult a perspektíva 1968-ban bekövetkezett vészjós megbillenése - mintha fényképezés közben elmozdulna a megörökítésre váró tárgy -, mely tovább fokozta e Lukács öregkori produkciójában már amúgy is meglévő ellentétet a (konzervatív) rendszer és a (progresszív) módszer között. Ráadásul betegsége megbontotta bámulatos szervezetének egyensúlyát; nem is a rák bizonyult végzetesnek, hanem a rohamosan kifejlődő meszesedési folyamat, mely aláásta fizikai erőit és koncentrálóképességét. Néhány hónap múlva - 1971 elején - be kellett ismernie, hogy - mint mondotta - „az Ontológia megítélésében nem vagyok többé kompetens”. De mivel munka

nélkül nem tudott élni, tanítványai felvetették neki, hogy írja meg szellemi önéletrajzát. Ez a gondolat régóta foglalkoztatta Lukácsot, már csak azért is, mert e mű megírására először felesége, az 1963-ban elhunyt Bortstieber Gertrúd ösztönözte. Most mégis vonakodva látott neki a munkának, mert nem akart pusztán az emlékezetére hagyatkozni; ahhoz viszont nem érzett már erőt magában, hogy emlékeit archívumokból, könyvtárakból és korabeli folyóiratokból előbányászandó anyaggal támogassa meg. Végül az idő kényszerítő nyomására mégis nekilátott a munkának. Vezérszavakban hamarosan leírt egy harminchét gépelt oldalt kitevő német nyelvű szöveget. E megoldásnak két oka lehetett: egyrészt minden nagyobb művéhez előbb vázlatot készített, és ezt a munkamódszerét alkalmazta most is. Másrészt, gondolom, az a megfontolás is vezette, hogy alapos és tényanyagában támadhatatlan könyvet úgysem tud írni könyvtári munka híján. A vezérszavas vázlat viszont bárki számára lehetővé teszi, hogy utánanyomozzon a részleteknek. Ez a nyomozási munka már életében megkezdődött. Amikor ugyanis a vázlat elkészülte után kiviláglott, hogy Lukács György immár manuálisan képtelen az írásra, új tevékenységet kellett kitalálni neki. Így került sor március és május között azokra a magnóbeszélgetésekre, amelyeket Vezér Erzsébet és én folytattam Lukács Györggyel. A téma a Megélt gondolkodás volt. Előttünk feküdt a gépelt szöveg, és mi rákérdeztünk azokra az utalásokra és kitételekre, amelyek magyarázatra vagy kiegészítésre szorultak. Az így létrejött több száz oldalnyi magyar nyelvű szöveg korántsem egységes. Rengeteg bennük az ismétlés, és sok az érdektelen részlet. A májusi beszélgetések rögzítik azt a torokszorongató hanyatlást, amelyet szellemi erőinek végső megfeszítésével Lukács György is megfigyelt magán. Mégis ezek a beszélgetések számos fontos

kérdést tisztáznak, sok helyütt konkretizálják, kiegészítik és értelmezik a leírt szöveget, A munka, amelyet az aggastyán számára irgalmas kegyeletből agyaltunk ki, nem a mi érdemünk folytán, hanem beszélgető-társunk fantasztikus akaratmegfeszítése következtében értelmessé vált.

4.

„Minden dolog énnálam valaminek a folytatása. Az én fejlődésemben, azt hiszem, nem organikus elemek nincsenek" - az egyik magnóbeszélgetés alkalmából hangzott el ez a büszke mondat. És az önéletrajzi vázlat valóban szerves, egységes jellemet mutat. Lukács már kisgyerekkorában fellázadt a nagypolgári család „protokoll"-szelleme ellen. Írói pályájának kezdetén Ady Endre kritikai szelleme, totalitásigénye, forradalom nélküli forradalmisága elsöprő erővel hat rá, és később, német filozófiai stúdiumai során egyedülálló szintézishez segíti: konzervatív ismeretelmélete baloldali etikával párosul, és ez a magyarországi és általában: az európai politika megítélésében elzárja előle a „hatalomvédte bensőség" összes lehetséges útját. A világháború tovább fokozza megvetését a fennálló hatalmak, intézmények és uralkodó ideológiák iránt, amelyek lelkesült mámorban röpítik a világot a katasztrófa felé. A világ a „tökéletes bűnösség" állapotában leledzik - reménysugarat csak az orosz forradalom kínál. Lukács - akit korábbi Marx-olvasmányai is előkészítettek már a fordulatra - végre perspektívát láthat maga előtt a világégés közepén, és rövid, „de" heves belső tusa után csatlakozik a kommunista mozgalomhoz, amelyhez élete végéig hű marad. A *Megélt gondolkodás* ezt a fordulatot - teljes joggal - centrális

jelentőségűnek mutatja: „Kommunistává fejlődésem életem legnagyobb fordulata, fejlődési eredménye.” Korábbi élete és művei is csak annyiban érdeklik, amennyiben ezt a fordulatot készítették elő. Világhírű és máig elevenen ható idealista könyveit ettől kezdve mint egy vitathatatlanul tehetséges, de számos tekintetben káros ideológus alkotásait kezeli. További fejlődését olyan útnak fogja fel, amelyet a marxizmuson belül tett meg, részint az elmélet mind tökéletesebb elsajátítása, részint a gyakorlathoz való - időnként belülről jövő, máskor külsődleges - alkalmazkodás útján. Ez az út elvezeti a marxizmus reformjának és reneszánszának követeléséhez és azokhoz a nagy rendszerező munkákhoz - az Esztétiká-hoz és az Ontológiá-hoz amelyekre Sztálin életében gondolni sem lehetett, és amelyek e reformmunka kezdetét és első betetőződését voltak hivatva jelenteni.

Ezt a roppant utat egyetlen ember járta be. Lukács, aki 18 éves korára végleg szakított szépírói ambícióival, és későbbi évtizedeiben olykor, tudatosan vállalt közönnyel, még a közhasználatra készített szöveg-alkotás legelemibb szabályainak is hadat üzent, ebben az utolsó töredékében érzékeltetni tudja tárgya, vagyis önmaga személyiségének a roppant életpályán átívelő egységét. Anyja elleni, igen korán jelentkező lázadásáról írva egyéb példák közt szerepel ez a kitétel is: („Partizánharc az anyámmal: sötét kamra körülbelül 8 éves koromban. Apám: kiszabadulás bocsánatkérés nélkül.”) A magnóbeszélgetések során ezt a magyarázatot fűzte a fentiekhez: „Anyám ellen partizánháborút folytattam. Tudniillik anyám szigorú volt hozzánk. Büntetései közé tartozott, hogy volt a lakásban egy fáskamra, egy sötét kamra, és oda bezárt minket, amíg bocsánatot nem kértünk. Testvéreim azonnal bocsánatot is kértek, én azonban éles különbséget tettem. Ha reggel tízkor zárt be, akkor én tíz óra öt

perckor bocsánatot kértem, és minden rendben volt. De fél kettőkor jött haza az apám. Az apám megérkezésekor az anyám nem akarta, hogy otthon feszült állapotok legyenek, ennélfogva ha egy óra után zárt be engem, akkor a világért sem kértem volna bocsánatot, mert tudtam, hogy fél kettő előtt öt perccel bocsánatkérés nélkül is ki fog engedni." Ez a logika későbbi önkritika-mechanizmusára is éles fényt vet. A gyermek-gerilla és a felnőtt-partizán egyaránt csak akkor tartott önkritikát, ha úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nem jön idejében haza a megmentő papa; 1956 után, amikor a pártból nem zárhatták ki (mert föl se vették), és a letartóztatás veszélye sem fenyegette, teljesen leszokott az önkritikáról. Lukács maga is tisztában volt személyiségének ezzel a jellegzetes ismérvével. Amikor azt elemzi, hogy miért kellett az 1929-ben írott Blum-téziseket nem sokkal később párttagsága, sőt élete védelmében visszavonnia - e tézisek a proletárdiktatúra helyett a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájának perspektíváját vázolják fel a magyar kommunista mozgalom számára a következő jellegzetes mondatokat veti papírra: „Kísérlet arra, hogy az elkerülhetetlen kritikát a magyar párt keretein belülre korlátozzam"; ezért „feltétel nélküli kapituláció magyar vonalon (gyakorlatilag úgyis teljesen kilátástalan)." A mérlegelés technikája ugyanaz, mint a sötét kamrában volt; és mindkét dilemma mögül ugyanaz a furfangos oldalpillantás villan ránk.

5.

Ma is, annyi Gulág-olvasmány után, megrendítően hatnak azok a mondattöredékek, amelyek a szovjetunióbeli perekkel foglalkoznak: „A nagy káderirtás időszaka. Állásfoglalás

(párhuzamosan Blochhal). Szerencse a katasztrófa időszakában a) Buharin-Radek, 1930, b) magyar mozgalom, c) lakás." Lukács tehát három szerencsés körülmény egybejátszásában látja a fő okát annak, hogy túlélte a pereket. Először is 1930-ban nem volt hajlandó találkozni Buharinnal és Radekkal, amikor ezek keresték vele az érintkezést. Lukács úgy véli, ha 1930-ban találkozik velük, akkor emiatt nyolc év múlva elpusztítják. Másodszor is azért volt szerencséje, mert a Blum-tézisek kudarca után kisodródott a magyar mozgalomból. Ha magyar párttag marad, akkor vagy a magyar párt vezetője, Kun Béla végzett volna vele, vagy pedig Kun ellenfelei, amikor Kunra került a sor. Harmadik szerencséje a lakása volt. Az egyik magnós beszélgetés során ezt mondta erről: „Nagyon rossz lakásom volt, és ez kevéssé gyakorolt vonzóerőt a NKVD embereire."

A három szerencsés ténykörülmény - külön-külön és együttesen - rémítőbben hat a mai olvasóra, mint a szerencsétlenségek és tragédiák rutinosan összeállított lajstroma. Lukács azonban visszagondolva erre a korszakra, reménysugarat fedez fel: a Komintern meghirdeti hetedik kongresszusán a népfrontpolitikát. „Objektíve: a válságkorszak felbomlásának kezdete." És: „Személyesen nem nehézségek nélkül (2 letartóztatás). Mégis: emberileg a legharmonikusabb: Gertrúdhoz való viszony. Nem megszépítés, semmiféle »optimizmus«. De az az érzés: nemcsak közeledés a (tulajdonképpen célul kitűzött) helyes úthoz: a marxizmushoz mint történelmi ontológiához, hanem egyúttal: perspektívák, hogy ebből a tendenciából valamit - ideológiailag - megvalósíthatok."

Ma már hátborzongatóan komikus ez a nagyvonalú objektivitás, amellyel Lukács túlpillantva a rémségeken és ezek szörnyű indítékain, kiharcolta magának belső derűjét. Csak az tehette

képessé erre, hogy ha nem is egyetértést, de legalább megértést tanúsított a sztálini tisztogatások iránt; ezek kísérőjelenségeit, az intrikát, a besúgást, a vérre menő lakáshajhászást pedig a szubjektív kísérőjelenségek közé sorolta.

Noha tudjuk, hogy Lukács abban a perdöntő vitában, amelyet a szocializmus egy országban való felépítésének lehetőségéről folytattak, a kezdet kezdetétől Sztálinnak adott igazat Trockijjal szemben, és a húszas évek több más vitájában is Sztálinnal rokonszenvezett, mégis furcsa ma olvasni késői állásfoglalását, mely a sztálini korszak legembertelenebb megnyilatkozásaira történelmi és ideológiai mentségeket talál. Lukács a kommunista értelmiség skizofréniájának gondolatilag legszínvonalasabb példáját szolgáltatja, amikor a sztálini haláltáborokat, miegymást minőségileg különbözőknek tünteti fel az egyéb haláltáboroktól; hol világtörténelmileg szükségszerű, hol szükségtelen pattanások ezek a totalitás viruló arcán. Mégsem vonhatjuk meg rokonszenvünket a vallomástevőtől, aki - noha az azóta eltelt évtizedek tanulságai, a közvélemény diktatúrája és számos személyes példa erre csábíthatná - nem hajlandó stilizálni és korrigálni a múltját, hanem önmagát mindenre való tekintet nélkül, szörnyűséges illúzióival együtt mutatja meg. Másrészt ez a belülről jövő szemlélet, ez a megértés éles ellentétben áll mindazzal, amit ő a „marxizmus reformjának" és „reneszánszának" nevezett. Lukács, akinek fejlődésében csakugyan nincs nem organikus elem, teljes életét: a múltat és a jövőt egyszerre akarja megmenteni. Ehhez - a már említett okokból - hitre van szüksége, olyan hitre, amely a teljes fejlődést hibáival, sőt bűneivel egyetemben értelmesnek és legalábbis szubjektíve szükségesnek tünteti fel.

6.

Politikailag és morálisan egyaránt igen jellemző az a kép, amelyet Lukács a *Megélt gondolkodás*-ban és a magnóbeszélgetések során az 1956-os népfelkeléshez és Nagy Imréhez való viszonyáról rajzolt. Alapvető magatartását - szokása szerint - kétfrontos harcként definiálja:„Ezáltal a helyzet világos: Rákosi ellen, az illúzió ellen, hogy rendszere partikulárisan, immanensen »reformálható«, valamint a polgári liberális reformtendenciák ellen (melyek Nagy Imre közvetlen környezetében is el voltak terjedve).” 1968-ban hasonló volt az álláspontja. A csehszlovákiai fejlemények hatására terjedelmes tanulmányt írt és nyújtott be a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának, és ebben erre a megállapításra jut: „Ha valamely államban, amelyet a Sztálin-epigonok a gazdasági-társadalmi válság állapotába vezettek, a polgári demokrácia alternatívája kerekedne felül, akkor - anélkül hogy próféták lennénk - nagy valószínűséggel megjósolhatnánk: a CIA belátható időn belül új Görögországot hozna létre.” Véleményének lényegét a következő tömör mondatban összegzi: „Az igazi alternatíva: sztálinizmus vagy szocialista demokrácia.”

Nagy Imrével szemben visszatérő panasza, hogy nem volt programja. Már első - 1953-54-es - miniszterelnökségével kapcsolatban is így ír: „Nagy Imrétől keveset vártam. Első, rövid vezetése idején - semmilyen kapcsolat vele (programnélküliség). Ugyanez a XX. kongresszus után is.” 1956-tal kapcsolatban is felbukkan ez a mondat: „Nagy: nincs programja. Így álláspontom: tisztán ideológiai.” E programnélküliségnek tulajdonítja, hogy az események a Varsói Szerződésből való kilépésig sodorták a

kormányt. Lukács György más emlékezőkkel egybehangzóan elmondta, hogy Szántó Zoltánnal együtt ez ellen foglalt állást a párt legfelső, héttagú testületében. A többiek támogatták a kormány döntését. Arra a kérdésre, hogy elvi vagy taktikai okokból ellenezte-e a kilépést a Varsói Szerződésből, Lukács György ezt felelte: „Először is természetesen elvi okaim voltak. Én egyszerűen híve voltam annak, hogy Magyarország tagja a Varsói Szerződésnek. Másodszor természetesen az is szerepet játszott a döntésemben, hogy ne adjunk az oroszoknak semmiféle alkalmat arra, hogy beavatkozzanak a magyar ügyekbe." Lukács azt a valóban egyedülálló nézetet képviselte, hogy a Varsói Szerződés egyszerre védhetné meg Magyarországot a kapitalista és a szovjet beavatkozástól.

Lukácsot tehát Nagy Imrétől nemcsak ennek programnélkülisége tartotta távol, hanem programjuk különbözősége is. Nagy ugyanis belső tusák árán, a népmozgalom nyomására felvállalta Magyarország semlegességének külpolitikai programját: idáig Lukács nem követhette anélkül, hogy meg ne sértse életének, több évtizedes fejlődésének belső törvényeit. Ezért is mondhatta, és nemcsak Nagy Imre részletes programjának hiánya miatt, hogy pozíciója merőben ideológiai volt. A magnós beszélgetések alkalmával ehhez hozzátette még: „Én ötvenhatot egy nagy spontán mozgalomnak fogtam fel. Ennek a spontán mozgalomnak kellett egy bizonyos ideológiát adni, és én vállalkoztam arra, hogy egyes előadásokban elvégzem ezt a feladatot." De ha ennyire külön, sőt távol állt Nagy Imrétől, akkor miért vállalt mégis vezető szerepet az ötvenhatos események idején? A *Megélt gondolkodás*-ban erről így nyilatkozott: „...de benne (a népszerűségében) azt az erőt, mely a spontán (nagyon heterogén) mozgalmat mégis szocialista keretek közt tarthatja. Ezért fogadtam el pl. a

párttagságot, sőt a miniszterséget is - hogy ebben segíthessek." Ellentétüket tehát szocializmuson belüli ellentétnek tartja, noha nem közeledtek egymáshoz, „csak a november végi napokban". E közeledésnek elsősorban nem aktuálpolitikai, hanem morális okai lehettek - a közös fogság és általában a kívülről jövő kényszerűségek ugyanis fölöttébb megnövelik a morál jelentőségét az emberi kapcsolatokban.

7.

Lukács György magyarországi kellemessé tételének, államosításának idején a *Megélt gondolkodás*nak és a magnós interjúknak azok a kitételei számíthatnak a legnagyobb érdeklődésre, amelyek a romániai internálásból való hazatérte utáni helyzetét és felfogását jellemzik. Életének utolsó - 1957-től 1971-ig tartó -korszaka két részre oszlik. 1967-ig, ameddig párttag nem lett ismét, csökkenő mértékben bár, de közellenségnek számított. „A szektások szabad prédája" - ez áll a kéziratban. És „A vonal fenntartása. A külföldi publikációkban (idehaza nem lehetséges)."

Minthogy az értelmiség különvéleményt is hangoztató töredékének és az államnak a harca jogilag nincs egyértelműen szabályozva, a küzdelem a pillanatnyi politikai helyzetnek, továbbá a küzdőfelek világnézetének és jellemének megfelelően zajlik le. Láthatjuk: Lukács György a sztálini korszakban - saját kifejezésével élve - „abszolút cinikusan" folyamodott a rutinszerű önkritika módszeréhez, tevékenységi területet és nemzeti hovatartozást is cserélt aszerint, hogy a küzdelem pillanatnyi állása - vagyis: folytatólagos visszavonulási manőversorozata - mit kívánt éppen tőle életben és pártban maradása érdekében. 1956

után, amikor a sztálinizmus kényszerült bizonyos visszavonulási hadmozdulatokra, és amikor az idős Lukács nemzetközi tekintélye folytán védett személynek számított, olykor támadó manővereket is megengedett magának, és ezzel mérvadó példát adott azoknak az értelmiségieknek, akik a létező szocializmus országaiban szabad véleménykifejtésükért küzdenek. Az egyik interjúban kijelentette, hogy annyi írása jelent meg külföldön, amennyit ki tudott csempészni. Kérdésemre, hogy nem vonta-e emiatt senki kérdőre, ezt válaszolta: „Nem szólt senki, és utólag azután, amikor már helyreállt a béke, akkor Aczéllal beszéltünk erről, és én akkor azt mondtam neki, hogy nézd, amíg ti eltiltjátok a külföldi megjelenést, addig én nyugodtan csempészni fogok, mert én nem ismerem el azt a jogotokat, hogy ti az én könyvem német kiadását megakadályozzátok. Hogyha kapok garanciát arra, hogy dolgaim törvényes úton megjelenhetnek külföldön, a legnagyobb örömmel mondok le a csempészés jogáról.” A „csempészés joga” kifejezés éles fényt vet a jogi helyzet bizonytalanságára. Erkölcsileg egyértelmű a helyzet: az írástudó legfőbb kötelessége önmagával és eszméivel szemben írásainak minden rendelkezésre álló eszközzel történő védelme. (Aki erről lemond, olyan tüntetőkhöz hasonlít, akik radikális követeléseikkel egyetemben megállnak az útkereszteződésnél, ha a lámpa pirosat mutat.) A jogi helyzet azonban zavaros: erkölcse ugyanis egyaránt van elnyomónak és elnyomottnak, jogrendszere viszont csak az elnyomónak van. De minthogy az elnyomó érdekei éppen a szabadságjogok tekintetében, külpolitikai, propagandisztikus és ideológiai okokból kifolyólag kodifikálhatatlanok, vagy legalábbis csak töredékesen kodifikálhatok, az állam nem tudja jogszerű eszközökkel maradéktalanul biztosítani uralmát a szellemi tevékenységek területén. Így hát a létező szocializmus országaiban ilyen téren

felemás és önellentmondásos törvényeken kívül a szokásjog uralkodik. A fenyegető - bár csak ritkán kodifikált -szankciók miatt nem szokás az írásokat kicsempészni az országból, ezért hát az írások kicsempészése bűn. Lukács György utolsó korszakának talán legjelentősebb politikai cselekedete az volt, hogy megtörte ezt a szokásjogot.

A „béke helyreállása" után más eszközökkel és más hangnemben, de folytatódott a háború. A Hivatal és Lukács viszonyának neuralgikus pontjai továbbra is éreztették hatásukat. Ilyen neuralgikus pont volt a tanítványok kérdése. Lukács, ez a született pedagógus, mindenkor heves lelki szükségletet érzett aziránt, hogy tanítványok gyűrűje vegye körül. A párt viszont már az 1949-es vita idején is mindenáron meg akarta őt óvni tanítványainak káros hatásától. Ez a törekvés visszatért 1967 után is. Azt bizonygatták neki, hogy nem azok az igazi tanítványai, akiket ő tanítványainak vall, hanem azok, akik - a hivatalos kultúrpolitika szószólóiként - folyvást őrá hivatkoztak, és az ő nevét használták fel változó tartalmú napi ideológiai szükségletek kielégítésére. „Megmondtam az Aczélnak - mesélte egyszer -, hogy úgy fogok járni, mint Krupszkaja, akit Sztálin megfenyegetett, hogy leváltja a Lenin özvegyének tisztjéről, és mást nevez ki a helyére." A vicc aztán halála után gyönyörűen valóra vált. A tanítványok többsége ismét kiszorult a kulturális életből, és részben az országból is, és jelenleg főleg olyan „Lukács-tanítványok" uralják a terepet, akikkel Lukács kizárólag protokolláris okból vagy még így sem állt szóba. Ezek a „tanítványok" végzik el Lukács devalválását a közvélemény előtt. Ma már alig születhet olyan kultúrpolitikai állásfoglalás vagy mérvadó kultúrvezércikk, amelyet ne ékesítenének Lukács-citátumok. A „tanítványok" rohamosan növekvő tábora ellepi Lukácsot, mint legyek a húst.

Láthattuk már: Lukács élete és műve számos olyan vonást mutat fel, amely alkalmassá teszi őt erre a méltatlan sorsra. Sok mindenre lehet nála idézetet találni, és nézeteinek, politikai és esztétikai szemléletének rendszerében dominálnak a konzervatív vonások. Lukácsnak „csupán" gondolkodói módszerét kellett háttérbe szorítani ahhoz, hogy kellemes filozófussá lényegüljön át: ez a módszer ugyanis tűrhetetlenül forradalmi. Jó példa erre egy másik neuralgikus pont, Lukács életének utolsó ideológiai vitája, amely a fejlődés kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának kérdésében robbant ki. A *Megélt gondolkodás*-ban csak ez a mondat olvasható erről: „Vita a kontinuitás ellen." A New Left Review 1971. július-augusztusi számában közölt interjú azonban részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. Lukács itt kifejti, hogy De Tocqueville és Taine szerint a francia forradalom nem szakította meg a francia állam centralizálási folyamatát, amely XIV. Lajostól Napóleonon és a Második Császárságon át megszakítás nélkül bontakozott ki. A forradalom tehát csak láncszem volt szerintük ebben a fejlődésben. Ezzel szemben Lenin a történelemben mindenkor a diszkontinuitás elemeit hangsúlyozta, így például diszkontinuitást látott a hadikommunizmus és a NEP között is. Sztálin viszont az összes taktikai irányváltoztatást a korábbi vonal logikus következményének tüntette fel, mintha az akármilyen fordulat az eddigi eredményeknek csupán még tökéletesebb folytatása volna. Ma, éppen a sztálinizmus továbbélése következtében felmerül a kérdés: „A múlttal való folyamatosságot hangsúlyozzuk-e reformperspektívával, vagy ellenkezőleg, az előrevivő út éles szakítás legyen-e a sztálinizmussal? Úgy vélem, a teljes szakításra van szükség. Ezért olyan fontos számunkra a diszkontinuitás kérdése." A párt szószólói okkal vonultatták fel Lukáccsal szemben kontinuitásprogramjukat, vagyis azt a

meggyőződésüket, hogy folyamatosan kell átfejlődni a sztálinizmusból ennek ellenkezőjébe. Lukács diszkontinuitásra irányuló gondolkodásmódja viszont elutasítja a létező szocializmus országaiban uralkodó gazdasági és politikai állapotok reformista kritikáját, és forradalmi következtetésekkel fenyeget. A teljes szakításra (complete rupture) irányuló követelése azonban nehezen hozható összhangba ezzel az öndefiniáló álláspontjával: „alap... nem ellenzék, hanem reform". Kikristályosodott világképe, a létező szocializmussal kapcsolatos szolidaritása, egyszóval: az a rendszer, melyben megkomponálta a világot, összeütközik módszerével, mely minduntalan felborítja ezt a rendszert. Ez az ellentét végigvonul számos nagy jelentőségű tudományos alkotásán is: Lukács gyakran nem vonja le azokat a következtetéseket, amelyeket gondolkodásmódja kínál. Ezért utasítják el - ahelyett hogy továbbgondolnák - életművét olyan sok oldalról és olyan türelmetlenül. És ezért használhatják is ki ezt az életművet, amikor megalkotója már nem tud védekezni.

Önéletrajzának vége felé Lukács György csaknem patetikus komolysággal, programadó szenvedéllyel megfogalmazza a jelenkor számára, amit a legfontosabb feladatnak tart. Természetesen a reformot sürgeti most is, de a szövegezés keménysége, a hangnem kíméletlensége kizár minden kellemes értelmezést, minden idézetbe kívánkozó megbékélést a fennálló valósággal: „Mindkét nagy rendszer: válság, az igazi marxizmusnak mint egyedüli kiútnak a jelentősége. Ezért: szocialista országokban a marxi ideológia mint a fennálló bírálata, mint az egyre szükségesebbé váló reformok serkentése." Ez Lukács György utolsó szava.

1977.

Eörsi István

1. FEJEZET

LUKÁCS GYÖRGY

MEGÉLT GONDOLKODÁS

Minden önéletrajz: szubjektív, nem a társadalmi fejlődésből az emberi, hanem egy adott fejlődés keretei között miként talál egy ember önmagára, vagy miként veszti el önmagát.

Objektivitás: nem tévedni az időben. Emlékezés: tendencia az időben-előbbrehelyezésre. Tényekkel ellenőrizni. Ifjúság: Benedek;[3] 1914, Símmel levele Marianne Webernek.[4] De csak ténybeli korrektúrát. Kiiktatni a) a polgári beállítást. Például Zitta, 101.o.[5] b) Párttörténet. Trockij (nálam is). A bona fide lehetősége eközben ignorálandó: Victor Serge, 213 ;[6] emlékezés (később íródott). Ellentmondás a gyakorlattal (idő, ez is később). V. S. a) Dátum (213) nem pontos (nem 28/9 - nem helytálló - nem voltam

---

[3] Utalás Benedek Marcell *Naplómat olvasom* (Szépirodalmi, 1965.) c. művére.

[4] Georg Simmel levelének dátuma: 1914. augusztus 14. Buch des Dankes an Georg Simmel, Duncker und Humblot, Berlin, 1958. 133. o.

[5] Victor Zitta művének címe: Georg Lukács's Marxism, Alienation, Dialectics, Revolution, Martinus Nijhoff, 1964. The Hague.

[6] Lukács Victor Serge művének német kiadására hivatkozik. Beruf: Revolutionar, S. Fischer Verlag, Frankfurt/M. 1967.

Oroszországban). De Bécset illetően is: b) Nagy kiadatlan könyvek (212). Még hozzá A Történelem és osztálytudat szerzője: e korszak egyetlen könyve volt, megjelent 1923-ban (211), c) Landler 213/4, Kreml. Victor Serge általános tendenciája: a későbbit már korábban - ilyen kontrollt mindenütt, ahol lehetséges.

E keretek között a belső és a gyakorlatban megnyilvánult fejlődés, ahogy ez szubjektíve végbement. Szándék: az én fejlődésem közvetlen bemutatása. Az objektivitás: mire hogyan reagáltam. Feladat: a „légy, aki vagy”[7] helyes ábrázolása. Az ember jellemzése innen kiindulva azzal a reménnyel, hogy ezzel az objektív is kifejtésre kerül - az átfogó, történelmi kifejtés igénye nélkül. Akkor jó, ha eltalálok bizonyos lényeges vonásokat.

Életemet nem a maga közvetlen értelmében. Csak hogy miként bontakozott ki (emberileg miként) életemből ez a gondolkodási irány, ez a gondolkodásmód (magatartás) az élettel kapcsolatban. Ma, utólag: nem az egyéniség mint kiindulópont vagy végcél. Hanem: hogy személyes tulajdonságok, hajlamok, tendenciák miként próbáltak - a körülményeknek megfelelően - maximálisan kibontakozni, társadalmilag tipikussá, a mai [gondolkodásmódom] szerint nembelivé válni, a magáért való nembeliségbe torkollni.

Nem költő. Csak filozófus. Absztrakciók. Az emlékezés is így irányul erre. Veszély: hogy a spontánt túl korán általánosítom. De költő: emlékezés konkrét érzésekre, főként a helyzetekre, amelyekben megnyilatkoztak. Már ezáltal is: az időbeli folyamatban a megfelelő helyen. Főként: gyerekkor. Minthogy azonban ott tartósan fontos tendencia - figyelembe veendő.

Önéletrajz: itt konkrét igény: helyesbíteni a társadalmi élettel kapcsolatos meghatározott állásfoglalásokat. Aktualitás,

---

[7] Idézet Ibsen *Peer Gynt*-jéből.

manipuláció: a partikuláris személy mint középponti kérdés. Apparátus fejleszti ki ezt (Gauloise-cigaretta[8] - egészen a mesterséges felajzás kérdéséig megy el). Harc ez ellen: objektivációkban már eddig is: mind esztétikailag, mind általános filozófiai szempontból.

Itt élni: 8o-on túl - szubjektív érdeklődést megtartva a valóság iránt - olyan korban, ahol nagyon gyakran elvész a kapcsolat a korai ifjúsággal. Hosszú és tagadhatatlanul még mindig tevékeny élet jogot ad a kísérletre, hogy igazoljam ezt a beállítottságot. Ezzel összefüggésben a marxizmusért folytatott harc. Individualitás és nembeliség problémája. Itt éppen a partikularitás és a gyakorlatilag megvalósított nembeliség összeütközése. (Tehát: az ellentét sosem megy át a transzcendensbe /álláspont minden vallásossággal kapcsolatban negatív: tisztán földi evilágiság a partikularitás legyőzésében/.) Ebben a tekintetben is - ami tartalmazza a kor szellemi tendenciáival kapcsolatos gyakorlati állásfoglalásokat - kiegészítés és kommentár ahhoz, amit eddig íróilag végső soron megvalósítottam.

Az önéletrajz szubjektivitása mint a saját írói tevékenység kiegészítése és kommentárja. Ebben a tekintetben a szubjektivitás kiküszöbölhetetlen. (Persze csak a kifejtés szempontjából. Végső soron: történelem. Az ítélet megfellebbezhetetlen, vagyis a történelem további menete fellebbezi meg.) Az ilyen ítéleteknek - meggyőződésből - ez az ábrázolásmód is aláveti magát.

---

[8] Utalás egy hirdetésre, mely a Gauloise-cigaretta élvezetét a férfiasság fokozódásával hozza összefüggésbe.

I. GYEREKKOR ÉS ISKOLA

Tisztán zsidó családból. Éppen ezért: a zsidóság ideológiáinak semmi befolyása szellemi fejlődésemre. Apám: konzul Budapesten.[9] Egyébként is epizodikusan befolyásolta a gyerekkoromat mint protokoll: társadalmi részvétel ismerősök házasságkötésein, temetésein stb.: részvétel a szertartásokon. Minthogy még a héber nyelv elsajátítására sem helyeztek súlyt, a gyerek számára ezek teljesen tartalmatlanok, tisztán „protokollárisak" (kalap a templomban, eszembe se ötlött, hogy az ott mondott vagy énekelt szövegeknek bármilyen értelmük lehet). Ezért a vallást besoroltam a normális társadalmi életbe: hogy az (ismeretlen) vendéget tisztelettudóan üdvözölni, hogy - a gyermek szempontjából többnyire teljességgel értelmetlen - kérdéseire és kijelentéseire udvariasan (látszólag érdeklődéssel) válaszolni kellett: mindegy. A normális gyerekélet a formális-értelmetlen reagálási kötelezettségeknek ebbe a rendszerébe épül bele: már az első gyermekévekre is jellemző.

Spontán lázadás. Nincs közvetlen emlék. Az anyai idézet adaléka szerint (kb. 5-6 éves koromból), hogy milyen „rossz" voltam korábban: „Idegen vendégeknek nem köszönök, nem én hívtam őket." Korábban ellenállás - de alávetem magam azzal a tudattal: semmi közöm hozzá; ha azt akarom, hogy a felnőttek békén hagyjanak: alávetem magam, azzal az érzéssel: az egész dolognak semmi értelme sincs; sejtelmem sincs, hogy akkoriban megfogalmaztam-e ezt, és ha igen, akkor hogyan. Egy biztos: nem vadul lázongó gyerek, nem spontán-vak lázadás mindenféle rend,

---

[9] Vicc a századforduló idejéből: Kohn a zsidó állam létrejöttéért harcol Palesztinában, hogy konzul lehessen Budapesten.

mindenféle engedelmesség ellen. Történet a szárazdajkával[10]: máig emlékszem rá, a következményekre is: rend a játékok, később a könyvek, füzetek között. Beláttam az értelmét: nem lázadtam. Az „értelmetlenség” ellen sincs már lázadás; csak annak világos tudata, hogy alá kell vetnem magam, noha maga a dolog teljesen értelmetlen (formálisan, bár időközben a megfogalmazást elfelejtettem). Emlékszem: Párizs-London-képtár-látogatások. Én: az állatkertet követelem. A versailles-i csatakép.[11] Tehát világos ellenszegülés: ami érdekel engem, azt kikövetelem - ami tisztán formális, ott behódolás a felnőttek butaságainak, a „protokollnak”. (Partizánharc az anyámmal: sötét kamra kb. 8 éves koromban. Apám: kiszabadulás bocsánatkérés nélkül /protokoll a protokoll ellen/.[12])

Mindebből: nagyon rossz viszony anyámmal. Okos és amit akkoriban műveltnek neveztek a társas érintkezésünk értelmében (későbbi megfigyelés), teljesen hiányzott belőle az érdeklődés aziránt, hogy milyenek a dolgok valójában, milyenek az igazi szükségletek. Tehát teljesen konvencionális, és mivel annak, amit itt protokollnak nevezek, okosan, sőt olykor szellemesen tudott eleget tenni, a saját köreiben tekintélye volt. Apám is (mint selfmademan) nagyon tisztelte; őt meglehetősen becsültem (munka és értelem) mint gyerek, de felháborított, hogy milyen nagyra tartja anyámat, olykor meg is vetettem emiatt (vakság). Valóban jó viszony csak akkor alakult ki köztünk, amikor - részben talán nem mindig a hatásomtól függetlenül - kritikusabban kezdte nézni anyámat. (De ez sokkal később történt.)

---

[10] Lásd Életrajz magnószalagon, 89. o.

[11] Lukács mint kisgyerek, szülei ámulatára, egy csataképről értekezett a versailles-i képtár látogatóinak.

[12] Lásd Életrajz magnószalagon, 91. o.

Gyerekkoromban anyám határozta meg házunk légkörét és ideológiáját. Idetartozik - csaknem a középpontba -, hogy bátyámat igen sokat ígérő gyereknek tekintette, aki mellett én teljesen a háttérben. Itt ismét a valóság és a protokoll szétválása a fontos. Mert engem sosem érintett ez a megítélés: minden tény ellentmondott neki: az olvasás megtanulása.[13]

Az olvasás megtanulása: a valóság kitágul a gyerekszobán túlra. De itt: kezdettől: a protokollfelfogás alapjainak bírálata. Mindenekelőtt a gyerekkorról szóló írások. Nagy szkepszis a Szív[14]-et illetően. Itt nagyon sok protokollárist találtam (iskolai), de a történelmi elbeszélésekben (például a török háborúk hőseiben) is: éppen a hősiességben sok pusztán protokolláris. A török háborúk hőseinek bátorsága emlékeztetett a „nénik" és „bácsik" szellemi fölényére az életben. De éppen itt: kiszélesedés és elmélyülés. Kilencévesen: kis prózák [?] (Hektor és Akhilleusz, *Az utolsó mohikán*)[15]. Mindkettő az otthon (apámnál is) uralkodó világnézet ellen: a siker a kritériuma annak, hogy mi a helyes. Különösképpen Cooper: a legyőzöttnek van igaza, ő az igaz a pusztán protokolláris győzőkkel szemben. Ez - 1-1 1/2 évvel később - tovább fokozódott: Tom Sawyer és Huckleberry Finn. Fontos továbblépés: az igazán valóságos nem általános séma, hanem egyedi: saját utak a valóságoshoz. Legmagasabbra fokozva - akkoriban tanultam angolul - *Tales of Shakespeare*[16]: az igazi valóság mérhetetlen, az én szemszögemből átláthatatlan

---

[13] Lásd Életrajz magnószalagon, uo.

[14] Utalás Edmondo de Amicis Cuore (Szív) című szentimentális gyerekregényére.

[15] Lásd Életrajz magnószalagon, 92. o.

[16] Utalás Charles és Mary Lamb könyvére.

gazdagsága és ennek elismerése. Magát Shakespeare-t sokkal korábban olvastam, mint hogy képes lettem volna közeledni a valódi megértés felé: a későbbi, jobb olvasás nem cáfolat, hanem továbbhaladás a valódi megértés felé.

Természetszerűleg: mindez a levegőben lebegett (valóság otthon - és a Mohikán), közeledés a fennálló valóságos bírálata felé, a saját helyes cselekvés perspektívájával összekapcsolva - később. Olykor-olykor klasszikus olvasmányok. Nem hatástalanok (bár: Schiller-ellenesség), de nincs velük igazi kapcsolat. Leginkább: Auerbach gyenge novellája Spinozáról: itt a tárgy: döntés a konvenció ellen, az önállóan felfogott valóság mellett; a vallás ellen, ez a hatás fokozódik.

Előresiettem: nem egész kilencévesen: iskola. Megkönnyebbülés: nem egész nap otthon; együtt kortársaimmal, akikről biztosra vettem, hogy jobb anyagból vannak, mint a bátyám és azok a gyerekek, akikkel akkoriban társaságban találkoztam. Remény – az olvasmányokból merített szkepszis ellenére - a szegényekben. Ez igazolódott. Noha az iskolában (csalódás a szegényekben) alig egy csak némiképp is mélyebb barátság. Mert ők is gyakran protokollárisak -ezt részben előre láttam, de - ezt helyesen sejtettem -lazábban, több játéktérrel, mint otthon. Előre láttam; így is lett. Félelem nélkül: a könnyű tanulás élménye; ez akkoriban általános. Még ahol teljesen tehetségtelen voltam és maradtam (például a matematikában), ott is megmaradt ez a gimnázium végéig. Tehát minden megerőltetés nélkül, mindig mintadiák voltam. Az iskola igénybe vette a délelőttöt, de másnapra a leckék alig egy órát a délutánból. Délután tehát nyugodtan olvashattam a magam kedvére, biciklikirándulásokat tehettem, korcsolyázhattam stb. Körülbelül egyórányi tanulás után szabad voltam. Ez otthon a szabadságot növelte, főként az első jó bizonyítványok után. Persze

az otthoni „ideológiát” ez mégsem ingatta meg. Anyám házitanítót fogadott - a számomra, mert nézete szerint a bátyámnak nem volt segítségre szüksége: amikor néhány hét múlva bekövetkezett a fordulat, és bátyám a házitanítóval estig magolt, és mindig csak üggyel-bajjal menekült meg az osztályismétléstől, létrejött a legenda az ő lustaságáról és az én szorgalmamról. A tények elég drasztikusak voltak ahhoz, hogy újból és újból megcáfolják és hatástalanná tegyék ezt a hazug legendát.

De számomra: az iskola is protokoll. Spontánul: úgynevezett jó tanuló lettem, társadalmi problematika : stréber - megvetnek. Lassú megoldás: gyakorlati szolidaritás a közepes és rossz tanulókkal. Fokozatosan fejlődik ki az iskolaévek folyamán. Végül: a tanárok szemében a jó tanuló előnyeiben részesülök (a rossz feleletet „véletlennek” tekintik), mégsem állok „stréberként” távol a napi közösségtől. Kis áldozatok: pl. később a fordítás formájában[17] - még munkamegtakarítás is.

Összegezve: a gyerekkor és a már alkotásra beállítottság közti gimnáziumi időszak inkább pusztán hézagtöltő, mint lényegesen és konkrétan előrevivő. Az út ehhez: a protokoll gyerekes elutasításától a társadalom konkretizálódó bírálatáig lassan, kevéssé tudatosan, sok nagy szünettel. Csak tizenötödik évem körül: nagy fordulat. Megtalálom Nordau Entartung-ját[18] apám könyvtárában. Itt „csak” egy 180 fokos fordulatot kellett tennem, hogy felfedezzem Baudelaire-t, Verlaine-t, Swinburne-t, Zolát, Ibsent, Tolsztojt mint útmutató alakokat. Kritika: protokoll = konvenció, ezzel a jelenlegi (leküzdendő) társadalmiság szükséges

---

[17] Rosszabbul tanuló osztálytársait Lukács idegen szövegek fordításával segítette.

[18] Max Nordau műve, az Entartung 1892-93-ban jelent meg. Lásd Életrajz magnószalagon, 96. o.

eleme. A gyerekharmónia önvédelme ilyen élmények útján, a társadalmi környezet lényegének ilyesféle - igaz: kezdetben fölöttébb elvont - megértésének útján a társadalmi gyakorlat vezérfonalává, az ember e folyamat során végbemenő önmagára találásának vezérfonalává növekedett.

Ezt a radikális átalakulási folyamatot - még ha kezdetben nagyon absztrakt volt is, teli hamis tendenciákkal - ez az olvasmány idézte elő. Bizonyára nem véletlen, hogy most: első barátságok, amelyek megérdemlik ezt a nevet. A legfontosabbról (Popper Leó) később, mert jelentősége szélesebb és mélyebb, mint ez a tulajdonképpeni produktivitásom felé meginduló legelső átmenet. Ebben az első átmeneti korszakban aj egy iskolatársam (Hammerschlag Marcell), zenészcsaládból, akkoriban némileg hasonló átmeneti állapotban. Szembenézés R. Wagner problematikájával; b) szélesebb és tartósabb: Benedek Marcell. (Apja: nem mint író - és mégis a töretlen szubjektív tisztességmorál példája.) Ennek a barátságnak a segítségével : a „tudatossá" váló oppozíció átmenete produkcióba. Szövetségünk: a fiatal, kezdő íróké. (Tisztelem stilisztikai /vers/ technikáját, egyidejűleg érzem: konfliktusérzék terén fölényben vagyok.) (Ez a mellékzönge alig játszott szerepet: „konkurenciáról" nincs szó; a korlát: maga „a dolog".) A kezdet kettős: kritika - már nyilvánosan: nem sikertelen. Bródy. Nem használom ki: dogmatizmus (Mereskovszkij).[19] Fontosabb - érettségi után - Thália. Első „mozgalom", első „vezető" (Pethes).

---

[19] Lásd *Életrajz magnószalagon,* 100. o.

II. IRODALMI KEZDETEK

Thália kivezet a félig gyermeki kezdeti periódusból. Nem a mi érdemünk: ösztönzője Hevesi, a rendező, és a színészek: valóságos hatásuk a színházi kérdések tisztázásában, nekifutás egy - soha meg nem valósult -átalakulásnak. Ennek csak körvonalai rajzolódtak ki.

Számomra - hangsúlyozni! - első részvétel egy mozgalomban. Mégis állandó aggály. De írói mivoltom legteljesebb kibontakozásakor sem jött soha létre beteljesülés, amíg a keretek polgáriak maradtak.

Irodalom felé vezető utam két fontos konkretizálódása. a) Benedekkel, még a „Thália" előtt, Bánóczi[20] (jellemzése; későbbi útja), háttér (Popper L.). Felismerés: nincs igazi írói tehetségem. Nem sokkal a gimnázium után: minden kéziratomat megsemmisítem. Ebből spontán mérce: hol kezdődik a valódi irodalom? b) A színház tekintetében az illúzió szétfoszlott. Éppen a színházi gyakorlat bizonyítja: nincs rendezői tehetségem. A transzpozíció különös formája itt - és a kritikában és elméletben. Hasonló tisztázódás, mint az a) pontban. Ezzel előkészület az irodalomkritikusi, irodalomelméleti, irodalomtörténeti pályára: nagyobb impulzus. Szaporodó ismeretek: Németország. (A radikálisok által propagált francia-angol pozitivizmusnak nem volt lényeges hatása.) Németország: kiábrándulás az irodalomtörténetből, már rövid látogatások a berlini egyetemen (Erich Schmidttől lefelé: Lotte szemei- a tudni nem érdemes

---

[20] Lásd *Életrajz magnószalagon*, uo.

dolgok tudománya)[21]. Ezzel szemben: Dilthey, Simmel - némely kritikával is foglalkozó írók: Paul Ernst. Egyidejűleg Marx is. Símmel felszínesen alátámasztja - lényegét eltorzítja. Mindennek ellenére: az irodalom elméleti elemzése sosem hagyta el egészen a társadalom talaját. Szocdem elmélet: negatív - még Mehringet illetően is messzemenően. Erős befolyás: Lessing, Schiller-Goethe levelezés, Athenaeum-romantika. Olvasmányok: Schopenhauer és Nietzsche. A háttérbe szorítva Kierkegaard által őt (Kassner közvetítésével - aki maga is ebbe az irányba befolyásol). Így: első kísérlet az irodalomelméletre egy - alapvetőnek felfogott - társadalmiság alapján (Marx befolyása látható), de a konkrét kategóriák messzemenőkig a konzervatív irodalomtörténeten és esztétikai elméleten alapulnak.

Mindamellett: ez a fejlődés: mégis a korábbi folytatása. A gondolati feldolgozás új módszerei ellenére - mégis kontinuitás: a magyar feudalizmus maradványainak, annak a kapitalizmusnak a gyűlölete, mely ezen az alapon bontakozik ki. (1906. Ady Új versek.) Számomra hatalmas lökés: annak elvei, amit valóban „újnak" kell felfogni. Ezzel formaforradalom: eszköz, hogy ezt kifejezze. A német irodalomban ez sokkal kevésbé világos. De a) feldereng, hogy a német klasszika csúcsa összefügg a francia forradalommal és Napóleonnal, b) hogy a jelenkor minden fontos emberi kérdésben a nyomorúságos kompromisszumok állapota. Innen kiindulva: a skandináv és orosz irodalom radikalitásának csodálata (Tolsztoj hatásának kezdetei). Hűnek maradni a benső

---

[21] Erich Schmidt berlini professzor arról tartott előadást, hogy vajon milyen színű szeme volt a hölgynek, akiről Goethe Werther Lottéjét mintázta. - Az utalás Hatvany Lajos könyvére vonatkozik: Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten.

embereszményhez (Peer Gynt, Rainer, Peter Martensgaard[22]). A „felszínes" pozitivizmus ellen - még ha radikális is - és „benső" forradalom - még ha a külső forma nem forradalmi, akkor is. Ezek a tendenciák csak kezdetiek. Ha nem veszek részt a magyar irodalmi mozgalomban, ha nem helyeslem feltétel nélkül Ady forradalmát: feltétlenül zsákutca. Ez a kettősség a Tháliá-ban, barátság Balázs B.-val (1908-tól). Eleinte talán ellentmondásosan zavaros indítékok, de mind a belső tendenciával: új forradalmi forma keresése (később Tolsztoj és Dosztojevszkij).

Az átmeneti időben kevés tanulmány - így: összegezés: drámakönyv, 1906-7-ben íródott, befejezve 1907 januárjában.[23] Az összegezésre tett kísérletkor: Marx-tendenciák erőteljesen az előtérbe. Szociológiai elmélet: dráma mint az osztályhanyatlás terméke (múlt - különösen a reneszánsz - sok sematikus absztrakció: Görögország - polisz, ámbár beható specifikus kutatás nélkül stb.). Polgáriság: a gyermekkori és ifjúkori problematika szintézise: értelmes élet a kapitalizmusban lehetetlen: törekvés erre: tragédia és tragikomédia, ez utóbbi nagy szerepet játszik az elemzésekben; ennek következtében a modern dráma nemcsak válságtermék, hanem minden elemében és összefüggésében közvetlenül - művészileg: egyre problematikusabb.

A Kisfaludy Társaság pályázatára benyújtva. Díjat nyert 1908 februárjában.

Minthogy a vezető embereket mélyen megvetettem - a díjra nem számítottam; á la Schopenhauer -mint nem díjazottat akartam kiadni. Győzelem hízelgő feltételek között: ezután rövid

---

[22] Ibsen-drámák hősei.

[23] Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története*, Franklin Társulat, Budapest, 1907.

kétségbeesés okozta válság (megmentő: Popper L.). Fogadtatás: tiszteletteljes lagymatagság (egyedi kivétel Feleky kritikája[24]). Mégis: kihatása irodalmi helyzetemre kedvező : főként otthon: apám - röviden vázolni az akkori fejlődést - a mecénásommá válik. Okosság és kultúraszükséglet (fiatalkori vágyakozás a karrierre), de teljesen ateoretikus: felszólít, hogy legyek Tisza-párti képviselő. Kinevetem. Nincs megsértve. Folytatja a mecénáskodást - sikerekre persze szükség van -, de jelentős emberek (Max Weber, Thomas Mann) elismerése kielégíti. Ez még a diktatúra után is tart.

Egyébként odahaza teljes elidegenedés. Főként anyámtól, szinte semmi kapcsolat, bátyámmal egyáltalán nincs (halála[25]). Levél anyám utolsó betegségének idejéből.[26] Csak apám és - a periférián - a húgom.

Fontosabb: a díjjal együtt: megkezdődik az esszékorszak. Igény: a jelenségek (elvont elméletekkel nem megragadható) sokoldalúsága. Érzék az egyes jelenségek mindenoldalúságának egyidejűsége és az általános nagy szubsztanciákkal (totalitásokkal) való nem mechanikus kapcsolatuk iránt. Ennek megragadására: romantika, Kierkegaard, Eckhart mester, keleti filozófia. Többnyire önkényesen csak az éppen odaillőt választom ki (Kierkegaard kivétel). Mindamellett: az általános vonalat (egészen Marxig) nem adtam fel. Az az illúzió, hogy itt újfajta szintézist találtam (ismét: Kierkegaard).

---

[24] Feleky Géza: Lukács György: A modern dráma fejlődésének története, Nyugat, 1912. 21. 699-702. o.

[25] Lásd Életrajz magnószalagon, 108. o.

[26] Lásd Életrajz magnószalagon, 108. o.

Így keletkezett ebben a korszakban A lélek és a formák.[27] Első esszé (Novalis) csaknem egy időben a díjjal (drámakönyv). Az esszékorszak tehát nem közeledés az uralkodó (persze gyakran pozitivista beállítottságú) impresszionizmushoz, ellenkezőleg, kiéleződés, mert itt a végső objektivitás (a törvények) sokkal élesebb hangsúlyt kap. Cézanne jelentősége, párhuzamosan az óitáliai festészettel (Giotto). Beszéd egy ilyen, már Matisse felé tájékozódó magyar festő első kiállításán[28] nyíltan az impresszionizmus (vagyis a modern szubjektivizmus) ellen. Így: tendencia a nagy művészet abszolút mivolta felé (minden egyes „történelmi" beállítottságú konzervativizmus elutasítása).

Kierkegaard-korszak: nem Regine Olsen nélkül. Seidler Irma.[29] A lélek és a formák az ő emlékének ajánlva. Ahogy a modellnél - spontánul, bizonyára nem tudatos szándékkal: szigorúan polgári konvenciók keretei (Szakítás: outcast. Zalai esete.[30] Legfeljebb : korán elvált fiatal asszonyokat tűrtek meg - ha a viszonyból nem születik gyerek...) Így ebben az esetben csak a házasság lehetett volna szexuális-erotikus megoldás. Ezzel szemben nálam - függetlenség a produkció érdekében, abszolút és éppen ezért néma elutasítás. Így a „nagy szerelem" az uralkodó társadalmi „illendőség" keretei között játszódott le. Akkori beállítottságom szempontjából: egy „esszéisztikus" életvitel kialakítása: az ő szempontjából: jogos elégedetlenség a megoldás felemásságával

---

[27] Lukács György: A lélek és a formák (Kísérletek). Franklin Társulat, Budapest, 1910.

[28] Az utalás Lukács *Az utak elváltak* c. előadására vonatkozik (Nyugat, 1910. I. 190-193. o.) Lukács ezt az előadást a Galilei-körben tartotta, Kernstok Károly egy Nyugat- bán megjelent cikkére reflektálva.

[29] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 110. o.

[30] A „jó társaság" kitaszította magából Zalai Bélát és élettársát, Máté Olgát.

szemben. Ezért (1908 végén) - később rossznak bizonyult - házasság festő kollégával. Szakítás - ennek az esszékorszaknak a fontos motívuma - azt mutatja, hogy egység áll fenn minden mechanikus rendszertan és egy új dogmatizmus perspektívája között. Az első esszék csak immanensen tartalmazzák ezt. S. I. öngyilkossága után (1911; boldogtalan házasság, annak a kísérletnek a csődje, hogy új szerelmi életet építsen fel, nem velem) lezárul az esszékorszak (1911), dialógus *A lelki szegénységről*[31]: kísérlet arra, hogy etikailag leszámoljak az öngyilkosságban való bűnrészességemmel. Háttér: az etikai állásfoglalás lehetőségeinek differenciálódása mint a kasztrendszer szellemi megújítása. Itt világosan látható a zsákutca.

III. KITEKINTÉSEK A FILOZÓFIÁRA

Ezért - nem véletlenül - így zárult le az esszékorszak. Ebben persze E. Bloch fölöttébb fontos szerepe. Ellentmondás: döntő - és mégis konkretizálható befolyás nélkül. Találkozás Budapesten. Az első beszélgetés kudarcának korrekciója. Jó kapcsolat. Élményem: B. személyisége bebizonyította, hogy lehetséges egy klasszikus (és nem mai epigon egyetemi) stílusú filozófia, és ezzel előttem is megnyílt ez mint életút. Egyúttal azonban: végső tartalom és felépítés teljességgel az ő befolyása és hatása nélkül. Ezt találkozásunk után néhány évvel maga B. is megerősíti. (Spuren, 240 o.)[32] Már itt: tagadása annak (még a problémának is), hogy az emberiesített természeti valóságban sor kerül bármilyen emberszabású beteljesülésre. Itt már kimondva a Tőrt. és oszt.tudat

---

[31] A lelki szegénységről, A Szellem, 1911. I. 2. sz.

[32] Ernst Bloch: Spuren. Suhrkamp, Frankfurt/M., 1977.

programja. Persze ez még távolról sem Marx igazi történetisége („a természeti korlátok visszaszorítása” mint fejlődési elv). Bl.-nál akkoriban a természetfil. a középpontban.

Ennek természetes következménye: bármennyire magával ragadott is - itt mindig bizonyos kölcsönös elhatárolódás. És ez - különféle módokon - mindig megmaradt. Kétséges azonban, hogy Bloch ösztönzése nélkül megtaláltam volna-e az utat a filozófiához. Biztos, hogy az ő indíttatására jött létre a filozófia, az ő direkt vagy konkrét befolyása nélkül. Tisztelet - éppen filozófiailag - tetemes távolságból. Jelleme, személyisége iránt - korlátlan. (Bloch a Sztálin-korszakban, ma). Éppen ahol Adornónál: a kompromisszumok filozófiája - Bl.-nál a régi, klasszikus típus. Első benyomás: helytálló. Külső jele: fordulat az esszétől az esztétikához.(1911-2 telén Firenzében: első vázlat.) Figyelemre méltó, hogy az a nagyon lassú, ellentmondásokban és - gyakran - visszaesésekben bővelkedő fejlődés, mely nálam a logikai-ismeretelméleti megfontolásoknak az ontológiai szemlélet javára történő háttérbe szorulásával ment végbe, még tökéletesen öntudatlanul, azonnal megkezdődik. Változat Kantra: „Műalkotások léteznek - hogyan lehetségesek?” Az ítéletforma helyett ez megindulás az ontológia felé. (Persze úgy látom, hogy ez a tendencia -noha primitíven és torzan - már az esszékorszaknak is az alapja.)

Bloch társaságában ilyen tervekkel Heidelbergben. Erre az átmeneti időszakra jellemző, hogy - Bloch hatására - az esztétikum ontológiai megalapozása átváltozott metafizikai kritikájává[33]

---

[33] Lukács itt arra az átfogó igényű esztétikai művére utal, melyet csak halála után adtak ki. Georg Lukács: Heidelberger Philosophie der Kunst (1912-1914), Luchterhand, Darmstadt und Neuwied, 1974. Magyarul: *Heidelbergi művészetfilozófia és esztétika*. Magvető, Budapest, 1975.

(akkor a luciferi elv): csak a visszatérés Marxhoz, az ő értelmében vett történelmi világkép kidolgozása mutatta meg, hogy e fantasztikusan hamis [felfogásmódban] megőrződött a helyesen intencionált mag (az esztétikum konkrét sajátossága a társadalmi létben). Csak a Tört. és oszt.tudat leküzdése után merül fel konkrétan a fordulat: a marxizmus önálló esztétikája (Plehanovval és Mehringgel ellentétben). Tehát: a művészet történelmi szerepének helyreállítását csak a marxizmus egyetemessége teszi lehetővé. (Marxista fejlődésem későbbi szakasza.)

Ettől akkoriban még igen távol. Akkori koncepcióm még tisztán ideológiai. Emellett persze éppen a hazai magyar fejlődés következtében a feudális ideológia maradványainak (Lenin: porosz út) következetes leküzdése volt a kiindulópont, és az orosz irodalom (mindenekelőtt Tolsztoj és Dosztojevszkij) mutatta mindig leginkább az irányt. Ezen az alapon azonban nem lehetett megalapozott, egységes fil. felfogáshoz jutni. Egyrészt (léteznek műalkotások) - immanencia, a művészet immanens, idegen mércékkel felfoghatatlan sajátossága mint alap; éles elhatárolódás a) a puszta létezéstől, a puszta szubjektív „megéltségtől" - a modern szubjektivizmus és naturalizmus ellen, a naturalizmus nem előzetes fokozata, előkészítése a művészi realizmusnak - hanem az ellentéte: b) a művészet minden „metafizikaivá tételének" elutasítása - például Schopenhauer. Kierkegaard: a művészetnek mint életelvnek az elutasítása egy fokozatosan, igen ellentmondásosan kialakuló etika nevében. Az „életművészet" ellen (már az esszékben). Most az ilyen „világtételezés" „luciferi [elve]" az etizáló forradalom nevében, melynek el kell vezetnie a valódi „megváltáshoz" (az ember emberré válásának első, metafizikai megfogalmazása).

Mindez, néhány, részben helyes megállapítás ellenére (a művészet minőségének egynemű közege - Popper L. gondolatai továbbvíve) minden egyes műalkotás abszolút immanenciája, belső teljessége. Magasabb összefüggésekbe való besorolás (műfajelmélet) módszertanilag eltér a gondolati absztrakcióktól, és független tőlük (nembeliség a tudományokban). Miközben a nem - ismeretelméletileg- szilárd, a példányt besorolják ebbe, addig a művészetben a jelenség (epikailag, drámailag stb.) általánosság, melynek meghatározásai módosulnak minden igazi megvalósulás során - anélkül hogy ezzel el kellene veszíteniük általános érvényüket (Shakespeare-től és a görögöktől Lessingig).

Ennyiben itt az anyagnak megfelelő, új általánosítási formákat kerestem, bizonyos termékenység -anélkül hogy radikálisan meghaladtam volna az esszék gondolati világát. Valódi általánosítással teljességgel hamis elvekig (éppen a luciferi elvig). Ami ebben megegyezett a tényekkel, az ebben a rendszerben nem bontható ki (az esztétikának mint életelvnek az életképtelensége). így tehát itt elméleti zsákutcába cseleztem bele magam. Közvetlenül nem mutatkozott kiút. Legjobb esetben tehát „érdekes”-excentrikus heidelbergi magántanárrá fejlődhettem volna.

IV. ÚTON A SORSFORDULÓ FELÉ

De továbbvezetett egy nem ilyen módon létrejövő felismerés: a társadalom a háborúval radikálisan új problémákat vetett fel. Mint mindjárt kiviláglik: ezek sem vezettek ki az alapok megoldhatatlanságából. De azáltal, hogy ezek - az élet számára - teljesen másfajta kérdéseket vetettek fel, legalább szétzúzták a

normális létrendszert, és ezzel - anélkül hogy én magam felfogtam volna e fordulat jelentőségét - a problémák megragadásának összáramát új irányba terelték. Ez önmagában véve éppúgy zsákutcába vitte az elméleti ellentmondásokat. De olyan jellegű volt, hogy az egyre élesbedő társadalmi helyzet új állásfoglalásokra kényszeríthetett. (Viszonyom a háború előtti magyar ideológiához.) A fordulatot a háború okozta. Leleplezte annak a statikának a hamis, embertelen voltát, amely akkoriban azzal fenyegetett, hogy rendszerré merevedik bennem: mert az emberellenesség mint életünk központi hajtóereje, mely filozófiám első, kezdeti konstrukcióiban öntudatlanul benne rejlett, a háborúban olyan domináló, mindenen eluralkodó formát öltött, hogy lehetetlen volt elkerülni a szellemi konfrontációt. Mindazok a társadalmi erők, amelyeket kora ifjúságomtól kezdve gyűlöltem, és amelyek szellemi megsemmisítésére törekedtem, egyesültek, hogy létrehozzák az első, egyetemes és egyben egyetemesen eszme nélküli, eszmeellenes háborút. Éspedig nem mint az élet egyik meghatározó mozzanatát, hanem mint az élet egyetemes meghatározásait, a maga extenzív és intenzív totalitásában. Az ember már nem létezhetett az élet eme új valósága mellett, mint még a régi háborúk korszakaiban. Egyetemleges volt: az élet feloldódott benne, akár helyeselte, akár ellenezte az ember ezt a feloldódást.

Én első pillanattól a tagadók pártján voltam: egy minden ízében embertelen életet akartak valamennyiünkre rákényszeríteni, hogy központi jelentőségű, egyetemlegesen helyeselt hatalmakként konzerválják az életnek azokat az erőit, amelyek embertelenségük miatt már korábban is megvetendőnek tűntek. Hazám, a Habsburg-monarchia a szememben - normálisan - pusztulásra érett emberi értelmetlenségnek látszott. Most saját életünket kellett feltennünk

arra, hogy részt vegyünk az egyetemes gyilkolásban, s így az emberré válásnak ez az akadálya a német birodalom szigorú, szellemtelenül-szigorú rendjének segítségével tovább fennmaradjon. Gyilkosokká, bűnözőkké, áldozatokká stb. kellett volna válnunk a saját személyünkben, hogy ezt a monarchiát továbbra is életben tartsuk.

Amikor én mindezt hevesen elutasítottam, akkor ennek a radikalizmusnak semmi köze sem volt pacifista hangulatokhoz. Az erőszakot mint elvont erőszakot sosem tekintettem önmagában emberellenes rossznak. Marathón nélkül, a népvándorlás nélkül, 1789 és 1793 nélkül sosem valósulhatott volna meg az, ami a jelenkor emberében emberileg a legjobb. Nem az általánosságban vett erőszakot, hanem a reakciónak, II. Vilmosnak és a hozzá hasonlóknak az erőszakát, az erőszakot mint az emberré válás akadályát kellett, ha szükséges, erőszakkal, megsemmisíteni. Ugyanakkor azt is látni kellett, hogy a kapitalista demokrácia nyugati formája nem jöhet tekintetbe itt mint ellenerő. Igen: Jaurés II. Vilmos ellen - ez csaknem értelmesen hangzik - de Jaurés gyilkosai is?! A Dreyfus-ügy, annak eltussolása stb. modernebb eszközökkel történt, mint amilyenekkel a Hohenzollern- vagy Habsburg-rezsimek valaha is rendelkeztek. Ettől azonban - önmagukban véve - nem éppolyan elvetendőek és emberellenesek?

Amikor tehát a háborút nem pacifista vagy nyugati-demokratikus álláspontról utasítottam el, hanem a háborús jelenkor megítélésében visszanyúltam a Fichte-féle „tökéletes bűnösség korához", akkor ezzel hívebb maradtam addig képviselt nézeteimhez, mint ha az életutak, a cselekvés akkoriban széles körökben elterjedt antinómiái közt maradtam volna. Háború mint a fennálló rend most előtérbe lépő központi negatív jellegzetessége: e gyűlölet tartalma: a feudális Magyarországgal kapcsolatos

fiatalkori beállítottságom folytatása (Ady-hatás). A perspektíva csak annyiban módosult, hogy most a Tolsztoj-Dosztojevszkij-féle „forradalom" adja meg az utópista perspektívát és ezzel az erkölcsi mértéket. Ezért: a viszonyulás Fichtéhez nem következetes. De a perspektívát ez nem befolyásolja - maguknak a jelenségeknek a kifejtése: szellemtudományi. Baloldali etika jobboldali ismeretelmélettel: az ebben a korszakban elért marxizmus jellegzetessége.

A regény elmélete[34] ennek az eklektikus történelem-filozófiának a kifejeződése.

Élet: kívül maradni. Minthogy akkoriban *A regény elméleté*-nél nagyobb tiltakozás számomra lehetetlen. Rokonszenv Jaurés és Liebknecht iránt annak leghalványabb lehetősége nélkül, hogy az ő útjukat járjam. Heidelberg: Jaspers segítsége (nagyon is a saját beállítottsága ellenére[35]) nem egészen sikerült. Budapest : nem frontra, levélcenzor; egy év után: felmentés - vissza Heidelbergbe.

A magánéletben a háború következtében: hasonló zavarodottság. J. Grabenko[36] 1913 nyarán (Balázs barátnője, szerelem + barátság. Jó - mindig felmondható [viszony] kettős alapja).

Szabad literátorélet: megfelelő alap. Heidelbergi helyzet: házasság szükséges. Háború. J. Gr.: orosz, egyedüli védelem: magyar állampolgárság. Anyagi bázis: [egy]év. Az előreláthatő (J. még ebben a formában is akut lehetőségnek tartotta): szerelme

---

34 Georg Lukács: Theorie des Romans. Könyv formában először P. Cassirernél jelent meg, Berlin, 1920. Magyarul: A regény elmélete. Magvető, Budapest, 1975. (*A Heidelbergi művészetfilozófiá*-val egybekötve.)

35 Lásd Életrajz magnószalagon, 128. o.

36 Jelena Grabenko, Lukács első felesége, orosz festőnő és forradalmár, az 1905-ös forradalom leverése után emigrációban élt. 1914-ben kötött házasságuk hamar felbomlott, de jogilag nem válhattak el, mert akkor az orosz állampolgárságú Grabenkót internálták volna.

muzsikussal. Együttlakás hármasban: próbára tette az egyesülés loyalitását. Belső elválás, házassági kapcsolat mellett. Igazi megoldás: baráti elválás csak háború után.[37]

Bármilyen barátiak voltak a háború idején ennek az együttélésnek az útjai és eszközei: egyúttal felbomlott az a modernista konstrukció, amelynek segítségével életünket emberileg igaz, egyszersmind „modern" módon meg akartuk alapozni. Amikor Ljena a muzsikustól való elválása után a diktatúra idején felkeresett engem, megértő barátság alakult ki ugyan köztünk, de ez egyikünknél sem érintette életünk központi problémáit. Tisztelet és rokonszenv, az élet középpontjáig ható összetartozás nélkül. Mindig becsültem éles, tisztánlátó értelmét, azt a képességét, hogy egy ember lényegét egyetlen pillantással ragadja meg (Kun B. - Vautrin stb.[38]). De az élet középpontja: másmilyen.

A háború ellenzése: az érdeklődés középpontja az esztétikáról az etikára (budapesti előadás, 1917 tavaszán[39]). A budapesti kör[40] (Heidelbergben Bloch távozása óta csaknem teljes elszigeteltség. Ezekben a kérdésekben még Max Weberrel sem lehetséges közösség). A budapesti kör is nagyon tarka ideológiailag: a legáltalánosabb alap: a régi ellenzékiség (Ady, viszony a háborúhoz: nagyon hasonló irányban). A morál eluralkodása: Balázs Béla és a háború: etikai indítékokból (szolidaritás az emberi

---

[37] Ezt a bekezdést Lukács magyarul írta.

[38] Jelena Grabenko Kun Bélát Vautrinhez, Balzac regényhőséhez hasonlította, egy szökött fegyenchez és bűnözőhöz.

[39] Lukács 1917 májusában több etikai tárgyú előadást tartott a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában.

[40] Budapesti kör, másképp: Vasárnap Társaság vagy Vasárnapi Kör, lásd *Életrajz magnószalagon*, 133. o., és *A vasárnapi kör* (szerk. Karádi Éva és Vezér Erzsébet), Gondolat, Budapest, 1980.

áldozatokkal): maga is a. frontra. (A háttérben - visszautasított - alkalmazkodás; megbékélés a Habsburg-monarchiával.) Ilyen differenciák mégsem akadályok. Magántársaság. Később fellépés a Szellemi Tudományok Szabad-iskolájaként. (Összhangban a Huszadik Század-dal. Jelentőségét túlértékelik - a miatt a szerep miatt, amelyet - sokkal később - Mannheim, még később Hauser játszott az emigrációban.)

Otthon: döntő a 17-18-as év: viszony az orosz forradalomhoz. Saját utam: ellentmondásokkal teli bűvölet, visszaélésekkel: 1918. XII.: Kommunista Párt.

Élet: 1918-as előadás[41] (Etika: Gertrúd), korábbi ismeretségünk (Ljena elbeszélése a találkozásunkról). 17-18: új összetartozás kialakulása: áttekinthetetlen, de az az érzés, hogy végre - először életemben - szerelem: kiegészülés, szilárd életalap (a gondolkodás kontrollja) - nem szembenállás, A beszélgetés közvetlen tárgya: másodlagos. A tartalom mindig: hogy vajon az, amit gondolok és érzek, valóságos-e, vagyis valódi egyediségemet fejezi-e ki (szubjektíve: igaz, objektíve: nembeli módon). Ez a kontroll, amely kezdetben gyakran pusztán spontán gesztusokban, a szavak hangsúlyaiban fejeződött ki, lassan új életformává vált: a valódiság kettős, állandó kontroljává.

Nem tudom, hogy e kontroll segítsége nélkül gondolkodásom bensőleg átalakulhatott volna-e (1917-19). Nemcsak azért, mert most - életemben először - a világnézeti döntés egész életmódomat megváltoztatta, hanem egyúttal világnézetként is teljesen más alternatívák. Mindenekelőtt az etika (az életvitel) többé nem tiltja mindazt, amit a saját etika bűnösnek kárhoztat, hanem a gyakorlat dinamikus egyensúlya, amelyben az, ami (egyediségében) bűnös,

---

[41] Ezen az előadáson kerültek közel egymáshoz Gertrúd-dal.

olykor a helyes cselekvés elkerülhetetlen alkotóeleme lesz, máskor pedig az (általánosan helyesnek elismert) etikai korlátozás a helyes cselekvés akadályává válhat. Ellentét: nem egyszerűen általános (etikai) elvek versus a konkrét cselekvés gyakorlati követelményei. Ez általános háttér ugyan, de sohasem szigorúan törvényszerű, A későbbi lezüllésben (egészen az elbürokratizálódásig) gyakori motívum: egy - kivételképpen - kialakított cselekvésmód a cselekvés általános vezérfonalává merevedik. (Nagyon gyakran egészen rossz, elgépiesedett bürokratáknál az ilyen merevvé válás az emberi lezüllés alapja. És másrészt a mindenkor egyedi választás válsághelyzetben a cinikus lezüllés igazolásává válhat.)

Természetesen 1918-19-ben mindez csak a távoli horizonton látható perspektíva, és az efelé átalakuló emberek számára ez konkrétan semmiképp sem élhető át az alapok és a perspektívák dilemmájaként. (Noha konkrét alternatívák esetében hozott döntések mögött olykor kirajzolódik már a horizonton.) Tehát; éppen mert a döntés közvetlen súlyos társadalmi következményekkel, az egyéni döntés és az ezt követő egyéni gyakorlati-elméleti magatartásmódok átgondoltsága, differenciáltsága nagyobb, árnyaltabb, mint az e válság előtt hozott döntések esetében. A társadalmi mozzanatok természetesen: világosak, robusztusak. De transzponálódva megváltoztatják az egyéni életet, az ilyen meghatározások segítségével.

De még ez is: közvetlen kölcsönhatás az egyediséggel. Számomra: kultúra. Az Ady-vonal továbbvitele (a parasztkérdés hamis megoldásának jelentősége -később, Bécsben ismertem fel. Ebben fontos: Lenin valóságos ismeretének hiánya (az emigráció általános problémája. A bécsi tartózkodás jelentősége). Ezzel szemben a kultúra: Lenin cselekedetei + az Ady-vonal megfelelő folytatása; kielégítő.)

Gertrúd jelentősége ebben az átmenetben: először az életben. Különbség a korábbiakhoz képest (Irma, Ljena): irányvonalam mindig szilárd volt. A viszony - a szerelem is - az adott fejlődési vonalon belül. Most Gertrúd erőteljes részvétele minden döntésemben: éppen az emberileg legszemélyesebb elhatározásokban. Reagálásai ezekre gyakran döntőek. Tehát: nem mintha nélküle egyáltalán nem tértem volna rá a kommunizmushoz vezető útra. Ez korábbi fejlődésemből következett, de egészen másként fejlődtek volna a mindenkori „miképpen"-ek éppen itt nagyon bonyolult és következményeiben fölöttébb fontos személyes árnyalatai. Es ezzel együtt sok minden, ami életemben a leglényegesebb volt.

És jóval mielőtt szellemi közösség alakulhatott volna ki köztünk, már kapcsolatunk egyik központi kérdése volt ez az ellenállhatatlan szükségletem a harmóniára, arra, hogy kivívjam az ő helyeslését. Amióta találkoztam G.-dal, személyes életem középponti kérdésévé vált, hogy helyeslését elérjem. És minthogy ő szellemi dolgokban - az etikaiakról nem is beszélve -azzal az ösztönös szigorral ítélkezett, amelyet Gottfried Keller nőalakjaiban találhatunk meg olykor, ekkortájt egy-egy rövid időszakra elidegenedtünk egymástól. Hozzá fűződő kapcsolatom már abban is különbözött minden korábbitól, hogy ezeket az időszakokat nem. bírtam elviselni, (Korábban a differenciák, még emberileg fontos kérdésekben is, a viszony varázsát növelték: különböző emberek voltunk, akiknek különbözősége hozzátartozott a kölcsönös vonzerőhöz,,) G.-nál sem az azonosulás! tendenciára gondolok. Ilyesmi nem létezik és nem is valósítható meg anélkül, hogy el ne térnénk a tényéktől. Inkább arról volt szó, hogy szellemi és gyakorlati törekvéseim termékenyen (nemcsak objektíve gyakorlatilag helyesen, hanem egyúttal az emberi fejlődésem

szempontjából kedvezően) szembesítsenek engem a jelenlegi világ-eseményekkel. Az új helyzet minőségileg újjá növekedett: két világrendszer közti választássá. Senki sem ismerte fel - csak (bizonyos értelemben) Lenin -, hogy a két folyamat végső soron, világtörténelmileg nézve azonos, vagyis hogy az új ember társadalmi létrejötte az összes olyan egyedi törekvés tényleges szintézise, melynek célja: becsületesen, forradalmi módon szembenézni az új valósággal. Noha a magyarországi átalakulásban sok olyan ember vett részt, aki az orosz forradalomban viszonylag (helyileg) vezető szerepet játszott, hiába iparkodtam azon, hogy valamiféle képet alakíthassak ki róla. Mindnyájan tisztelték a „csalhatatlan" politikai vezetőt, de maga Kun B. mondta nekem négyszemközt egy magánbeszélgetésben: azt hiszi - mindennek ellenére -, hogy a forradalom voltaképpeni teoretikusa mégiscsak Buharin. Csak Bécsben támadt lehetőségem arra, hogy valóban megismerjem L.-t, és növekvő világossággal tisztázzam a magam számára szellemi-gyakorlati-erkölcsi arculatának jelentőségét.

Ilyen körülmények között Budapesten a sorsdöntő elhatározásoknál (csatlakozás a kommunistákhoz vagy megmaradás valamiféle „baloldali szocialista" álláspontonj Gertrúdnak - szerény passzivitása ellenére, miszerint ő nem foglalkozott behatóan ezekkel a kérdésekkel - végső soron döntő szerepe volt. Igaz: akkori beszélgetéseinkben (éppen mert a polgári-kívülálló életet élő asszony szerénynek mutatkozott a tudós teoretikussal szemben) sohasem robbant ki valami szenvedélyes-heves elméleti vita. De ha (elutasító) passzivitással kitérően ilyesmit mondott: ezt magának jobban kell értenie, én alig foglalkoztam ezzel, és ténylegesen passzív magatartást tanúsított egyes fordulataim iránt, akkor ebből világosan kitűnt az emberi

elutasítás, és ez újból és újból belső tusákra késztetett. Ha viszont csendes és szerény egyetértése nyilvánvalóvá vált, ebből mindig erőteljes ösztönzést merítettem a továbbhaladásra. (Főként a különböző válaszutak jellegéből következik, hogy ezek a hatások az első stádiumban, amikor a kommunizmushoz való csatlakozás ügyében döntöttem, extenzive erősebbek voltak. Erősbödő harmóniánk fontos alkotóeleme volt - noha szintén nem mondtuk ki soha nyíltan hogy eközben azt éreztem: szellemileg-erkölcsileg kapcsolódom a magyar feudalizmus maradványai ellen intézett régi ideológiai támadásaimhoz, és hogy ezért ezekkel a demokratikus tendenciákkal megtaláltam a jó együttműködés lehetőségeit, anélkül hogy emiatt közelednem kellene a - már akkor utált és megvetett - „liberalizmushoz".)

Kommunistává fejlődésem életem legnagyobb fordulata, fejlődési eredménye. Míg eddig legjobb esetben - mint a képzőművészetek terén - laza ideológiai együttműködésre nyílt lehetőség, most szövetség jött létre, ahol is a proletárdiktatúra gyakorlati előkészítése, a demokratikus reformok által kitűzött követelések megvalósítása alkotta a proletárdiktatúra kulturális megvalósulásának alapját. A terep kiszélesedett: főként a pedagógiai reformmozgalommal. A feudalizmus összes maradványának elsöprése: a reformok magától értetődő feltétele. Ez nemcsak a széles tömegeket vonja be: meghatározza a konkrét átmeneti formákat is. Ezáltal biztosítva a) a tömegek széles körű részvétele, b) kapcsolat a forradalmi múlttal, belőle a szocializmus: nem idegen, nem „import", c) történelmi jellege, d) antibürokratikus: a fejlődés nevében nincs „hivatalos" művészet (Kassák-csoport)[42].

---

[42] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 157. o.

Ez az állásfoglalásom idegen: az átlag kommunistáktól, b) a szociáldemokratáktól. Radikális kommunistának számítottam - de dogmatizmusukhoz nem volt közöm. Ezért a kultúrreformokat kevéssé védelmeztem, ezek nem hivatalosan valósultak meg. (A szociáldemokrata népbiztosok közönyösek a reformmunkával szemben. Számomra éppen itt: összefüggés a régi radikális tömegtörekvésekkel. Kultúrára koncentrálok. A hibát nem láttam be. Agrárkérdés: bár a hadseregben sokszor meggyűlt vele a bajom (röviden a katonai politikai biztosságról), csak Bécsben értettem meg központi jelentőségét.

V. AZ ÉLETVITEL ÉS A GONDOLKODÁS TANULÓÉVEI

Bukás után: Korvin és én (feltételezés Kunról),[43] illegalitás, menekülés Bécsbe. Beható foglalkozás Lenin tanításaival. Számomra: Marx tulajdonképpeni tanulmányozása. M. filozófiája: mindenféle revizionizmus (Kant stb.) elvetésével együtt: Hegel. Ez az irányzat: a marxizmus egységes filozófiai alapja (nincs szükség „kiegészítésre"). Forradalom mint a marxizmus lényeges mozzanata. Ebből akkoriban: szélsőbal: radikalizmus, a novemberi napok folytatása. A forr. mozgalom elakadását bensőleg nem ismertem el, remény, hogy „akciókkal" életben tartható. Egyszersmind gyanú a Komintern bürokratikus dogmatizmusával szemben (Zinovjev - Kunt az ő tanítványának és követőjének tartottam). Folyóirat: Kommunismus (Lenin bírálatát elfogadom).[44]

---

[43] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 170. o.

[44] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 190. o.

A magyar válság. Viszonyom Landlerhez. A pártszakadást előidéző „kis” okok elméleti fontossága. A figyelem a „nagy” kérdésekről (létezésük esetleg csak követelmény) a mozgalom reális kérdései felé - itt: a hatás forradalmasít. A politika magatartásra nevel (a valóság fontossága)-elméleti kettősség: a márciusi akció (1921) példája versus magyar politika. Ennek növekvő jelentősége. MSZMP - köztársaság -demokratikus diktatúra. (Ez a kettő a *Tört. és oszt.-tud*.-ban még összefonódott.)

1920 tavaszán Gertrúd Bécsben. A nővérénél lakik Hüttelsdorfban a gyerekekkel, én egyelőre Bécsben. Csak a szabad napokban együtt; később: én is Hüttelsdorfban. Ezzel az ő életformája (család, 3 gyerek) uralkodóvá válik számomra is. Részt veszek a nevelésben (vele együtt): napi foglalatosság meghatározott emberi valósággal. Eddig lehetetlennek tartottam az ilyen életet a számomra - most Gertrúd a) nem zavarja a munkakoncentrációt, nincs „feloldódás” a napi ügyekben, nincs elszigeteltség; közös étkezésekkor beszélgetés a gyerekekkel, problémáik tudomásulvétele, kísérlet a válaszadásra ((etika, sok minden új megvilágításban). Gertrúd: a türelem és a türelmetlenség egysége; messzemenő emberi tolerancia, ugyanakkor gyűlölet minden alantasság iránt. Új állásfoglalás : a kanti típusú etika ellen; most nem kisebb szigor az alternatívák terén, de a bennük rejlő, absztraháló módon megokolt embertelenség felé mutató tendencia leküzdése: ezzel számomra új közvetlen viszony a gyerekek problémáihoz (teljesen szabad vita). Ez a Gertrúd és köztem lévő harmóniának természetesen csak kis része, csak feltétele. Rohamos fejlődése Bécsben, „alkalmazkodása” a küzdőtársakhoz (Gábor, Lengyel[45]), Marx-olvasmányok, sosem kezdő, rögtön az ökonómia

[45] Gábor Andorról és Lengyel Gyuláról van szó.

középpontjába. Hihetetlenül hamar: akkumuláció (Luxemburg-Bauer-Buharin). Már ezzel: intimitás az elméletileg legfontosabb kérdésekben. Noha az átalakulásban megtartja különleges pozícióját - a kísérlet kudarca, hogy az ökonómiát normálisan szintetizálja, az egyéni „kaland" jellege megmarad (a) nem megy a Varga-intézetbe, hogy rutint szerezzen és letudja ezt; b) még jegyzetanyagában is individualitás). Én gyakran: dilettáns kontárkodás -valójában: a legfontosabb összefüggések eleven, az élet számára lényegbevágó elsajátítása - az általánosan kifejezhető tudományosan-módszertanilag rendezett szisztematizációnak az igénye nélkül. (Viszony Ferkó-hoz. Fájdalom nélkül lemondás a saját produkcióról: megvalósulás a fiában.)

Az ökonómia így világfelfogása társadalmi kiszélesítésének hordozója anélkül, hogy valaha is szubjektivizálódott volna, és anélkül is, hogy az egyes ítéletek egyediségét általánosítsa. Így a kontroll, amelyet léte és gondolkodása fölöttem gyakorolt, egyre intenzívebb. Noha egyes fontos szakmai vitákban, éppen az ökonómia iránti kitűnő érzéke következtében, igaza volt - nem ez a döntő (különben csak ösztönző barátság lett volna). Valóság: minél inkább ontologizálódott, gyakran öntudatlanul, a gondolkodásom, annál fontosabbá vált a kiindulópont és a beállítottság igaz mivolta (mimézis sosem fényképszerű): ha valami valóban létező: magában foglalja a szubjektív impulzus valódiságát (valótlanság útján a lét sohasem érhető el), így a hangsúly: első felbukkanás gyakran egy még alig nyelvivé vált formában. Itt: a valódiság súlya. De ez is emberien-elevenen: valaminek az elvetése nem feltétlenül az abszolút negativitás jele, hanem gyakran hamis (nem igaz) árnyalatok behatolása az első koncepcióba. Helyesbítés - ismét Gertrúd segítségével - lehetséges. Emellett: egyforma érdeklődés (egyforma bírálat) a totális kifejtés iránt (ez utóbbi

fokozatosan fejlődött ki, az Esztétikai-ban nagyobb és nyomosabb, mint a *Tört. és oszt.tud*-ban[46]). Az egész szempontjából fontos: a magyar frakcióharcok módszere és tartalma. Landler: a másik szerencsés találkozás ebben az átmenetben. Személyiség. Politikai hatása rám. Ismét: eleven összefüggés az egyedi és az általános között. Valóság mint elv (a köztársaság jelszava Landler nyomán). Mindkettő együtt: a fil.-ban: törekvés a totalitásra: olyan általánosság, mely - történelmileg (tehát: a valóságban) - egyúttal hordozza az egyediség vonásait is.

Itt az a pont, ahol az elmélet, a politika és a történelem egyazon mozgalmas lét jelenségmódjainak bizonyulnak. Elmélet és történelem: általános tendencia, hogy az emberek többsége (illetve döntő rétege) mit fog tenni (a cselekvés iránya). Politika - ezen az alapon -, hogy miként befolyásolható, mennyiségileg és minőségileg - ilyen alapon - ennek az előre látható cselekvésnek az iránya, intenzitása stb. Minden esetben post festum megállapított folyamatokban következtetések a jövőre. Ez lehetetlen tisztán tudományosan : csak ha a működő erők a post festum megismerés során extrapolálhatók volnának jövőbeli feltételekre. Ez - százszázalékosan - elvileg lehetetlen: történelmi változás - egyúttal mindig (még ha ez gyakran konkrét módon alig észlelhető is) struktúraváltozás (az ember átalakulása mint alap), és ezzel tartalmi változás is. A következtetések a post festum megállapított fejlődésből (amelyet ezért korántsem kell szükségképpen a maga valódi kauzalitásában megismerni) a fejlődés tartalmának megváltozását is mindenkor magukba foglalják: az általános tendenciához való viszonyban - egyéni eltérések. Fontos: az arány.

---

[46] Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Studien über marxistische Dialektik. Malik Verlag, Berlin, 1923. Magyarul: Történelem és osztálytudat. Magvető, Budapest, 1971.

Így az elmélet, történelem és politika helyessége az egyéni állásfoglalásból nő ki - de túlmegy ezen, a lét irányába. (A nem valódiság elvetése, de a valódiság nem biztosíték az álláspont helyességére.) Így új hozzáállás a valósághoz: a régi (még ismeretelméleti beállítottságú) pozíciók fokozatos leküzdése. A szellemi magatartásnak ez az átorientálása: fejlődésem a húszas években. Döntő: az élet G.-dal - próbakő: magyar politika. Ez harcban az általános (absztraháló) szektás tendenciákkal: Tört. és oszt.tud. még keverék. De fontos: (szélsőbaloldali) radikalizmus a marxista vonal folytatása: a jelenkori társadalom által felvetett problémák e társadalomban nem oldhatók meg. Lenin: ez 1914-ben nyilvánvalóvá vált. Az akut forradalmi feszültség gyöngülése nem bizonyíték, hogy ez az alap nem funkcionál többé. Ez Zinovjev Komintern-politikája elleni oppozícióm elméleti alapja. (Ő vissza a pusztán polgári - csak elméletben forradalmi - politikához: ez oppozícióm alapja.)

VI. AZ ELSŐ ÁTTÖRÉSEK

Kiindulópont gyakorlati: köztársaság vagy tanács-köztársaság mint magyar perspektíva. Az előbbi: valódi dilemma: gyakorlati és elvi fellépésre kényszerít a Horthy-kor alapelvei ellen. A második lehet általános perspektíva, melynek elismerése azonban nem von maga után cselekvési kötelezettséget. A bürokratizálódás ellenzése: az olyan perspektívák, amelyekből tetszés szerinti cselekvésmódok „vezethetők le”, elvesztették - szubjektív és objektív - valódiságukat. Ez - negatíve - Tört. és oszt.tud.: a „természet dialektikája” léttípusának tagadása (ugyanakkor a gazdasági működés megértésének modellje): Tört. és oszt.tud. kísérlet, hogy

a világ szükségszerűségeit felszabadítsa az igazi cselekvés számára. A politikai magatartás terén bármilyen radikális fordulat következett is be eközben, a tendencia beteljesedését a Blum-tézisek jelentik. A KMP II. kongresszusára írtam, lényege, hogy a Horthy-rendszer mély válsága forradalmi perspektívákat nyit meg, ennek társadalmi alapja azonban nem a proletariátus diktatúrája, hanem az, amit Lenin 1905-ben „a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájának" nevezett. (Vigyázat: pl. a Komintern VI. kongresszusa, egyéb elemzések) - Botrány. (A konzekvenciák periódusa, politikai megsemmisítésem; Manuilszkij Berlinben.[47] Révai a tézisekről.[48] Kettős hatás: politikailag: megsemmisítő vereség. A KP-ből való kizárás veszélye. Korsch sorsa.[49] Tehetetlenség a fasizmus okozta válság korszakában. Másrészt: ösztönzés az elmélet továbbfejlesztésére és hatékonyabbá tételére. Ez a kettősség : a politikai út feladása, az elmélet kiépítése. A konzekvenciák periódusára való reagálásom oka: itt kétségtelenül: Kun szándéka és lehetősége arra, hogy megsemmisítsen (elnémítson). Minden egyéb csak ennek elkerülésére (lokalizálására) anélkül, hogy tisztán látnám: de facto mennyi a remények (elméleti perspektívák) igazságtartalma.

Elv: a konzekvenciák periódusa biológiailag szükségszerű lehet (pl. ma rák). Társadalmilag: tendencia nagyon magas negatív valószínűséggel.

A kérdés csak az: nem befolyásolható-e ez meghatározható határokon belül (Lenin, a III. kongresszuson: nincs kiút nélküli helyzet). Ebben az esetben: objektív optimizmus: a kérdés intern

---

[47] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 189. o.

[48] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 191. o.

[49] Korsch az éles bírálatok ellenére sem volt hajlandó megtagadni Marxizmus und Philosophie című művét, ezért kizárták a pártból.

magyar pártkérdés marad. (Objektíve: éppen itt a gyakorlati kilátástalanság maximuma.) Ha tehát meg akartam menteni jövőbeli (nagyon megváltozott, immár nem közvetlenül politikai, hanem lényegileg ideológiai) aktivitásomat, akkor az út: kísérlet arra, hogy az elkerülhetetlen kritikát a magyar párt keretein belülre korlátozzam; olyan Magyarországon létrejött irányzat, mely nem rendelkezik általános elméleti igényekkel. Ezért: feltétel nélküli kapituláció magyar vonalon (gyakorlatilag úgyis teljesen kilátástalan): akkor Kunnak nem érdeke többé, hogy a dolgot a Kominternben tovább erőltesse - annál kevésbé: új kérdések (hatalmi kérdések). Számomra: eltűnni a magyar mozgalomból ha itt elfelejtenek, fölöslegessé válik a kritika folytatása, kiterjesztése stb. Körülmények megkönnyítik. Így a Blum-tézisek bírálata lassacskán kihal. Amikor Kun bukása 1935-ben (VII. kongresszus) ismét lehetővé teszi az együttműködést Magyarországgal, már régen feledésbe merült.

Pozitíve: a Tört. és oszt.tud.-ot még egyszer végiggondolni. Eredmény: nem az antimaterializmus fontos benne, hanem Marx historizmusának végigvitele, és ezzel végül is a marxizmusnak mint filozófiának az egyetemessége: filozófiai vita (Antigyeborin[50]). A plehanovi és mehringi „ortodoxia" ellen: ezek annyiban egyformán revizionisták mindketten, amennyiben a marxizmust - pl. az esztétikában - „kiegészítik" a polgári filozófia köréből.

E téren szövetség Lifsiccel. Sickingen-vita (ő: Marx ifjúsága). Az esztétika a marxi elmélet szerves része, tisztán ennek a valóságra

---

[50] Gyeborin, Abram Mojszejevics a 20-as évek vezető szovjet marxista filozófusa, az ún. dialektikus irányzat szellemi vezéralakja. 1931-ben hivatalos kampányt indítottak ellene és iskolája ellen. Mensevizáló idealizmussal vádolták, és minden tisztségét elvesztette. A vitában Lukács is a bírálók közé tartozott.

vonatkozó téziseiből jön létre. Tehát: a marxi elmélet egyetemessége (30-as évek: Litye raturnij Krityik fontos irodalomelméleti irányzat: Rapp-ellenesség[51], modernizmusellenesség stb.). Nálam tovább: törekvés az általános (végső soron egységes, egyébként nagyon differenciált) ontológiára mint a marxizmus valódi filozófiai alapjára.

Tehát: éppen a marxi elmélet filozófiai egységén át út ennek egyetemességére. Ezzel új összefüggésekben: életre kel a régi tendencia: az ontológia felé való haladás. Régi ismeretelméleti kérdésfeltevés: „léteznek ... hogyan lehetségesek" végiggondolva így hangzik: „léteznek... milyen történelmi szükségszerűséggel jöttek létre?" Mi volt és mi a társadalmi lét történelmi kibontakozásában a művészet reális funkciója?

Csak innen: az ismeretelmélet és az ontológia ellentéte = minden idealista kérdésfeltevés kikapcsolása. Ha Marx szemében az ideológia: nem egyenlő hamis tudattal (pontosabban: az ismeretelméletileg keresett hamis tudattal), hanem válasz a gazdaság által a létnek feltett kérdésekre - minden a lét fejlődési formájaként zajlik le. Csak akkor vihető végig, ha az általános alap: a történelem (1. *Német ideológia*). Az úgynevezett természetdialektika már nem a társadalmi dialektikának a (*Tört és oszt.tudat*-ban tagadott) párhuzamos folyamata, hanem előtörténete.

Létrejöttekor a program még korántsem tisztán végiggondolt. Egyelőre - az esztétikára szorítkozva - csak kísérlet annak bizonyítására, hogy a társadalmi fejlődés marxi elmélete egyszersmind az esztétikum keletkezésének, kibontakozásának, hatásának, lényegének elmélete: így van - létszerűen - adva: így

---

[51] Rapp: Proletár írók Oroszországi Szövetsége (Rosszijszkaja Asszociacija Proletarszkih Piszatyelej).

(ha megértjük) megfelelően kibontakoztatható, de sohasem manipulálható. Egyszerre a „modernizmus” és a sztálini manipuláció ellen.

VII. A KONFLIKTUSOK KÖRÉNEK KISZÉLESEDÉSE

Közvetlenül: előtérben a társadalmi genezis mint a lényeg és érték magyarázatának tendenciái; a mimézis jelentősége ebben az összefüggésben: teleológiai tételezés mint előfeltétele, a pártosság értelme a mimézisben (mindennapiság).[52]

Átmenet további területekre (kezdet: *A fiatal Hege*l). A kérdés formálisan még „tudományosan” korlátozott: kimutatni, hogy a filozófiának a világgal kapcsolatos legszubtilisabb gondolati reakciói - végső soron - (a gazdasági tárgykörre való) primér életreakciók megfelelő általánosításából fakadnak. Ezért már Hegelnél: általános módszerként előtérbe kerül a genetikus módszer követelése a gondolkodás történetében (genezis itt több, mint puszta keletkezés, mint első tudatosodás). Az ész trónfosztása ismét a gondolkodás egyik tipikus pervertálódásának társadalmi története. Innen: tovább a történelem egyetemessége felé. Lényegmegismerés és történelmi megismerés : a legmélyebb konvergencia (nembeliség történelmileg). Művészet mint nembeliség (a tragikum állandó reprodukciója az ideológiák történetében): az egyetemes történetiség öntudata. Ezzel már akkor : a sztálini ideológia elleni oppozíció egyetemleges, nem

---

[52] Innen a következő jegyzetig Lukács áthúzta a szöveget.

szorítkozik az esztétikára. (Természetesen a legtöbb - így a Hegel - akkoriban nem jelenhetett meg.)

Figyelemre méltó: ez az elszigeteltség (Lity. Krityik megszűnik. Int. Literatur gyakran nagyon problematikus) a Komintern VII. kongresszusa után: magyar lehetőségek: népfronttendenciák a moszkvai irodalomban is - törekvés a Horthy-rendszeren belüli és a fasizmus ideológiai elhárításában szerepet játszó szellemi irányzatok helyes értékelésére. Lehetőség a régi demokratikus tendenciák (Ady) megújításának marxista formájára, az „urbánus" (polgári-demokratikus) és „népies" (paraszti-demokratikus) tendenciák vitájának bírálata: a feudális maradványok elleni oppozíció folytatása alkalmas annak belátására, hogy a demokrácia nem azonos a pusztán polgárival, és hogy itt valódi erőkülönbségek között[53]...

A tevékenység területének kiszélesedése: a konfliktusok kiszélesedése csaknem észrevétlenül történik, még korántsem közvetlen és tudatos szembefordulásként a sztálini rendszerrel, noha e rendszer bürokratikus szűkössége és merevsége mind nyilvánvalóbban tűnik ki a vitákból. (Cikk: Néptribun vagy bürokrata) - kiindulópont: lenini különbségtétel, ellentétben a sztálini mechanikus egységességgel. Éppígy: egyre inkább előtérbe lép az engelsi „realizmus diadala" - az ideológia „felülről jövő" szabályozása ellen. A művészetben, a művészet számára egyáltalán nem képzelhető el ilyen abszolút irányíthatóság: nem az író (megrendszabályozható) tudatossága, szándéka a döntő, hanem a megformálás, mely továbbra is a „realizmus diadalának" van alávetve. Az ideológia tehát - többnyire indirekt módon - befolyásolhatja a magatartásmódokat.

---

[53] Idáig tart a szövegtörlés.

Ez az alap: a genezis kutatása, a mimézis - ennek következtében: mit? hogyan? A mimézis genezisével a „reál. diadala” elveszti minden irracionalista árnyalatát : benne éppen a történelem igazsága érvényesül. A genezis problémája: túl az irodalmon: általános ideológia: Hegel és a francia forradalom (konkrétabban: és a kapitalista gazdaság). Valódi ideológiaelmélet: ideológia (marxi meghatározás): az emberek életére, cselekvésmódjára, tudatára gyakorolt (ellentétes) gazdasági hatás kulminációja: egységes történelmi folyamat: a cselekvés igazsága: az emberek egyéni és történelmi fejlődésének benső egysége. A Goethe-Hegel-korszak jelentősége. Balzac már: csupán előjáték a marxi filozófiához. Későbbi fejlődés - egészen Az ész trónfosztásáig.

Ellentétek élesebbek: fil. művek már nem jelennek meg. (Közben az irodalom is. A I.ity. Krityik vége.)

A nagy káderirtás időszaka. Állásfoglalás (párhuzamosan Blochhal)[54]. Szerencse a katasztrófa időszakában, a) Buharin-Radek, 1930; b) magyar mozgalom; c) Lakás.[55] Mégis szerencse 1941-es helyzet.[56]

E korszak benső egyenlőtlensége: a nagy perek időszaka - ugyanakkor a Komintern VII. kongresszusa: népfront. Nagy ellentétek egymás mellett (sőt egymásba fonódva). Objektíve: a válságkorszak felbomlásának kezdete.

Lehetőségek. Magyar [vonal] (VII. kongresszus). A demokratikus mozgalom elemzése. (A népi demokráciáért - a liberalizmus bírálata.) A Blum-tézisek bírálata eltűnt.

---

[54] Az emigráns Bloch Amerikában nem volt hajlandó nyilvánosan elítélni a sztálini kirakatpereket.

[55] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 227. o.

[56] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 228. o.

Személyesen: nem nehézségek nélkül (2 letartóztatás[57]). Mégis: emberileg a legharmonikusabb: Gertrúdhoz való viszony.: Nem „megszépítés”, semmiféle „optimizmus”. De az az érzés: nemcsak közeledés a (tulajdonképpen célul kitűzött) helyes úthoz: a marxizmushoz mint történelmi ontológiához, hanem egyúttal : perspektívák, hogy ebből a tendenciából valamit - ideológiailag - megvalósíthatok.

VIII. MEGVALÓSÍTÁSI KÍSÉRLETEK ODAHAZA

Hazatérés teli reménnyel. Ennek megalapozottsága (nagyon ideiglenes): Rákosi és Gerő taktikája. Ez éveken át lehetővé teszi a demokratikus átmenet elvi és sikeres propagandáját. (Az ő ideológiai közönyükből -szabadság az én számomra.) Jó következmények az élethez való alkalmazkodás szempontjából: hazatérés a szó igazi értelmében (noha - objektív okokból - kevés régi barát és elvtárs; Gertrúd: igen, kevesekkel felszínes szövetségszerű együttműködés).

Mégis hazatérés. Ismét: mert Gertrúd is velem van. Nagyon fontos: kapcsolatok és beszélgetések. Az első tanítványok. Önmagamra találás pedagógiai vonatkozásokban (Gertrúd befolyása). Szemináriumjelleg: hivatalos vélemények (akkoriban nem döntőek). Így fokonként: sokat ígérő ifjúság. Mind magasabb színvonal - ennek életalapja: Gertrúd, oktatás (szeminárium). Lehetőség arra, hogy a - persze erősen módosult, de alapelveit tekintve megalapozott - fiatalkori tendenciákhoz kapcsolódjak

[57] Lukácsot csak egyszer tartóztatták le, 1941. június 29-én. A mondat nevelt fiának, Jánossy Ferencnek a letartóztatására is utal.

(marxizmus: minőségi változás, de nem törés a fejlődésben, mint sokaknál). Sok értelmiségi az én marxizmusomat [tartja] (szubjektíve) igaznak, nem egyszerűen megtanultnak vagy elfogadottnak. Ezért lehetőség termékeny párbeszédekre. Jó kapcsolat a legjelentősebbekkel: Déryvel és Illyéssel.

Eltűrnek (hallgatólag): csak a politikai-társadalmi szövetség a fontos (vagyis egyeztetni a K. P.-val.) Részakciók stb., ekkor: állásfoglalás az irodalmi problémákkal kapcsolatban. Ekkor még viták is lehetségesek - a szükséges elővigyázatossággal.

Noha a politikai életben (pl. agrárkérdésben, a földek elosztásában) észrevehettem már antidemokratikus tendenciákat, mégis hittem a nekem - taktikailag - megengedett kultúrpolitika szilárdságában. Akkoriban még a valódi fordulópont (a munkáspártok egyesülése) sem volt számomra igazi figyelmeztetés (Révai értesít a Rudas-cikkről[58]). A Rajk-ügy kezdete: világos fordulat a sztálini perek korszaka felé (miért még rosszabb ?)[59]. A vitát ezek a körülmények határozták meg: törekvésem: visszahúzódni, hogy ne váljak a Rajk-korszak áldozatává (Tévedés,[60] Érthető.) Visszavonulás. Maradj csak ideológus - de immár pusztán személyként, nem funkcióként. Semmilyen társadalmi megbízatás. Akadémia: együttműködés Fogarasival: ő mint közvetítő. Ezáltal teljes szabadság a személyemnek: még hivatalos áramlatok elutasítása is lehetséges.

---

[58] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 259. o.

[59] Lásd *Életrajz magnószalagon,* 262-265. o.

[60] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 260. o.

IX. „CSAK IDEOLÓGUS”

Kettős fejlődés (egység: Gertrúd.): a) egyre határozottabb oppozíció a Rákosi-rendszer ellen; b) egyre világosabb felismerése annak, hogy a demokratikus Magyarország felé irányuló korábbi tendenciákhoz kell kapcsolódni; c) ezzel: éppúgy, ahogy eddig, Rákosi ellen, de mindazok ellen is, akik a polgári demokrácia bevezetésétől várják a megújulást. Ezért az akkori oppozícióval kapcsolatban önálló (sőt elszigetelt) álláspont. Nagy Imrétől keveset vártam. Első, rövid vezetése idején - semmi kapcsolat vele (programnélküliség).[61] Ugyanez a XX. kongresszus után is. - Már első fellépésem: lényeges: nem „személyi kultusz” (ennek elvei, mint később kiviláglott, éppolyan hatékonyak maradhatnak a kollektív vezetésben is). Fontos: szakítás az (autokratikusan) taktikusan irányított bel- és külpolitikával. A marxizmus elvei: a termelés demokratikus újjászervezése (tartalmi kapcsolat a minőségi termelés és a demokratizálás között). Kapitalizmus bizonyos piaci tendenciákban hatékony, ahol lehetetlen központilag manipulálni az össztermelést. De illúzió volna: hogy az ilyen piaci mozzanatok helyes, demokratikus útra vezethetnék a szocialista termelést.

Ezáltal a helyzet világos: Rákosi ellen, az illúzió ellen, hogy rendszere partikulárisan immanensen „reformálható”, valamint a polgári-liberális reformtendenciák ellen (amelyek Nagy Imre közvetlen környezetében is el voltak terjedve; ortodox rákosisták is ugrásszerűen átálltak erre). Nagy: nincs programja, így álláspontom: tisztán ideológiai. A XX. kongresszusnak ezeket a

---

[61] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 288-289. o.

követeléseit posztulátumként a közvélemény felé, hogy olyan hangulat keletkezzék, melyben ez politikailag is megvalósítható.

Ezt az álláspontomat megtartottam az egész Nagy-korszakban. Semmi közeledés, csak a november végi napokban: de benne (népszerűségében) azt az erőt, mely a spontán (nagyon heterogén) mozgalmat mégis szocialista keretek közt tarthatja. Ezért fogadtam el pl. a részvételt, sőt a miniszterséget is - hogy ebben segíthessek. Kísérlet a párt újjászervezésére (Donáth-Szántó). Az események elsodorják. A bűnösség kérdése (nincs program és perspektíva). Ezért a végén nagy engedmény: Varsói Szerződés.[62]

Jugoszláv követség: durva hiba. A konzekvenciák periódusa: az álláspont fenntartása kiútnak bizonyul. Hazatérés (viszony a párthoz) a szektások szabad prédája. A vonal fenntartása. A külföldi publikációkban (idehaza nem lehetséges): Sztálin bírálatának folytatása és konkretizálása. A helyzetet csak a gazdasági reformmal kapcsolatos pozitív állásfoglalásom változtatja meg. (Pozitív: a demokráciának és a marxizmushoz való visszatérésnek a lehetősége.) Ezáltal -a pártba való felvétel ellenére (részletek[63]) - lehetőség: (következetlenül végigvitt) tendenciák általános támogatása mellett: vita a kontinuitás ellen. Ezt fenntartani - más kifejezéssel. (Ma óhajtó mód kijelentő mód helyett.) Viszonylagosan már megnyilatkozó demokratizálási tendencia, alap e tendencia helyeslése (tendenciaként, minden akadályával és gátjával együtt): nem ellenzék, hanem reform. De ez a reformfunkció: a demokrácia alapkérdései: valódi megoldás. Újra és újra megismételt példa: szakszervezetek, Lenin versus

---

[62] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 291-292. o. Lukács az MSZMP héttagú vezetőségében Szántó Zoltánnal együtt másodmagával a Varsói Szerződésből való kilépés ellen foglalt állást.

[63] Lásd *Életrajz magnószalagon*, 299-301. o.

Trockij. (Közöny vagy vadsztrájk. Lengyelország mint szimbolikus veszély minden népi demokrácia számára.) Ezért mindenütt a probléma: átmenet a valódi, szoc. demokráciára (a mindennapi élet demokráciájára) vagy állandó válság. Ma még nem dőlt el (döntő: SZU). Ez a világ jövőbeli perspektívája - éppen mert a kapitalizmusban: kezdődő válságjelek. (A taktika sztálini elsődlegessége: összezavarja az igazi problémákat, eltávolít a megoldástól: Arábia, Izrael.)

Mindkét nagy rendszer: válság, az igazi marxizmusnak mint egyedüli kiútnak a jelentősége. Ezért: szoc. országokban a marxi ideológia mint a fennálló bírálata, mint az egyre szükségesebbé váló reformok serkentése.

Szubjektíve: kísérletek a marxi ontológia megfogalmazására:[64] ehhez a leginkább hajlam (önéletrajz: szubjektív kiegészítés, illusztráció, indokolás stb.). Persze: az ontológiai problémák helyes megragadásának individuális-emberi előfeltételei. Ezért: konvergencia: az ember nembelisége mint a nagy korproblémák megoldása (egyéniség mint az egyes ember és a társadalom mind tisztábban társadalmi viszonyának következménye. Látszatimmanencia; a valódi a nembeliség.) önéletrajz: szubjektív tendenciák (a fejlődésben) saját nembeliségem gyakorlati megvalósítására (az egyéniség valódi kibontakozásával).

Itt a marxizmus legmélyebb igazsága: az ember emberré válása mint a történelmi folyamat tartalma, mely minden egyes emberi életpálya során - nagyon különböző módokon - megvalósul. Így minden egyes ember - mindegy, milyen tudatosan - annak az összfolyamatnak az aktív tényezője, amelynek terméke is egyben:

---

64 Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, a szerző halála után jelent meg (Magvető, Budapest, 1976). Az eredeti német szöveg: Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins a Luchterhand Verlagnál jelent meg, Neuwied-Darmstadt, 1984 és 1986.

közeledés a nembeliséghez az egyéni életben: a két egymástól elválaszthatatlan reális fejlődési út reális konvergenciája. Irány és eredmény: irány (az egyéni döntés szerepe: történelmi + /ettől elválaszthatatlanul/ legmélyebben személyes). Eredmény. Adottság: szintén nincs egyszerűen „adva”. Az irányhoz való viszony - döntő, hogy vajon a valódi adottság ki tud-e bontakozni. Életvitel mint az (igazi!) kíváncsiság és a hiúság közti harc - a hiúság mint főbűn: az embert odaszögezi a partikularitáshoz (frusztráció mint megrekedés a partikularitás szintjén).

[Vázlat, külön lapon, magyarul]

1. Kezdet psychologiája. Utolsó gymnáziumi évek (Nordau-Dolgozatok) Kerr Magyar Szalon. Hebbel drámák
2. Thália. Dráma vége. Tanulás. Német műveltség (Kant-Irodalomtört.)
3. Drámakönyv, Lélek és formák. Viszony Nyugathoz és XX. Századhoz. Ady. Balázs Béla
4. Háborútól - forradalomig. Idealismus és marxismus harca. Diktatúra (véletlen elemek): új viszony; magyar valóság, magyar élet
5. Bécsi emigráció. Nemzetközi szektarianismus - Magyar valóság. Landler, MSZMP. Blum-tézisek
6. Moszkvai fordulat. Marx és irodalom. Berlin. Moszkva (Lit. Kritik)
7. Új Hang. Választás: magyar
8. 1945-49
9. Rudas vita után. Nemzetköziség új értelme

2. FEJEZET

I. GYEREKKOR, PÁLYAKEZDÉS

Kérdező: Úgy gondolom, a leghelyesebb, ha végigmegyünk az életrajzon. A Megélt gondolkodás lesz a kiindulópontunk, és időrendben haladnánk előre.

Lukács: Én úgy látom, hogy az én fejlődésem nagyon lépésszerű, és azt hiszem, ha megcsinálja az ember, akkor jobb időrendben csinálni, annyira összefüggnek egymással az életrajzomban a dolgok. Így hát tulajdonképpen ott kell kezdeni, ahol kezdődik.

Kérdező: Gyerekkoráról szólva az első két mondat így hangzik: *„Tisztán zsidó családból. Éppen ezért: a zsidóság ideológiáinak semmi befolyása szellemi fejlődésemre."* Az „éppen ezért"-et nem értem.

Lukács: A lipótvárosi családok teljesen közömbösek voltak vallási kérdésekben. Ennélfogva minket a vallás tulajdonképpen annyiban érdekelt, amennyiben az otthoni protokollnak a része volt, amennyiben a házasságok meg egyéb szertartások lebonyolításában szerepet játszott. Nem tudom, elmondtam-e már azt az anekdotát, hogy amikor a cionista mozgalom beindult, az apám azt mondta, hogy ha megalakul a zsidó állam, ő konzul szeretne lenni Budapesten. Egyszóval magával a zsidó vallással szemben teljes közönyösség uralkodott nálunk.

Kérdező : Ezek szerint Lukács elvtárs a Lipótvárosban lakott? Hol?

Lukács : Nem a Lipótvárosban laktam, hanem az Andrássy út tájékán. Az Andrássy út 107-ben, aztán a Nagy János utca[65] 11-ben.

Kérdező: Egyszóval a „Lipótváros" elnevezéssel egy társadalmi réteget akart jelölni?

Lukács : Az Andrássy út vidéke a Lipótvárosnak egy külvárosa volt akkor, az előkelő lipótvárosi emberek itt éltek, ezen a környéken.

Kérdező: Utalás van itt egy másik anekdotára is: Történet a szárazdajkával.

Lukács : Ez egy fontos dolgot jelez. Én teljesen elutasítottam minden protokollszerűséget, és e protokollszerűséghez tartozott szerintem a nénikkel és bácsikkal való érintkezés is. Anyám mesélte mindig, hogy én egészen kisgyerek koromban folyton ezt mondtam: „Idegen vendégeknek nem köszönök, nem én hívtam őket" A protokoll ott kezdődik, hogy az ember beletörődik abba, hogy az idegen vendégeknek köszönni kell. Ezzel szemben bizonyítékom van arra, hogy velem gyerekkoromban is lehetett beszélni, ha megtalálták a megfelelő módot. Volt nekünk egy öreg dadánk, aki felügyelt ránk, ha játszottunk. Én egyszer megkérdeztem tőle, hogy hol van ez és ez a játékom. Erre azt válaszolta nekem: „Gyurika, ott van, ahova tette". És ez az „ahova tette" mély benyomást gyakorolt rám, mert ez volt az első alkalom, hogy valaki - egy felnőtt - nem ostobaságot mondott nekem, olyasmit, hogy „Irma néninek azt kell mondani: kezét csókolom". A játék ott van, ahová tettem - ez értelmes dolog, erre lehet hallgatni. És valóban, nem is emlékszem, hogy gyerekkoromban nagyon rendetlen lettem volna. Ezt állítottam szembe a protokollal.

---

[65] Ma: Benczúr utca.

A protokollhoz különben a képmutatás is hozzátartozott. A szüleim elvittek minket, gyerekeket egy európai körutazásra, voltunk Párizsban és Londonban is, és mindenütt elvittek bennünket a képtárakba. Én ezt a képmutatás tetejének tartottam, mert engem a képtárakban az égvilágon semmi sem érdekelt. Viszont tudtam, hogy Londonban van egy kitűnő állatkert. Menjünk hát az állatkertbe! És borzasztóan megvetettem a bátyámat, mert ő akceptálta a galériát, és nem kívánkozott az állatkertbe.

Kérdező : És hogyan kezdődik, hogy az ember a végén mégis köszön az idegen vendégnek?

Lukács : Én meguntam, hogy minden idegen vendég után egy nagy összeveszés és nagy skandalum tört ki, és azt gondoltam, hát, istenem, miért ne mondjam én annak a Liza néninek, hogy kezét csókolom? Ez protokoll, de miért vesszek össze ezért a családdal?

Kérdező: Hasonlóan gondolkodott, amikor az édesanyja a fáskamrába zárta?

Lukács: Anyám ellen partizánháborút folytattam. Tudniillik anyám szigorú volt hozzánk. Büntetései közé tartozott, hogy volt a lakásban egy fáskamra, egy sötét kamra, és oda bezárt minket, amíg bocsánatot nem kértünk. Testvéreim azonnal bocsánatot is kértek, én azonban éles különbséget tettem. Ha reggel tízkor zárt be, akkor én tíz óra öt perckor bocsánatot kértem, és minden rendben volt. De fél kettőkor jött haza az apám. És apám megérkezésekor az anyám nem akarta, hogy otthon feszült állapotok legyenek, ennélfogva ha egy óra után zárt be engem, akkor a világért sem kértem volna bocsánatot, mert tudtam, hogy fél kettő előtt öt perccel bocsánatkérés nélkül is ki fog engedni.

Kérdező: Egy másik jellemző anekdotája: hogyan tanult meg olvasni?

Lukács: Ja igen, az mulatságos dolog. A bátyám egy évvel volt idősebb, mint én, és magánúton persze megtanították olvasni. Én is odaültem az asztalhoz a bátyámmal szembe, és én is megtanultam olvasni, de megfordított könyvből. Előbb tanultam meg, mint a bátyám, de fordított könyvből, és akkor eltiltottak engem. Több mint egy év múlva megengedték, hogy normálisan olvassak.

Kérdező: Az első olvasmányélményekre hogyan emlékszik vissza?

Lukács : Az első könyvélmény kilencéves koromban hatott rám, akkor olvastam az *Iliász* prózai magyar fordítását, és ez óriási benyomást tett rám, mert én Hektor-párti voltam, és nem Akhilleusz-párti. Ugyanekkor olvastam Az utolsó mohikán-t is, és mindkét könyvnek nagy jelentősége volt, mert noha apám nagyon tisztességes, rendes ember volt, mint bankigazgatónak az volt a világnézete, hogy a helyes cselekvés kritériuma a siker. Én ebből a két könyvből megtanultam, hogy a siker nem kritérium, és az ember akkor cselekszik helyesen, ha nem jár sikerrel. Ez még az *Iliász*-nál is élesebben volt meg *Az utolsó mohikán*-ban, mert teljes mértékben azoknak az indiánoknak volt igazuk, akiket elnyomtak és levertek, nem pedig az európaiaknak. Azután szerencsémre mi elsőnek angolul tanultunk, és nem franciául, mint ez akkoriban Pesten szokás volt. Apám nagy anglomán volt, és így olyan könyveket olvastunk, mint a Shakespeare-mesék - ezek óriási benyomást tettek rám -, ezenkívül Mark Twain regényeit: a *Tom Sawyer*-t és a *Huckleberry Finn*-t. Ezekből azt láttam, hogy léteznek életideálok. Ami első könyvélményeimben csak negatív tanulság volt, az itt pozitív formában jelentkezett, hogy tulajdonképpen hogyan éljen az ember. Nekem az volt a gyerekkori ideálom, hogy úgy kell élni, ahogy *Tom Sawyer*. Később hatott rám

Auerbach Spinoza-regénye is, nevezetesen Spinoza ellenállása a vallással és a vallásos etikával szemben.

Kérdező: Még egy fiatalkorára vonatkozó utalás van: amikor az iskolaéveiről beszél, megemlíti, hogy az iskolában megismert kortársairól feltételezte: jobb anyagból vannak gyúrva, mint a bátyja és mindazok, akikkel addig társaságban megismerkedett. Utána ez a mondat szerepel -.„Remény-az olvasmányokból merített szkepszis ellenére - a szegényekben."

Lukács: Én szkeptikusan fogadtam azt a legendát, amely szerint a szegény fiú lenne a jó tanuló és a kiváló ember. De Amicis könyvében, amelyet abban az időben sokat olvastak a gyerekek, folyton-folyvást felbukkan ez az állítás. Gimnáziumi éveim egyetlen erőfeszítése az volt, hogy élvezni akartam a jó tanulói előnyöket a tanárokkal szemben, anélkül hogy az osztályban mint stréber szerepeljek. Ezt kellett összeegyeztetnem. Történt velem egy kis epizód másodikos gimnazista koromban. Ahányszor a tanár belépett, mi felálltunk, és egyszer egy gyerek valami bizonyítvánnyal vagy micsodával kiment a tanárhoz, és ahogy visszajött, hasba bokszolt engem, és ezt a tanár nem látta. Én erre hátba ütöttem őt, és ezt látta a tanár, és csinált egy skandalumot, mire én bemondtam, hogy ez a gyerek engem előzőleg hasba bokszolt. Mondhatom magának, ezt ma is szégyellem. És abban, hogy a közéletben rendesen viselkedem, szerepe van annak, hogy akkor, másodikos gimnazista koromban rettentően elszégyelltem magam. Azt hiszem, az ilyenfajta szégyenkezés pozitív dolog az ember életében.

Kérdező: Gyerekkori barátok?

Lukács: Gyerekkoromban nekem abszolúte nem volt barátom. Megjegyzem, hogy az iskolában is éveken keresztül senkivel sem voltam különösen jóban. Bizonyos mértékig jóban voltam a

bátyám házitanítóival. Természetesen nagypolgári családokban a nevelőket és különösen a nevelőnőket másodrangú embereknek tekintették. Én meg védelmembe vettem bátyámmal szemben a nevelőnőt. Ez egy ilyen speciális lipótvárosi dolog: a gyerekek kénytelenek ugyan a nevelőnőknek engedelmeskedni, de alapjában véve megvetették és magasabb rendű cselédeknek tartották őket. Nálunk ezekben az időkben már csak francia és angol nevelőnők voltak. Én mindig a bátyám nevelőnőivel szolidarizáltam. Nekem semmit sem kellett tanulnom, és ez hallatlan szerencse volt, mert én hallatlanul könnyen tanultam. Ma már elképzelni sem tudom, hogy milyen könnyen tanultam. Rendesen délután fél négykor, háromnegyed négykor készen voltam az összes leckémmel. Emlékszem arra, gimnazista koromból - ez egy mulatságos história -, hogy anyám mindig a bátyámat protezsálta. Ennélfogva természetesen azt várták - bátyám a második gimnáziumot végezte először nyilvános gimnáziumban, én az elsőt -, hogy bátyám lesz a jó tanuló, ő lesz a család büszkesége. És most kiderült, hogy fordítva áll a helyzet. Anyámnak erre az volt a teóriája, hogy én nagyon szorgalmas vagyok, a bátyám viszont lusta, ezért rossz tanuló ő, és ezért tanulok jól én, közben pedig úgy volt, hogy én délután fél négyre, háromnegyed négyre elkészültem a leckémmel, és elmentem biciklizni, és amikor hét óra felé hazaértem, a bátyám még tanult.

Kérdező: A zsidóság problémája a középiskolában sem befolyásolta a fejlődését?

Lukács: Nem. Se pro, se kontra.

Kérdező: Olyan értelemben sem hatott ez, hogy akaratlanul, tudatától függetlenül problémákat okozott, és...

Lukács: Az evangélikus gimnáziumban a Lipótváros volt az arisztokrácia. Ott én nem mint zsidó szerepeltem, hanem mint

lipótvárosi ifjú, aki arisztokratának számított ebben az iskolában. Ennélfogva a zsidóság kérdései nem merültek fel. Én tudtam mindig, hogy zsidó vagyok, de ez sosem volt lényeges befolyással fejlődésemre.

Kérdező: Azért kérdem ezt, mert - mint nemrég hallottam - Illyés Gyula azt mondta egyszer Lukács elvtársról: azért becsüli különösen, mert forradalmárrá válásában semmiféle szerepe sem volt a zsidó bosszúnak.

Lukács: Azért nem, mert nem éreztem magam zsidónak. Én a saját zsidóságomat születésbeli ténynek vettem, és azzal a dolog be volt fejezve.

Kérdező: De meg lehet különböztetni egymástól azt, hogy az ember minek veszi a maga dolgait, és hogy mások miként vélekednek róluk?

Lukács: Természetesen az akkori Magyarországon különbséget tettek zsidó és nem zsidó között. Énnekem azonban az volt a szerencsém, hogy a Lukács Krisztina-díjat pályázaton nyertem meg. Amíg nem bontották fel a borítékot, addig nem. tudták, ki nyerte meg a pályázatot, ennélfogva Beöthy és Alexander egyszerűen befogadtak a törzsklikkjükbe. A következő generációban, már a diktatúra után, ez sokkal nehezebb kérdés volt. A diktatúra előtt ez nem játszott komoly szerepet.

Kérdező: Rátérhetnénk a pályakezdésre.

Lukács: Ha úgynevezett irodalmi pályámat el akarnám mondani, akkor kb. 15 éves koromtól kellene kezdenem a történetet. Mint minden gyerek, sokat olvastam. Egyes dolgok maradandó hatással voltak rám már korábban is, de 15 éves koromban gondoltam először arra, hogy magam is író lehetnék. Ezt a folyamatot két motívum indította meg bennem. Az egyik egy külföldi impulzus volt. Apámnak, mint afféle liberális Neue Freie Presse olvasónak,

véletlenül megvolt a családi könyvtárban Max Nordau *Entartung* című munkája. Ezt én elolvastam, és megláttam belőle, hogy micsoda egy utolsó dekadens Ibsen, Tolsztoj, Baudelaire, Swinburne stb. stb. Szerencsére Nordau szó szerint idézte Baudelaire-nek, Swinburne-nek és másoknak a verseit, és ezek engem teljesen magukkal ragadtak, és természetesen rögtön akceptáltam az otthon szidott Tolsztojt és Ibsent. Reklámfüzetekben[66] megszereztem magamnak műveiket, és ezzel 15 éves koromban egy akkori szélsőséges, nyugati, modern álláspontra jutottam, és mint afféle fiatalember arról ábrándoztam, hogy magam is fogok írni ilyen Ibsen-Hauptmann-szerű drámákat. Ehhez járult egy véletlen, hazai impulzus. A húgom egy iskolába járt Benedek Marcell húgával, és amikor egyszer meglátogattak bennünket, megismerkedtem Benedek Marcellal is. A találkozás részleteivel nem foglalkozom, mert ő ezt mind elmondta önéletrajzában, Mindenesetre ez a barátság rendkívüli módon elősegítette irodalmi tevékenységemet, és ebben szerepet játszott egy nem is tisztán irodalmi, hanem irodalometikai hatás, amelyet Benedek Elek személye gyakorolt rám. Hozzá kell tennem, hogy nekem Benedek Elekhez mint íróhoz sohasem volt közöm, akkor sem. De szemben azzal a miliővel, amelyben éltem, és amelyben a kompromisszumok, sőt az ennél is rosszabb dolgok által elért siker volt az emberi értéknek úgyszólván egyedüli kritériuma, Benedek Elek mindig kiállt a maga puritán módján a saját igazsága mellett. Megmondhatom, hogy akkor sem. érdekelt és később sem, hogy ez az igazság mi körül forgott. De maga ez a tény, a. kiállásnak ez a ténye okozta, hogy Benedek Elek mint morális személyiség fiatalkorom legtartósabb hatásai közé tartozott. Ezekhez az

---

[66] Lukács a lipcsei Reclam Verlag népszerű kiadványaira gondol.

impulzusokhoz hozzájárult az is, hogy a Hét-nek állandó olvasója voltam, s mindennek együttesen „köszönhető”, hogy ebben az időben elkezdtem amolyan Ibsen-Hauptmann típusú drámákat írni. Hál istennek nem maradt meg belőlük semmi, biztosan rémesen rosszak voltak: kb. 18 éves koromban elégettem valamennyi kéziratomat, és attól fogva volt egy titkos kritériumom az irodalom határáról, tudniillik, hogy amit én is meg tudnék írni, az rossz. Az irodalom ott kezdődik, ahol érzem, hogy ezt nem tudnám megírni. Fiatalkoromban ez titkos kritériumként szerepelt, és ennyiben hasznom volt abból, hogy négy-öt egészen rossz drámát megírtam. De volt ennek egy másik irodalmi következménye is: az írás arra késztetett, hogy elkezdjem az akkori német kritikát olvasni. Nagy benyomást tett rám Alfred Kerr impresszionista stílusa, és családi összeköttetés révén nyolcadik gimnazista koromban színházkritikusi megbízatást kaptam a *Magyar Szalon* című, rendkívül kevéssé elterjedt újságnál. Ennek lényege az volt, hogy a szerkesztő premierjegyet akart magának biztosítani, a premierre ő ment el, a második előadásra a jegyet nekem adta, és én havonta írtam Alfred Kerr stílusában színházi recenziót a *Magyar Szalon*-ba.

Kérdező: Név nélkül?

Lukács: Nem. Ezek névvel jelentek meg. Az Oltványi-féle bibliográfiában[67] benne is vannak. Ennek irodalmi fejlődésemben az volt az újabb következménye, hogy fiatalkori szemtelenséggel - 18 éves koromban - szembehelyezkedtem az egész magyar kritikával. A *Nemzeti Színház*ban akkoriban előadták Bródy Sándor *Királyidillek* című ciklusát, ami borzasztóan megbukott. Bródy Sándort hazafiatlannak bélyegezték, és azt állították róla, hogy

---

[67] Lásd: Irodalomtörténet. 1955. 402-420. o.

meghamisítja a magyar történelmet. Énnekem azonban nagyon tetszettek ezek a darabok, és lelkesedésemet, szembeszegezve a kritikával, nagyon őszintén fejeztem ki. Ennek az volt a következménye, hogy Bródy Sándor egy közös ismerősünk révén kereste velem a találkozást: azt hiszem, csalódott volt, amikor az őt egyedül dicsérő kritikusban egy gimnazistával ismerkedett meg.

Kérdező: Ady is írt Nagyváradról a Királyidillek mellett.

Lukács: Az lehet, nézze, de erről nekem akkor fogalmam sem volt. Mindenesetre az akkori pesti kritikák fővonalukban negatívak voltak. Bródy lenyelte csalódását, és azt mondta, hogy jelentkezzem majd a *Jövendő*-nél, amelyet éppen akkor tervezett. Jelentkeztem is, és a *Jövendő*-ben ugyancsak ebben az Alfred Kerr-stílusban megjelent egy cikkem Hauptmannról és egy másik Hermann Bangról. Tulajdonképpen itt kezdődik irodalmi pályafutásom, ami nagyon hamar félbeszakadt, mert Összevesztem Bródyval. Ő ugyanis íratni akart velem egy nagy tanulmányt Mereskovszkij *Leonardo da Vinci*-jéről, amelyért nagyon lelkesedett: én viszont utáltam ezt a könyvet. Fiatalkorában az ember nem nagyon diplomatizál. Összevesztünk, és én otthagytam a Jövendő-t. Nem biztos, hogy normális fejlődés esetén nem békültünk volna ki, mert Bródy nem volt haragtartó ember. Ha négy hét múlva felkeresem, ő visszafogadott volna, de közben történt egy fordulat, amely lezárta ezt az egész 15-18 éves koromig tartó korszakot, ha ugyan szabad ezt a gyerekes dilettantizmust korszaknak nevezni. Az egyetemen megismerkedtem Bánóczi Lászlóval, és ismét egy általános természetű fordulat következett be, amilyet korábban morálisan Benedek Elek személye váltott ki. Most a Bánóczi-féle miliő hatott rám. Magyarázatképpen csak annyit, hogy én az evangélikus gimnáziumba jártam, amelynek tudományos színvonala nagyon alacsony volt. Kerestem a magam

útját, de nemcsak mint író voltam csapnivalóan rossz, hanem mint kritikus is, tiszta dilettáns. Most a Bánóczi családban megtanultam, hogyan kell nem mechanikus módon, tudományosan és komolyan foglalkozni elmélettel és történelemmel. Bánóczi László apja, Bánóczi József rezignált, nagyon finom öregúr volt, nem valami óriási tehetség, de intelligens ember, aki Anatole France-os epikureus iróniával kezelt minden dilettantizmust, és én ráébredtem arra, hogy egyrészt - mint már mondottam - egész irodalmam nem ér semmit, másrészt ez az egész Kerr-féle impresszionizmus felfújt hólyag, és főként azért nem mentem vissza az összeütközés után Bródyhoz, mert elhatároztam, hogy tanulni fogok. Ezután körülbelül négy éven át nem írtam és nem publikáltam semmit. Ez a tanulási idő összefüggésben van azzal, amiről - mivel közismert - nem beszélek részletesen; hogy Bánóczi-val, Benedek Marcellal és Hevesi Sándorral megindítottuk a Tháliát. Ennek a tanulásnak éppen ez volt egyik legfontosabb módszere, mert énbelőlem ugyan sohasem lett rendező, de azáltal, hogy láttam a szövegeket a színpadon megszületni, dramaturgiailag, a drámatechnikát és a drámai formát illetően rengeteget tanultam, és a színészi munkát is megismertem. Én ezekkel a fiatal színészekkel, pl. Dobival, Doktor Jánossal, Forgács Rózsival stb. igen jó személyes viszonyban voltam, esténként együtt jártunk a Baross kávéházba, ahol az asztalfőn mindig Pethes ült, akit mi fejedelemnek neveztünk és a legnagyobb tekintélynek tartottunk minden színházi kérdésben. Egyszóval nagyszabású tanulási korszak kezdődött, olvasással, elméleti művek elsajátításával egybekötve, és ennek eredményeképpen a pusztán impresszionista kritika helyébe egy, a német filozófia által megalapozott és esztétikai felé közeledő kritika lépett. Ebben az

időben ismerkedtem meg a filozófusok közül Kanttal, azután az akkori német filozófiából Dilthey és Simmel műveivel.

Kérdező: Az önéletrajzi vázlatban is szerepel a Pethes neve, mint akit a vezetőjének, a Führerének érzett.

Lukács: Először is ez a Führer nem jó szó. Mi fejedelemnek szólítottuk; Fürstnek, és neki csalhatatlan ítélete volt minden színházi dologban. Ha azt mondta, hogy föl kell emelni a jobb kezet és nem lesüllyeszteni a bal kezet, akkor egészen biztosan száz percentig igaza volt. Élt bennünk iránta egy ilyen csalhatatlansági illúzió, Pethest fenntartás nélkül bámultuk és modellfigurának ismertük el a Thália-időkben.

Kérdező: A Thália szervezésekor ismerték meg?

Lukács: Pethes, Ódry és más színészek baráti kapcsolatban voltak Hevesi Sándorral. Mi megkértük Hevesi Sándort, hogy hozza létre és vezesse a Tháliát. Ebből kialakult egy kávéházi társaság, ahol Pethes - aki sosem játszott a Tháliában - a koronázatlan király szerepét töltötte be.

Kérdező: Aktívan is segítette a Tháliát ?

Lukács: Tanácsokkal okvetlenül. Nagyon hangsúlyozni kell, hogy ő olyan színész volt, aki tudatosan, éppen a tudatos elem erőteljes hangsúlyozásával csinálta a dolgát. Ennélfogva létrejött egy megbeszélési atmoszféra, amelyben ő játszotta a főszerepet.

Kérdező: A szervezésen kívül Lukács elvtárs milyen tevékenységet folytatott a Tháliában?

Lukács: A szervezésen kívül semmilyen tevékenységet sem folytattam. Két csalódás is ért rövid pályafutásomon, egyrészt rájöttem arra, hogy nem vagyok író, másrészt pedig rájöttem arra, hogy nem vagyok rendező. Kiderült, hogy én nagyon jól meg tudom ragadni az idea és a drámai cselekmény összefüggését, ellenben azt, hogy egy színész a jobb kezét emelje föl vagy a bal

kezét emelje föl, és hogy ez milyen döntő fontosságú egy bizonyos tekintetben, erre semmi tehetségem sincs.

Kérdező: És Bánóczinak milyen szerepe volt?

Lukács: Bánóczi egy nagyon ügyes szervező volt, és még azután is sokáig folytatta a dolgot tovább, hogy a Thália felmondta a szolgálatot. Akkor mi már mindnyájan elvesztettük az érdeklődésünket, mert a mi érdeklődésünk irodalom-színészeti volt, a *Solness építőmester*-nek vagy Hebbel *Mária Magdaléná*-jának előadásával töltöttük időnket, azon túl másra nem maradt se időnk, se energiánk.

Kérdező: És Benedek Marcell tehetségesnek indult?

Lukács: Benedek Marcell nagyon jóindulatú és kitűnő ember, akinek azonban, azt mondanám, semmi határozott tehetsége nem volt. Ő egy literátor...

Kérdező: Széplélek?

Lukács: Széplélek, ez a helyes kifejezés.

Kérdező: A műsor összeállításában volt-e szerepe önnek ?

Lukács: Volt. Például én vittem körösztül, hogy a Hebbel *Mária Magdaléná*-ját játsszák.

Kérdező: Mint fordító?

Lukács: Nem.

Kérdező: De a *Vadkacsá*-t Lukács elvtárs fordította?

Lukács: Azt fordítottam.

Kérdező: És játszották is abban a fordításban?

Lukács: Igen. A Thália játszotta.

Kérdező: Mást nem fordított?

Lukács: Mást nem.

Kérdező: És mint író csak drámákkal próbálkozott?

Lukács: Csak drámákkal. Lehet, hogy voltak közben regénytöredékek is, de azért lényegében drámák voltak.[68]

Kérdező: Verset sosem?.,.

Lukács: Nem, verset nem.

Kérdező: Nagyon tiszteletreméltó dolog, hogy van olyan esztéta, aki még csak nem is próbált verset írni.

Lukács: Nem, verset nem.

Kérdező: Önéletrajzi vázlatában fiatalkori barátai közt megemlíti Popper Leó nevét.

Lukács: Popper Leó talán a legnagyobb tehetség volt, akivel életemben találkoztam. Csalhatatlan érzéke volt a kvalitás iránt. A legtöbb esetben a kvalitás-érzék ellentétben áll a teoretikus érzékkel. Létezik egy ilyen divergencia, de ez belőle teljesen hiányzott. Ezért volt ő egy ilyen egészen speciális eset a kritika történetében.

Kérdező: Az; önéletrajzi vázlatban oly módon említi barátságukat, hogy megjegyzi: később erre még vissza szeretne térni, mert olyan fontos mozzanat ez a fejlődésében. Elmondaná-e ennek a barátságnak a körülményeit, hogy mikor ismerkedtek meg és...

Lukács: Leó apja, Popper Dávid tanította a húgomat csellózni, és Popperék állandóan jártak hozzánk. Eközben jött létre a barátság köztem és Leó között, olyan módon, ezt tényleg így kell mondani, hogy én tiszteletet és hódolatot éreztem az ő kvalitásképességei iránt, mert énbennem ez nagyon kevéssé volt kifejlődve, különösen abban az időben. Azóta nagyon sok tapasztalatot szereztem, sok mindenféle közbejött, de azt tőle tanultam meg, hogy a művészetben a legfontosabb a kvalitásérzék.

Kérdező: Mikor ismerkedtek meg?

---

[68] Lukácsnak fennmaradt egy fiatalkori novellája: Midás király legendája. (Világosság, 1975/1.)

Lukács: Középiskolás korunkban.

Kérdező: Dolgoztak is együtt valamilyen művön?

Lukács: Nem dolgoztunk együtt, mert én főképpen irodalommal foglalkoztam, ő pedig főleg képző-művészettel. Én már az ő befolyása alatt írtam bizonyos képzőművészeti dolgokról.

Kérdező: Nem ő fordította Lukács elvtárs valamelyik művét magyarról németre?

Lukács: Nem, semmi ilyesmi nem volt. Ő jobban írt németül, mint magyarul, de azért írt magyar cikkeket is.

Kérdező: *A lélek és a formák*-at ki fordította németre?

Lukács: Én magam. Magyarul is és németül is én írtam. Először magyarul írtam, aztán 10 és 11 között lefordítottam németre.[69]

Kérdező: Az önéletrajzi vázlatban megemlíti, hogy kétségbeesett, amikor *A modern dráma fejlődésének története*-re megkapta a Lukács Krisztina-díjat, és hogy rövid kétségbeesési válságából Popper Leó mentette meg. Mi volt ennek a válságnak az oka, és mik voltak megmentésének a körülményei ?

Lukács: Én azon a véleményen voltam, hogy az egész társaság nem kompetens ennek a dolognak a megítélésében. Ennélfogva ha megkaptam a díjat, akkor ez azt jelenti, hogy vak:.,? rossznak kell lennie a könyvemben. Kerestem ezt a rosszat, de magam nem tudtam rájönni, és itt Popper Leó barátom segített...

Kérdező: A segítség abból állt, hogy megmondta, mi rossz a könyvben ?

Lukács: Nem, hanem azt mondta meg, hogy mi a könyvben a jó.

---

[69] Lukácsot cserbenhagyja az emlékezete. A Paul Ernst-ről szóló tanulmány, amelyet eleve németül írt, valamint a Kassner-esszé kivételével, amelynek fordítását talán ő végezte, A lélek és a formák esszéit Popper Leó, Mandl Ottó és Lorsy Ernő fordította németre. Lásd erről: Nyíri János Kristóf: Lukács: Die Seele und die Formen c. esszékötetének fordítástörténetéhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1974/2-3.

Kérdező: Önéletrajzi feljegyzéseiben olvasom, hogy azt akarták: legyen Tisza-párti képviselő, és Lukács elvtárs kinevette ezt: az óhajt.

Lukács: Amikor én a Lukács Krisztina-díjat megnyertem, akkor természetesen ismert ember lettem egy időre. Apám, aki Tisza-párti volt, azt akarta, hogy lépjek fel Tisza-párti képviselőnek. Én ezt kinevettem.

Kérdező: Olvastam egy újságcikket, 1910 körül írták. Szerzője nagyon megrója Lukács elvtársat, mert vitatkozni mert Alexander Bernáttal Shakespeare-ről.

Lukács: Az könnyen lehet, mert Alexander Bernát abban az időben tekintélyes ember volt. Énnekem néhány beszélgetés után a legrosszabb véleményem volt róla, amit csak el lehet képzelni, és ezt a véleményemet nem titkoltam el.

Kérdező: A lap azt veti Lukács elvtárs szemére, hogy fiatalember létére hogy mer ilyen nagy tekintéllyel vitába szállni.

Lukács: Ez nagyon könnyen lehetséges. Én fiatalkoromban sem...

Kérdező : Nem volt tekintélytisztelő.

Lukács: Rendkívüli mértékben tekintélytisztelő voltam, ha például Adyról volt szó.

Kérdező: Igazi tekintélyről.

Lukács: De hogy én egy budapesti egyetemi tanárt tiszteljek, az teljesen távol állt az én pszichológiámtól.

Kérdező: Voltak politikai ambíciói abban az időben?

Lukács: Nekem voltak megváltoztatási ambícióim, tudniillik amelyek a régi magyar feudalizmus megváltoztatására irányultak. Ellenben ez aktuális politikai törekvéssé természetszerűleg soha nem változhatott, mert ilyen mozgalom Budapesten akkoriban nem volt.

Kérdező: A család...

Lukács: Én a családtól, legalábbis egyik felétől, teljesen el voltam idegenedve. Ennélfogva családi összeköttetés vagy egyáltalán nem volt, vagy... Az anyámmal úgy történt - ő okos asszony volt, aki kezdte megérteni a szituációt -, hogy súlyos beteg volt, mellrákja volt, és én otthoni biztatásra írtam neki akkor egy levelet. Amikor ezt a levelet megkapta, azt mondta: nagyon betegnek kell lennem, hogyha a György doktor levelet ír nekem.

Kérdező : És a bátyjával mi történt később?

Lukács: A bátyám elpusztult a fasiszták alatt.

Kérdező: Milyen pozíciója volt?

Lukács: Középszerű pozíciója volt valamelyik banknál, és amikor aztán behívták munkaszolgálatra, akkor ő ahelyett, hogy a behívást figyelmeztetésnek vette volna, hogy vonuljon vissza és vonuljon félre, azt mondta, hogy én nem követtem el semmit, én ártatlan ember vagyok, és elment, és nem is tért vissza.

Kérdező: Kanyarodjunk vissza pályájának kezdeteihez. A négyéves szünet után hogyan folytatódott irodalmi tevékenysége?

Lukács: 1906-ban léptem megint a nyilvánosság elé. A legfontosabb epizód, azt is lehetne mondani, hogy a harmadik irodalmi felfedezésem a *Szerda* megindulásával esett egybe. Benyújtottam egy kis cikket Ignotusnak, akinek rendkívül tetszett az írás, rögtön le is adta a *Szerdá*-ba, meg is jelent. Megállapodtunk Ignotusszal, hogy színházi tudósításokat fogok küldeni Berlinből, mert Berlinbe készültem akkor télire. A tudósításokból aztán nem lett semmi, mert a Szerda közben megbukott. Csak azért érdemes elmondani ezt az első beszélgetésemet Ignotusszal, mert - mint mondtam - rendkívül baráti módon és kedvesen fogadott, és nagyon megdicsérte a cikkemet, de beszélgetésünk végén elkomolyodott hangon ezt mondta: „Nézze, fiam, magát tehetségesnek tartom, mondok

magának valamit, amit egész életére megjegyezhet magának. A maga cikke rendkívül okos, rendkívül szellemes, és mint látja, le is fogjuk hozni, de jegyezze meg magának, hogy mindannak, amit maga írt, az ellenkezőjét éppúgy meg lehetett volna írni." Ezzel az élettanulsággal búcsúztatott engem Ignotus. Természetesen ilyen módon harmadik felfedezőmmel sem tudtam közeli kapcsolatba kerülni. Hozzá kell tennem, hogy Ignotus - érdekes módon - bizonyos fokig mindig ragaszkodott hozzám, és én csak azért tudtam állandóan írni a *Nyugat*-ba, mert ő megvédett engem Osváttal szemben. Ignotus nélkül nem hiszem, hogy a Nyugat-ban megjelentem volna, és csak annyira is szerepeltem volna, amennyire szerepeltem. Akkor fiatalon semmiféle hálát nem éreztem, mert nekem hasznom volt ugyan Ignotus elismeréséből, de impresszionizmusát, amivel engem így elismert, nem becsültem semmire. Az impresszionizmus elleni polémia, a Kernstok-kiállítást követő, *Az utak elváltak* című cikkemben nyilvánvalóan szintén főképpen Ignotus ellen irányult, természetesen nevének említése nélkül. Ezen a vonalon jutottam el, azt lehetne mondani, az irodalom küszöbéig.

Kérdező: Ugyancsak az önéletrajzi vázlatban fordul elő Seidler Irma neve, Neki ajánlotta *A lélek és a formák*-at.

Lukács: Seidler Irma a Polányi család rokoni körébe tartozott, és énnekem volt vele 907-ben egy rendkívül jelentős találkozásom. Hogy most ezt szerelemnek nyilvánítják-e vagy nem, az egy későbbi probléma, de őneki az én 907 és 911 közötti fejlődésemre rendkívül mély befolyása volt. 11-ben öngyilkos lett, azután jelent meg *A lelki szegénységről* című tanulmányom. Ez az ő halálának a leírása és az én bűntudatomnak a kifejezése.

Kérdező: Egyetemre hol járt?

Lukács: Először a budapesti bölcsészkarra jártam. Egyszer egy szemeszterre kimentem Berlinbe, másodszor rövidebb időt töltöttem ott, de 1911 előtt huzamosabb ideig nem voltam külföldön.

Kérdező: Amikor először külföldre ment, rögtön csatlakozott a Weber-körhöz?

Lukács: Német irodalomtörténész akartam lenni. Kimentem azzal a naiv hittel, hogy ezek az irodalomtörténészek mozgatják valójában a dolgokat. Ha szabad ezt az anekdotát elmondanom, mert ez döntötte el úgyszólván az életemet: odakint éppen Werther Lottéjának a szeme színéről volt szó. A *Werther*-ben kék szemmel szerepelt Lotte, valójában azonban fekete szeme volt. Erről írt valaki egy nagy dolgozatot. És én ebben a megtestesülését láttam annak, amit Hatvany die Wissenschaft des Nicht-Wissenswerten-nek nevez.

Kérdező: Ez nyilván nagy kiábrándultságot okozott.

Lukács: Nem okozott olyan nagy kiábrándultságot, mert a kiábrándulás alsó fokait már régen magam mögött hagytam. Tulajdonképpen ezzel betetőződött egy ilyen folyamat, amelyben én leszakadtam az irodalomtörténetről.

Kérdező: És akkor kezdődött meg újfajta tájékozódása...

Lukács: ...a filozófia felé. Akkor kezdődött Simmel-nek és később Webernek a hatása.

Kérdező: Hogyan foglalná össze azt, ami ebből a hatásból pozitív?

Lukács: Úgy foglalnám össze, hogy Simmel felvetette a művészet társadalmi jellegét, és ezzel olyan nézőpontot adott nekem, amelynek alapján - Simmelen messze túlmenően - az irodalmat tárgyaltam. A drámakönyv tulajdonképpeni filozófiája a Simmel-féle filozófia.

Kérdező: És Weber hatásának a lényege?

Lukács: Weber hatása később jött és mélyebb volt. Simmelnek voltak frivol oldalai, Weber pedig Simmel frivol oldalai nélkül akart egy átfogó irodalom-elméletet megalkotni. Talán megemlítem, mert ez szerepet játszott Weberhez fűződő jó viszonyomban, hogy én Webernek egyszer ezt mondtam: Kant szerint az esztétikai ítélet az esztétikum lényege. Én azt mondom, hogy az esztétikai ítéletnek nincs prioritása, hanem a prioritás a Seint illeti meg, „Léteznek műalkotások, hogyan lehetségesek?" - Így tettem én fel Max Webernek a kérdést, és ez nagyon mély benyomást tett rá. Ez a heidelbergi esztétikatöredékem alapproblémája.

Kérdező: Simmel és Weber megítélésében később, főként *Az ész trónfosztása* idején, egyértelműen negatív álláspontot foglal el.

Lukács: Csakhogy én Weberhez morálisan mindig pozitív módon viszonyultam, Simmelnél bíráltam egy bizonyos frivolitást, és ezért elhidegültünk egymástól, de Webernél ez az elhidegülés nem következett be.

Kérdező: Ebben az időben kezdődött barátsága Blochhal?

Lukács: Igen.

Kérdező: Heidelbergben megismerte Laskot is. Ez nem volt közelebbi barátság?

Lukács: Ez jó barátság volt, de szó sincs arról, mintha Lask befolyásolta volna az én fejlődésemet. Bloch óriási befolyással volt rám, tudniillik példájával meggyőzött arról, hogy lehet a régi módon filozofálni. Én addig elmerültem korom újkantianizmusában, és most Blochnál találkoztam egy olyan jelenséggel, hogy valaki úgy filozofál, mintha ez az egész mai filozófia nem létezne: hogy lehetséges úgy filozofálni, ahogy Arisztotelész vagy Hegel filozofált.

Kérdező: Miért járt Bloch Budapesten?

Lukács: Bloch Simmel tanítványa volt, és Simmelnél megismerkedett Ritoók Emmával. Ritoók Emma révén kerültünk mi összeköttetésbe Blochhal. Mellesleg mondom, talán mint anekdota érdekes, hogy Bloch első benyomása rólam igen rossz volt. Azt-mondta, esztéta vagyok, és nem komoly ember, és így tovább. Ritoók Emma természetesen visszamondta ezt nekem, és én akkor ezzel feleltem: „Es gehört nicht zur Psychologie eines grossen oder bedeutenden Philosophen ein guter Menschenkenner zu sein."[70] Blochnak nagyon imponált, hogy így reagáltam az ítéletére. Attól kezdve aztán bizalmas barátság állt fenn köztünk.

Kérdező: Meddig tartott ez a barátság?

Lukács: Addig, amíg Bloch Heidelbergben volt, 1909-től mondjuk 1914-ig. Attól fogva aztán szétváltunk, mert Bloch elment Svájcba a háború elől, én pedig otthon maradtam.

Kérdező: Magyarországi írói pályája ebben az időszakban már meg van alapozva.

Lukács: Igazi irodalmi szereplésem részben a drámakönyv megírásával, részben a Nyugat-ban való megjelenéssel kezdődik. Ehhez még hozzá kell tenni egy nagyon fontos dolgot, amit én akkor tulajdonképpen nem értettem meg, csak most látom tisztán, hogy az egész irodalmi, sőt irodalmon túlmenő fejlődésemre milyen döntő befolyással volt. Éppen a 906-os évben jártunk: ekkor jelentek meg az *Új versek*. Az *Új versek* abszolút átalakító hatással volt rám, hogy durván fejezzem ki magam, ez volt az első magyar irodalmi alkotás, amelyben hazataláltam, és amelyet a magaménak tartottam. Más kérdés, hogy én most hogyan vélekedem a régi magyar irodalomról - ez már hosszú

---

[70] Nem tartozik egy nagy vagy jelentős filozófus pszichológiájához, hogy jó emberismerő legyen.

tapasztalatoknak a következménye. Abban az időben - be kell vallanom - a klasszikus magyar irodalomhoz nem volt belső közöm, csak a világirodalomból értek alakító hatások, elsősorban a német, skandináv és orosz irodalomból, ezenkívül a német filozófiából. A német filozófia hatása egész életemen át tartott, és ezen természetesen az Adytól kapott megrendítő élmény sem változtatott alapjában véve, nem szüntette ezt meg és nem vitt vissza Magyarországra - azt lehetne mondani, hogy Magyarország nekem akkor az Ady-versek voltak. De történt valami, aminek jelentőségét csak később értettem meg: hogy a német fejlődésben, nemcsak Kantban, akit már akkor ismertem, de Hegelben is - 3-4 évvel később Kanttól Hegel felé közeledtem valamint azokban a modern németekben, akiket olvastam, mindig óriási adag konzervatív világnézet rejlett. Mármost tudom, hogy anakronizmust követek el, mert egy későbbi Ady-verset idézek, de Adyban kezdettől fogva megvan az „Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”-hangulat - ez nálam kísérőzeneként mindig aláfestette Hegel *Fenomenológiá*-ját és *Logiká*-ját is. Így olyan vegyülék jött létre, ami az akkori irodalomban nem létezett, hogy tudniillik valaki mint hegeliánus és mint a szellemtudomány képviselője egyszersmind baloldali, sőt bizonyos fokig forradalmi álláspontot foglal el. Most nem beszélek az engem ért tömérdek költői és irodalmi hatásról, de mindenesetre le kell szögeznem, hogy ebben a tekintetben az Ady-versekkel való találkozás egyike életem legdöntőbb élményeinek, eltekintve irodalmi vonatkozásaitól is. Ez nem véletlen felfedezés volt, amilyen fiatalkorban sokszor adódik, hanem - ezt talán mondanom sem kell - én egész életemben hű maradtam Ady oeuvre-jéhez, és ez nem visszavetítés, mert én voltam az első Magyarországon, aki 3-4 évvel később megírta Ady személyes összefüggését a forradalommal; azt, hogy olyan

forradalmár, aki egyéni beteljesüléséhez tartja szükségesnek a forradalmat. Ha most ezt a zavaros első impressziót 906-ra datálom, akkor nem hiszem, hogy nagy anakronizmust követnék el; de természetesen hangsúlyoznom kell, hogy a dolog jelentőségéről akkor halvány fogalmam sem volt, csak őszinte, nagy és fenntartás nélküli lelkesedést éreztem az Ady-versek iránt.

Mint mondtam, tulajdonképpen ekkor kezdődött irodalmi korszakom. 1906-7 között Berlinben voltam, ott írtam drámakönyvem első fogalmazványát, amit beküldtem a Kisfaludy Társaságba, és amiért 1908-ban a Lukács Krisztina-díjat kaptam. Ugyancsak 1907 végén adtam be a *Nyugat*-nak Novalis-cikkemet, amely, ha jól tudom, 1908 elején jelent meg. Irodalmi fellépésem részleteiről nem akarok beszélni, hiszen a könyvek ismeretesek, csak az akkori magyar irodalmi és művészeti életben szubjektíve elfoglalt helyemet szeretném kicsit jellemezni, mert erről nincsenek megbízható irodalmi feljegyzések. Itt bizonyos fenntartással kell kezdeni, mert ha a személyes viszonylatokat veszem, akkor kiderül, hogy semmiféle kapcsolat nem jött létre azon a ponton, ahol ez a legfontosabb lett volna nekem. Adyra gondolok. Életemben egyszer találkoztam vele, de nem emlékszem rá pontosan, mikor. Annyi biztos, hogy 1908 ősze után volt, mert ekkor jelent meg kritikám a *Holnap*-ról, melyben először írtam Adyról, később pedig már nagyon sokat voltam külföldön, így hát anélkül, hogy határozott dátumot mernék mondani, 1909 telére vagy tavaszára tenném ezt a találkozást. Ezt közeli barátom, Czigány Dezső, a festő közvetítette, aki portrét is készített Adyról, és nagyon jóban volt vele. Ő vitt el engem egyszer a Három Hollóba, mondhatom, semmi sem jött ki együttlétünkből. Olyan este volt ez, amikor a Három Holló tele volt Ady dzsentri barátaival, és én abszolúte nem tudtam belekapcsolódni a

beszélgetésbe. Csak azt akarom hozzátenni - mert ez egy másik szempontból nagyon fontos -, hogy ez nem jelentett a számomra semmiféle csalódást. Én világéletemben Goethe Philine-jének álláspontját vallottam a jelentékeny emberekkel szemben: „És hogyha szeretlek, mi közöd hozzá?" - így hát egyáltalán nem véletlen, hogy a másik ilyen szempontból legjelentékenyebb kortársammal, Bartókkal sem volt semmiféle kapcsolatom. Pedig ebben az esetben a körülmények sokkal kedvezőbbek lettek volna, mert Bartók mint zeneakadémiai növendék, zeneelméletre tanította a húgomat, aki csellista volt; Bartók egyébként is állandóan érintkezett a családunkkal, például 1919 után apám gellérthegyi villájában lakott egy ideig. Mivel azonban a zenéhez való viszonyomat akkor nem voltam képes artikuláltan kifejezni, a lehető legtartózkodóbb voltam Bartókkal. Csak a diktatúrában jött létre köztünk kapcsolat, amikor Bartók, Kodály és Dohnányi voltak a zenei direktórium - akkor mint népbiztos sokat érintkeztem velük, de ez természetesen szintén nem jelentett személyes kapcsolatot. Ezt azért mondom, hogy kiemeljem, mennyire nem ez a mértéke a dolognak. Megjegyzem azonban, hogy a budapestiek közül a harmadik általam legjobban tisztelt emberrel, Szabó Ervinnel is csak szimpatizáló, távoli beszélgető viszonyban voltam; a különállás nem volt annyira éles, mint Bartók és Ady esetében, de azért ez is meglehetősen laza összeköttetés volt, annak ellenére, hogy Szabó Ervin volt az egyetlen az akkori magyar gondolkodók közül, akinek komoly hálával tartozom. Ha már itt tartunk, röviden elmondom, hogy az ő révén ismerkedtem meg a francia szindikalizmussal, amit akkor az egyedüli komoly ellenzéki szocialista mozgalomnak tartottam.

Csak azt szeretném még ehhez hozzátenni, hogy ne alakuljon ki rólam hamis kép, amit még tovább torzítana, ha a Nyugat-hoz való

személyi viszonyomat jellemezném, hogy egyáltalán nem voltam zárkózott, magányos bölény; például - és ez nagyon feltűnő - jó és meleg kapcsolatban álltam az akkori képzőművészekkel. Nem voltam soha képzőművészeti szakértő, egy-két ilyen tárgyú cikket írtam, már nagyon korán egy Gauguin-cikket a *Huszadik Század*-ba és a Kernstokékról szóló cikket a Nyolcak kiállításáról. De ezektől függetlenül jó barátságban voltam Czigány Dezsőn kívül Vedres Márkkal is egész fiatal korom óta, noha sokkal idősebb volt nálam, továbbá jó beszélgetési viszony állt fenn az idősebb festőgenerációval, Ferenczy Károllyal, Fényes Adolffal, Rippl-Rónai Józseffel, azután Márffyval, Tihanyival, később Nemes-Lamperthtel, Ferenczy Bénivel, Ferenczy Noémival - szóval a képzőművészet terén meglehetősen széles körrel tartottam állandó kapcsolatot. Viszont sem a Huszadik Század, sem a Nyugat vezető köreivel nem voltam semmiféle személyes viszonyban. Osváttal kapcsolatban alkalmazni lehetne a német mondást: Szerelem az első pillantásra - ti. kölcsönös ellenszenv az első pillantásra. Első pillanattól fogva ki nem állhattuk egymást. Az ő véleménye az volt, és ezt nyíltan ki is mondta, hogy én nagyon rossz író vagyok. Ebben egyetértett Horváth Jánossal, és ez elterjedt felfogás volt. Nem is tiltakoztam ellene, mert ma már *A lélek és a formák* stílusát rendkívül modorosnak tartom, későbbi mértékemmel nem is akceptálom. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Osvátnak ebben a dologban igazat adnék, mert amit ő jó írásnak tartott, azt én nem tartom annak. De ne maradjunk ennél az irracionális beállításnál : nagyon hamar tudatosítottam azt is, hogy miért nem szeretem Osvátot. Volt a magyar irodalomkritikának egy bizonyos típusa, amelyet Osvát előtt Ambrus Zoltán és bizonyos fokig Péterfy Jenő képviselt; ők rendkívül progresszíven felvették a legújabb nyugati, különösen a párizsi áramlatokat - Ambrusnál ez különösen

szembeszökő -, és ezeket lefordították egy magyar konzervativizmusra, amely Herczeg Ferencig és Molnár Ferencig a legelnézőbb volt minden rossz irányzattal szemben. Ezt az előkelő konzervativizmust szívből utáltam, ezt utáltam Osvátban is, és hogy mennyire igazam volt, azt 45-ben láttam, hazajövetelem után, amikor kiadták Osvát összegyűjtött kritikáit. Ezek között tulajdonképpen csak egy nagyon éles kritika van, mely Ibsen ellen irányult. Ugyanakkor azonban tele van elismeréssel Herczeg Ferenctől Szomaházy Istvánig a legrosszabb írók iránt. Tudom, hogy ez ellenkezik az Osvát-legendával, de ebben az esetben hál' istennek rendelkezésünkre áll a nyomtatott szöveg, és az utókor ebből a kinyomtatott kötetből tanulmányozhatja Osvát kritikai zsenijét.

Kérdező: Lukács elvtárs mesélt egyszer egy történetet, amikor Osvát Hegelre mondta...

Lukács: Igen, az úgy volt, hogy cikkeim miatt bejártam a mostani Duna Szállodába - akkor Bristol kávéháznak hívták -, ott volt délelőtt az Osvát asztala, és ahogy kijöttem az Egyetemi Könyvtárból, hónom alatt a könyvekkel - akkoriban az aktatáska nem volt divatban -, Osvát szokása szerint megnézte, mit olvasok. Ezt mindenkivel megtette. Történetesen néhány kötet Hegel volt nálam. „Hegel - az egy rossz író" - mondta, és becsukta a könyvet. Mellesleg a mi nagy legendagyártónk, Gellért Oszkár azt találta ki, hogy Osvát már akkor elmondta neki ezt a históriát, és hozzátette, hogy Hegel rossz író, de Engels jó. Itt látszik, mennyire kell vigyázni a legendacsinálással. Kizárt dolog, hogy Osvát este elmesélte volna, amit velem délelőtt a Bristolban beszélt - ehhez túlságosan epizodikus jelentőségű író voltam a *Nyugat*-nál. Ez az anekdota az én mai irodalmi pozíciómat vetíti vissza jogtalanul 1909-re. Másodszor is nem igaz, hogy Osvát jó írónak tartotta

Engelst, Osvát soha életében egyetlen sort sem olvasott Engelstől. Gellért Oszkár legendát csinál, hogy Osvátot prebolsevik marxistává alakítsa át. Mindebből természetesen egy betű sem igaz.

Összefoglalva a *Nyugat* embereihez való viszonyomat: nagyon feltűnő, hogy abban az időben szerkesztői megbeszélésekről ismertem ugyan Osvátot, Fenyőt és Ignotust, de például sohasem találkoztam és nem ismerkedtem össze Schöpflinnel, soha nem találkoztam Móricz Zsigmonddal, pedig írtam is az első könyvéről. Nem ismertem személyesen Kosztolányit, akiről szintén írtam, nem ismertem Karinthyt, nem ismertem Krúdy Gyulát, szóval a *Nyugat* úgynevezett törzsgárdájával még csak nem is találkoztam. Ismétlem, hogy ennek nem személyes tartózkodásom volt az oka, ezért említettem előbb képzőművész jó ismerőseimet, akikhez semmi organizatórikus közöm nem volt, de mégis rendszeresen találkoztam velük a Japán kávéházban és egyéb ilyen helyeken, viszont a *Nyugat*-találkozóknak még a közelében sem jártam, Babits Mihállyal szintén nagyon későn, 1916-ban találkoztam először. Szabó Ervin meghívta Babitsot, Balázs Bélát, Gábor Andort és engem egy értekezletre, hogy megvitassák, hogyan lehetne valamiképpen mozgósítani az írókat a háború ellen, Nem sokkal ezután, 1916-ban vagy 1917 elején Mannheim Károly közvetítésével egyszer hármasban együtt vacsoráztunk Babitsal, és utána sétáltam is vele egy kicsit, de semmiféle közelebbi kapcsolat nem jött létre köztünk,., az egész *Nyugat*-körből csak Kaffka Margittal, Lesznai Annával és Balázs Bélával volt személyes kapcsolatom. Kaffka Margitról nem tudok sokat mondani. Jó, de nem nagyon közeli barátságban voltunk. Nem tudom, hallották-e, hogy ő mint tanítónő került Pestre, és csak később szabadult fel ez alól, és ebben a Fővárosi Tanácsban elfoglalt helye révén apámnak

is nagy szerepe volt; úgy gondolom, mi segítettünk Kaffkának Pestre kerülni, és amikor egyszer Berlinben voltam, akkor ő meglátogatott - szóval ilyen szívélyes kapcsolatban voltunk. Igazi barátság fűzött Lesznai Annához, és ez egy életen át tartott. Azt hiszem, tudják, hogy 1965-ben és 66-ban is nagyon sokat voltunk együtt, amikor Pesten járt, és igazán nagyon örülök, hogy megértem regényének megszületését.[71] Fiatalkorában csak a költeményei jöttek számításba. Annak is nagyon örülök, hogy módomban volt Lesznai Annának megmondani, milyen kiválónak tartom a regényét - úgy fejeztem ezt ki neki, hogy az első kötet szerintem remekmű, a második egy jó regény, ismétlem, hogy nagy öröm számomra, hogy ez a barátság egész életemen át tartott.

2. HÁBORÚ, FORRADALMAK

Kérdező: Térjünk rá 1914-re, a háború kitörésére.

Lukács: A háborúval kapcsolatban igazán nem mondhatok mást, mint hogy én az első pillanattól kezdve a háború ellen voltam. És a saját környezetemben is nagyon türelmetlen voltam azokkal szemben, akik bármiféle háborús állásfoglalás felé hajlottak, még olyan esetben is, ahol ez nem volt közvetlenül háborús állásfoglalás, mint például a Balázs Béla-féle „Menj és szenvedj te is!” esetében. Ha nem is a nyilvánosság előtt, de privátim nagyon élesen megmondtam neki a véleményemet, és különösen borzasztóan helytelenítettem annak a könyvnek a végét, van ott egy beszélgetés közte és Lesznai Anna között, amelyben Balázs egyenesen mint valamiféle nemzetiségi Svájcot dicsőíti az Osztrák-Magyar Monarchiát, amit én ostoba hízelgésnek

[71] Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. Szépirodalmi, 1966.

tekintettem, mert ezen a téren a legrosszabb véleményem volt arról, ami otthon van. A háborút illetően tehát csak annyit mondhatok, hogy én a legélesebben ellene voltam. Csakhogy az én pozitivizmus-ellenességemnek megvoltak a maga politikai okai is, hogy én bármennyire elítéltem a magyar állapotokat, abszolúte nem voltam hajlandó az angol parlamentarizmust ideálnak elfogadni. Abban az időben én nem láttam semmi olyasmit, amit a meglévő állapotok helyébe tudtam volna tenni, és ebből a szempontból volt a 17-es forradalom olyan nagy élmény, mert ott egyszerre fölmerült a horizonton, hogy a dolgok lehetnek másképpen is. És most akárhogyan viszonyult is az ember ehhez a „másképpen”-hez, ez a „másképpen” megváltoztatta mindnyájunknak, az én nemzedékem tekintélyes részének az egész életét.

Kérdező: Említett egyszer háborús állásfoglalásával kapcsolatban egy Simmel-levelet...

Lukács: A Simmel-levélben csak az az érdekes, hogy én nagyon gyanakszom arra, hogy az emberek a saját múltjukat kívánságuknak megfelelően átstilizálják, így hát én bizonyos gyanúval, vagy mondjuk inkább: kritikai kételkedéssel nézem, vajon igaz-e az, hogy az első naptól háborúellenes voltam. És akkor rögtön eszembe jutott, csak a dátumát nem tudtam megmondani, hogy folytattam egyszer egy beszélgetést Marianne Weberrel, Weber feleségével, ahol ő a hőstettek morális értékét dicsérte, mire én azt feleltem neki, hogy minél jobb, annál rosszabb. Most véletlenül kezembe Került egy könyv, amelyet Simmel tiszteletére adtak ki. Ebben közlik leveleinek egy részét, köztük 1914. augusztusi dátummal egy levelet Mariannának, amelyben azt írja, hogy ha Lukács nem képes megérteni ennek a háborúnak a nagyszerűségét, akkor ez reménytelen dolog, ezt csak

intuitíve lehet megérteni, így hát ebben az esetben kár is vele erről beszélni. Ez azt bizonyítja, hogy beszélgetésünk augusztus elején játszódhatott le, Marianne beszámolt erről Simmelnek, Simmel pedig ezt felelte neki. Ez megerősít engem abban, hogy tényleg helyesen emlékszem, már az augusztusi napokban ellene voltam a háborúnak. Nagyon kell vigyázni, hiszen tudja, nemrég történt szegény Déryvel az a szerencsétlenség a Rajk-ügyben, mert megfeledkezett arról, hogy egy cikket írt akkoriban...[72]

Kérdező: Abban Simmelnek igaza van, hogy a háború nagyszerűségét csak intuitíve lehet megérteni...

Lukács: Ebben igazat adok neki, de engem a dolog csak annyiban érdekel, hogy itt objektív bizonyíték van arra, hogy ez a beszélgetés a háború kitörését követő napokban játszódott le.

Kérdező: Lukács elvtárs akkor Berlinben volt?

Lukács: Nem, én akkor Heidelbergben voltam. 12-ben Heidelbergbe költöztem, és azt lehet mondani, a háború végéig ott éltem, amíg vissza nem tértem Pestre.

Kérdező: Mikor?

Lukács: Mikor is? 17 őszén Pestre utaztam, aztán 18 nyarán ismét Heidelbergben voltam, 18 augusztusában visszautaztam Pestre, azzal az elképzeléssel, hogy a következő év tavaszán megint visszamegyek Heidelbergbe, persze ez már nem következett be.

Kérdező: A katonaságot hogy úszta meg ?

Lukács: Ez megint azzal függ össze, hogy ha egy bankigazgató fia nem akart szolgálni, akkor nem szolgált. Minket természetesen bevittek a kaszárnyába, ott rögtön megmondták nekem, hogy

---

[72] Simmel levele Marianne Weberhez: Lassen-Land-mann: Buch des Denkens an Georg Simmel. Berlin, 1958. 133. o. Idézi magyarul Karádi Éva: Dokumentumok Lukács György heidelbergi korszakából. Valóság, 1974/11. Déry visszaemlékezéséhez lásd: Vértes György: Déry Tibor cáfolja meg Déry Tibort. Magyar Nemzet, 1968. október 27.

orvosi bizottság elé kerülök, és a vizsgálat súlyos neuraszténiát konstatált nálam.

Kérdező: Ettől a betegségtől szenvedett a legkevesebbet egész életében.

Lukács: Ez a súlyos neuraszténia lett az én betegségem. Hozzáteszem, hogy Korányi konstatálta. A magyar korrupciót sokkal mélyebbnek és komolyabbnak kell felfogni, mint általában szokták, mert Korányi nem volt egy akárki által megközelíthető ember, de az én apám által megközelíthető volt, és ennélfogva segédszolgálatos lettem a háború alatt.

Kérdező: Mindvégig?

Lukács: Nem. Csak addig - ezt az anekdotát elmondom, mert ez a részt vevő személyek miatt is egész mulatságos amíg volt iskolatársam, Rakovszky Iván, a későbbi belügyminiszter föl nem kereste apámat. Mivel azért kereste föl, mert igazgatósági tagságot akart szerezni az egyik Hitelbank-vállalatnál, természetesen per „Józsi bácsi" folyt a beszélgetés, és természetesen fölmerült a kérdés, hogy vajon a Gyuri mit csinál. Akkor apám elpanaszolta neki, hogy én mint segédszolgálatos élek Pesten, nagyon rosszul érzem magam. Erre azt mondta Rakovszky nézd, Józsi bácsi, nem lesz semmi baj, mondd meg a Gyurinak, hogy keressen föl a Parlamentben, és majd megbeszéljük a dolgot. És tényleg megbeszéltük, négy hét múlva föl voltam mentve, és soha többé semmi dolgom nem volt a hadsereggel, viszont a Rakovszky kapott egy állást a Hitelbank vállalatánál.

Kérdező: Ezt hívják happy endnek.

Lukács: Ha az én fiatalkori fejlődésemet figyeljük meg, akkor ezt a mozzanatot nem szabad kiküszöbölni belőle. Ez létezett akkor. Annak, hogy én a Hitelbank igazgatójának fia vagyok, irodalmi hatása nem volt, de az ilyen életkihatás nagyon fontos. Ki tudja,

melyik orosz lágerben haltam volna meg, ha ez a kapcsolat nem létezik?

Kérdező: És Heidelbergben hogyan maradt kívül a háborún? Az önéletrajzi töredékben szerepel ez a kitétel: *„Heidelberg: Jaspers segítsége (nagyon is a saját beállítottsága ellenére).”*

Lukács: Jaspers kiállított nekem egy orvosi bizonyítványt. Minthogy ő háborús párti volt, ez nem vágott egybe a meggyőződésével.

Kérdező: Akkor miért állította ki? Barátok voltak?

Lukács: Volt köztünk valami barátság, de azt hiszem, egy szellemes replikának köszönhetem a segítségét, és ez a replika később be is vált. Azt mondtam neki - mert ő fölvetette a kérdést, hogy vajon nem azért vonulok-e vissza, mert féltem az életemet -, azt mondtam neki, nézze, ha egyszer a háború végén behívnak, akkor én nem fogok magától orvosi bizonyítványt kérni. Ez nyilván befolyással volt rá.

Kérdező: Ő se ment el katonának, vagy igen ?

Lukács: Ő beteg ember volt, nem hívták be.

Kérdező: A háborús évekről szólva szót ejt első feleségéről, Jelena Grabenkóról is.

Lukács: Orosz asszony volt, Oroszországban az esszer mozgalomhoz tartozott, de már sokkal korábban felhagyott ezzel. Mi a háború alatt - ezek személyes dolgok, nem érdekesek - elvált formában éltünk, vagyis ő a barátjával élt együtt, és minthogy orosz volt és nem volt jövedelme, anyagilag támogattam. A 18-as évben, nem tudom, miért, különvált a barátjától, és eljött Pestre. De addigra miköztünk már régen felbomlott a házasság.

Kérdező: Ő különben hol élt a háború alatt ?

Lukács: Jelena Grabenko? Eleinte Heidelbergben, később Bajorországban.

Kérdező: A magyar irodalomban többen is megemlékeznek róla Ferenczy Béni például, vagy Sinkó a regényében,..

Lukács: Rendkívül okos ember volt, ráadásul tehetséges festő. Amikor Pestre jött, és meglátta Kunt, az a benyomása támadt, hogy Kun olyan, mint Vautrin. Ezt én rendkívül szellemes és jó megjegyzésnek tartom, akkor is helyeseltem. Már ebből a megjegyzésből is láthatják, hogy egy nagyon éles elméjű emberről van szó. Pesten összebarátkozott a fiatalokkal, ezzel a Ferenczy Béni-körrel, Révaival, Sinkóval és így tovább. Ott élt a szovjet házban, és ebédnél és vacsoránál és máskor is összejöttek, ehhez a körhöz tartozott, anélkül hogy belépett volna a kommunista pártba, és ez folytatódott aztán Bécsben, ahol például továbbra is nagyon jó viszonyt tartott fönn Révaival.

Kérdező: Heidelbergben ismerkedtek meg?

Lukács: Nem. Egy olasz fürdőhelyen. Ő Balázsék párizsi barátja volt, és meglátogatta Balázsékat, és ott ismerkedtünk meg.

Kérdező: Hogyan ítéli meg háborús korszakban írott főművét, a *Theorie des Romans*-t ?

Lukács: A *Theorie des Romans* ezt az egész korszakot Fichte szavával élve Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeitnek, vagyis a teljes bűnösség korszakának nevezi,. A regényről szóló könyvnek az a specialitása, hogy módszertanilag szellemtörténeti könyv, de azt hiszem, az egyetlen szellemtörténeti könyv, amely nem jobboldali. Morálisan az egész korszakot elvetendőnek tartom, és a művészetet annyiban tekintem jónak, amennyiben elleneszegül ennek a fejlődésnek, és itt van az orosz realizmus jelentősége az én fejlődésem szempontjából, mert Tolsztoj és Dosztojevszkij tanított meg minket arra, hogyan lehet egy egész rendszert szőröstül-bőröstül elítélni az irodalomban. Náluk nem arról van szó, mint némely francia kritikusoknál, hogy a kapitalizmusnak ilyen vagy

olyan hibái vannak, hanem Tolsztoj és Dosztojevszkij szerint az egész rendszer, úgy, ahogy van, embertelen.

Kérdező: Ebből a felismerésből fakad, hogy Lukács elvtárs az angolok győzelmétől sem várt javulást?

Lukács: Nézze, én a polgári demokráciát illetőleg mindig szkeptikus voltam. Anatole Francé mond néha olyasmit, hogy a gazdag embernek és a szegénynek egyaránt tilos a híd alatt feküdni. Ezzel az egyenlőségképzettel én mindig oppozícióban voltam. De ez természetesen nem jelentett semmiféle konkrét politikai állásfoglalást. Akkor tudtam meg, hogy ennek konkrét politikai formája is van, amikor Liebknecht fellépése ezt Németországban evidenssé tette.[73]

Kérdező: Abban a korban nagy újdonságot jelenthetett, hogy a könyv a regény formáját kapcsolatba hozta a történelemmel.

Lukács: Vannak ott bizonyos helyes megfigyelések, de az egész könyv olyan koncepcióból ered, mely Tolsztojt és Dosztojevszkijt tekinti a világirodalmi forradalmi regény tetejének, ami hamis koncepció. Mindenesetre ez a mű, természetesen még a polgári irodalmon belül, a forradalmi regény elméletét fejti ki. Abban az időben ilyesmi nem létezett. Létezett a regény geisteswissenschaftliche felfogása, mely művészileg és ideológiailag egyaránt konzervatív volt. Az én *Theorie des Romans*-om a szocialista forradalmiság értelmében nem volt forradalmi, de forradalmi volt az akkori irodalomtudományhoz és regény elmélethez képest. Végeredményben a Theorie des Romans nem más, mint az Ady-cikk folytatása, nemzetközi általánosítása, műfajilag és tematikailag.

---

[73] Karl Liebknecht 1914-ben egyedül foglalt állást a háború ellen a német képviselőházban.

Kérdező: A *Theorie des Romans* mai hatása Lukács elvtársat lehangolja, vagy inkább örömmel tölti el? Azért kérdem ezt, mert már tett olyan nyilatkozatot, miszerint nem tekinti életműve részének.

Lukács: Ez nagyon komplikált kérdés, mert ma is átmeneti időben élünk, és egy ilyen átmeneti produktumot, amilyen a Theorie des Romans, átmenetinek kell értékelni.

Kérdező: Az az érzésem, hogy ha egy ilyen produktum, mint a *Theorie des Romans* több mint ötven éven át elevenen hat, akkor csak részben lehet elintézni a kérdést azzal, hogy ez egy átmeneti ügy - ha ma is elevenen hat, akkor nemcsak átmeneti értékek valósultak meg benne.

Lukács: Nézze, a Fichte-féle Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit azt jelenti, hogy Európa abból a látszatkonszolidációból, amelyben 14-ig éltek az emberek, lezuhant oda, ahol van. Ennélfogva ez a Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit negatíve tökéletesen megfelel az igazságnak, csak természetesen hiányzik még belőle, amit Lenin fejtett ki ebből, hogy az egész társadalmat gyökeresen át kell alakítani; ez a *Theorie des Romans*-ban még nem volt meg.

Kérdező: Mindenesetre érdekes, hogy a könyvet 14-ben írta, de csak a háború után tudta kiadni...

Lukács: Ez nem így van. A *Theorie des Romans* megjelent a háború alatt a Zeitschrift für Aesthetik und Allgemeine Kunstwissenschaft-ban. Könyv alakban csak a háború után jelent meg.

Kérdező: Amikor már nem értett vele egyet.

Lukács: Ebben az időben a Gesinnung [érzület] egysége túlhaladta a meggyőződések egységét.

Kérdező: A heidelbergi kézirat, az esztétikai töredék kiadására nem is gondolt?

Lukács: Nem.

Kérdező: Az teljesen töredékes maradt?

Lukács: Teljesen töredékes maradt. Egy fejezet jelent meg belőle a Zeitschrift für Aesthetik und Allgemeine Kunstwissenschaft-ban vagy a *Logos*-ban, most már nem tudom, melyikben.[74] De én a heidelbergi esztétikát hamarosan föladtam, mert 17-ben elkezdtem etikai problémák iránt érdeklődni, és akkor már ezeket az esztétikai kérdéseket semmibe se vettem.

Kérdező: A megjelent fejezet sincs benne az *Összes művek*-ben, amelyet most adnak ki?

Lukács: A Jugendwerké-ben benne van. Az az egy fejezet.

Kérdező: Az egész kézirat nincs is meg ?

Lukács: Egy része megvan, de nem is tudom, hogy hol és kinél.[75]

Kérdező: Önéletrajzi vázlatában erről az időszakról szólva megemlíti a „budapesti kör"-t. Ez nyilván az úgynevezett *Vasárnap Társaság*. Kik tartoztak ide?

Lukács: A *Vasárnap Társaság* a Balázs Béla és én-körülöttem kialakult baráti kör összefogása volt. A világháborúban verődtünk össze. Az 1915-16-os évet Pesten töltöttem mint segédszolgálatos katona, és akkor jött össze itt ez a társaság, Balázs Béla és Lesznai Anna tartoztak ide, aztán mindenféle oldalról csatlakoztak hozzánk mások is, például Ritoók Emma, aki Balázsnak volt igen régi

---

[74] Die Subjekt-Objekt Beziehung in der Aesthetik, Logos, 1917/18.

[75] Lukács ifjúkori produkciójával kapcsolatos viszonyára jellemző, hogy mennyire nem törődött ennek a kéziratnak a sorsával. Az egész mű fennmaradt, egyik példánya Lukács lakásában, és Lukács halála után ki is adták. (*Heidelberger Philosophie der Kunst* 1912-14, Luchterhand, 1974, magyarul A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. Magvető, 1975.)

ismerőse, aztán egy csomó fiatalabb elméleti ember is tartozott ide, például Fogarasi Béla.

Kérdező: Révai is ?

Lukács: Nem, Révai nem.

Kérdező: Lesznai Anna említette Révait is.

Lukács: Máli téved. Valójában először jött közénk Fülep Lajos, akivel már régebben is jó viszonyban voltam. Idetartozott azután Antal Frigyes, aki az olasz festészetről és Hogarthról írt később; idetartozott a fiatal Mannheim Károly és Hauser Arnold és így tovább. 1918 felé csakugyan csatlakozott ehhez a társasághoz néhány fiatalember, köztük volt Gergely is, Lesznai Anna későbbi férje, és főképpen a legtehetségesebb köztük, Tolnay Károly művészettörténész, de Révai, aki - ha jól tudom - iskolatársuk volt, nem tartozott ehhez a csoporthoz.

Kérdező: Kaffka Margit?

Lukács: Egy ideig Kaffka is eljárt közénk, de aztán hozzáment Balázs Béla öccséhez, Bauer Ervinhez. Ezek ketten úgy gyűlölték egymást, ahogy testvérek szokták gyűlölni egymást, így hát ezzel Kaffka kivált a mi társaságunkból.

Kérdező: Ideológiailag tarkának mondja ezt a társaságot.

Lukács: Ady háborúval kapcsolatos magatartása volt az egész társaság tulajdonképpeni alapja. De a háborúellenesség nagyon differenciált volt, én például egy általános háborúellenesség álláspontjára jutottam. Mannheim vagy Hauser állásfoglalása nem ment el ilyen messzire.

Kérdező: Mi jellemezte a Vasárnap Társaság vitáit?

Lukács: A viták rendkívül zavaros és egymással is ellentétes liberális nézőpontok között folytak. Egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy létezett egy egységes vasárnapos álláspont. Például: a társaság általános hangulata a nyugati demokráciák felé

hajlott á la Károlyi Mihály. Azt hiszem, én egyedül képviseltem azt a nézetet (egy helyen meg is írtam), hogy: „Jó, Ausztria-Magyarország és Németország megverhetik Oroszországot, akkor megbuknak a Romanovok, és ez rendben van. Az is megtörténhet, hogy az angol-francia hadsereg megveri Németországot és Ausztriát, akkor megbuknak a Hohenzollernek és a Habsburgok, ez is rendben van - de ki fog akkor minket megvédeni a nyugati demokráciáktól?" A *Vasárnapi kör*ben természetesen borzasztó paradoxonnak tekintették ezt; én magam a 17-es forradalomtól kaptam meg a választ, azt a harmadik lehetőséget, amelyet már korábban is kerestem. Közös álláspontunkat úgy lehetne kifejezni, hogy elutasítottunk minden koncessziót a magyar reakcióval, és ebben a tekintetben vállaltuk a szövetséget a *Huszadik Század*-nál is, viszont világnézetileg éles ellentétben voltunk a szabadgondolkodó pozitivizmussal. Ebből nőtt ki azután a *Szellemtudományok Szabad Iskolája*, amely 1917-ben indult meg; itt Fülep Lajos, Balázs Béla, Ritoók Emma, Mannheim is előadott, én is előadtam. Ez az intézmény különben egyáltalán nem volt hivatalosan ellenséges viszonyban Jásziékkal, például Szabó Ervin szimpatizált ennek az iskolának a megalapításával, és egyáltalán nem tekintette ezt ellenük irányuló akciónak. Ehhez hozzá kell természetesen tenni, hogy nem szabad radikalizmusunkat mai értelemben és kiváltképpen bolsevik értelemben túlozni, hiszen nekem magamnak is bizonyos krízisen kellett átmennem, míg vasárnaposból kommunistává lettem. Egyáltalán nem felel meg a tényeknek, amit később az ellenforradalom és ezen belül például Ritoók Emma állít: hogy a Vasárnap bolsevik gyülekezet volt. A Vasárnapon belüli álláspontok különbözőségére jellemző, hogy én voltam az egyetlen, aki hegeliánus-marxista álláspontot kezdett képviselni - talán csak Antal Frigyesnek volt bizonyos

hajlandósága a marxizmus iránt, Fülep Lajos szellemtudományi álláspontot foglalt el, Ritoók Emma alapjában véve konzervatív volt. Lesznait természetesen egyik ilyen irányzathoz sem lehet hozzákapcsolni. Csak utólagos stilizálással lehetett ezt prebolsevik, pláne bolsevik gyülekezetté átpingálni.

Kérdező: Még talán néhány szót szólhatna a *Huszadik Század* körével való kapcsolatáról is.

Lukács: Már az 1900-as évek elején, egyetemista koromban megismerkedtem velük Bánóczi révén. Azt tudják talán, hogy Bánóczi Margit később Somló felesége lett, de az egész kör érintkezett Bánócziékkal. Más kapcsolatok révén Szabó Ervinnel is meglehetősen korán ismerkedtem meg. Akkoriban magától értetődő volt, hogy az ember oda tartozik. Csak egy példát említek meg: 1905-ben vagy 1906-ban Jásziék a Társadalomtudományi Társaságban megpróbálták Wolfner Pálékat és Andrássyékat megbuktatni.

Kérdező: 1906-ban volt.

Lukács: Csak arra emlékszem, hogy a Tátrában nyaraltam, és nagy nehezen keresztülvittem, hogy pénzt kapjak, és a Tátrából leutazzam arra a közgyűlésre, hogy Jásziék mellett foglalhassak állást Wolfner Pál, az Andrássy tábor ellen. Ezt csak annak illusztrálására mondom, hogy kezdettől fogva híve voltam a *Huszadik Század* ilyen társadalmi törekvéseinek. De az egész Jászi-féle pozitivizmust filozófiailag a legélesebben ítéltem el. Amióta gondolkozni tudok, mindig a pozitivizmus ellen voltam. Ehhez hozzáteszem, hogy Jászit nagyon zavaros és elméletileg nagyon kevéssé tehetséges embernek tartottam mindig - viszont tiszteltem Pikler Gyula eszét, és becsültem Somló Bódog tudományos képességeit. Somlóval különben egész jó személyes viszonyban voltam, és igen jó kapcsolatban voltam a fiatalon

elhunyt Harkányi Edével - szóval néhány vékony emberi szál fűzött a *Társadalomtudományi Társaság* tagjaihoz, de a csoport francia-angol pozitivizmusát filozófiailag mindig elutasítottam. Magával Jászival olykor találkoztam, beszélgettem - nem szerettem őt, és azt sem hiszem, hogy Jászi különösen kedvelt volna engem. Olyan bajaim sosem voltak vele, mint Osváttal, nem emlékszem rá, hogy Jászi valamit nem közölt volna, amit én adtam neki, sőt, mint tudja, az Ady-cikket Osvát visszautasította, és Jászi hozta le. Ebben az egész körben csak Szabó Ervint tiszteltem igazán, egyedül ő játszott valóságosan szerepet a fejlődésemben. Ha most megkérdeznék, hogy mit olvastam Jászitól, hát bizony isten mindent elfelejtettem. Nem maradt belőle semmi. Sokan mondták, még Ady is, hogy Jásziban a vezérüket látják. Én sohasem láttam benne a vezéremet. Mindig zavaros embernek tartottam őt.

Kérdező: Talán neki is a moralitása volt inkább az ereje ?

Lukács: Bármennyire furcsán hangzik is, ha összehasonlítom azzal a nagy élménnyel, amelyet Benedek Elek moralitása jelentett nekem, Jászi moralitása sokkal kevésbé hatott rám. Volt benne egy bizonyos adag személyes érzékenység, ami nekem nem tetszett. Például: Jásziék támogatták Kristóffyékat. Én ezek után teljesen érthetőnek tartottam, hogy Darányi később kidobta Jászit a minisztériumból. Ez szerintem teljesen logikus volt, abszolúte nem értettem a Jászi-körnek és magának Jászinak az erkölcsi felháborodását, mert ki a fene várhatott demokratikus megértést Darányi Ignáctól? Én akkor is elég realista voltam ahhoz, hogy ezt megértsem. Ezenkívül a diktatúrából is van Jásziról egy kellemetlen emlékem. Nem mondom, hogy ez jellemzi Jászi egész személyiségét, de azért nem vet rá jó fényt, hogy a diktatúra kitörése után felkeresett engem, és azt javasolta, hogy a

Társadalomtudományi Társaság válassza be az igazgatóságba a kommunizmusban szereplő teoretikusokat, Bolgár Eleket, Fogarasit és engem. Azt feleltem neki: „Nézd, mi hosszú évek óta szereplünk a közéletben, ha eddig nem választottatok be, semmi ok sincs arra, hogy most mint minisztereket vagy nem tudom miket beválasszatok." Erre Jászi megkérdezte, hogy mi legyen a *Huszadik Század*-dal. Azt feleltem: Jelentesd meg a *Huszadik Század*-ot. Amíg nem csináltok benne nyílt ellenforradalmat - ezt direkt ezekkel a szavakkal mondtam addig semmi bajotok sem lesz. Mese, hogy Jászit akkor üldözték volna, és ezért menekült el - ez még Lesznai Annánál sem felel meg a tényeknek. Jászit senki sem akarta letartóztatni. Azért emigrált, mert - helyesen - úgy látta, hogy a diktatúra meg fog bukni, és az ellenforradalmi üldözés nem fog megállni a diktatúránál, hanem tovább fog menni -ebben a tekintetben Jászinak tökéletesen igaza volt. De magában a diktatúrában Jászi nyugodtan megmaradhatott volna.

Kérdező: Kapcsolatai a *Galilei-kör*rel?

Lukács: A *Galilei-kör*rel nem volt különösebb kapcsolatom. Jól ismertem Polányi Károlyt, és néha bejártam a Galilei-körbe, talán még előadást is tartottam ott, erre már nem emlékszem, de közeli kapcsolat nem alakult ki köztünk: csak 1919-ben ismerkedtem meg a Korvin köré csoportosuló radikális galileistákkal, ez korábban illegális csoport volt, és ezért velem, mint polgári íróval, aligha vették volna fel a kapcsolatot. Amikor beléptem a kommunista pártba, akkor nemcsak Korvinnal, de a fiatalokkal is, Duczynskával, Csillaggal és a többiekkel is érintkeztem; egyesekkel, például Csillaggal igen jó viszonyba kerültem, de a *Galilei-kör*rel soha nem állott fenn igazi kapcsolatom.

Kérdező: Akkor sem, amikor ez a kör valamennyire radikalizálódott ?

Lukács: Énnekem az első igazi kapcsolatom, félig-meddig baráti kapcsolatokon kívül, a kommunista párttal volt. A kommunista párt előtt se a radikális pártba, se a szociáldemokrata pártba nem jártam el. Fogalmam sem volt arról, hogy mi játszódik le ezekben a pártokban.

Kérdező: Polányi azt írja visszaemlékezésében, hogy ő az Ady-gyászünnepségen harcos antimaterialista, Lukács elvtárs pedig harcos bolsevista szellemben méltatta Adyt.

Lukács: Hogy mit gondolt 1919. február 6-án Polányi, azt én ma nem tudom ellenőrizni, azt sem tudom pontosan ellenőrizni, hogy én akkor mit gondoltam.[76] Itt maguk, irodalomtörténészek túlzott figyelemmel kísérik egy író fejlődését, akit, amikor a dolgok lejátszódtak, ezek nagyrészt borzasztó kevéssé érdekelték. Én egész életemben nagy tisztelője voltam Adynak, és amikor Polányi megkért, hogy tartsak egy előadást, természetesen tartottam egy előadást. De hogy ennek az én életlefolyásom szempontjából valami jelentősége lett volna, hogy én ezt gondoltam, vagy amazt gondoltam, ezek irodalomtörténeti túlzások.

Kérdező: Akkor térjünk vissza a fővonalhoz. Azt mondta az imént, hogy felhagyott az esztétikával, mert etikai problémák kezdték érdekelni. Ebből az érdeklődéséből milyen írások születtek?

Lukács: Írásbeli művek nem jöttek létre abban az időben. Az etika iránti érdeklődés vezetett el a forradalomhoz.

Kérdező: Azért jelentek meg etikai tárgyú cikkek, például a Taktika és etika...

---

[76] Lukács beszédéről a Világ 1919. február 7-i száma tudósít, lásd A *Galilei-kö*r Ady-ünnepélye. Lukács György: *Forradalomban*, Magvető, 1987., 207. o. Polányi Károly beszéde: Szózat a Galilei-kör ifjúságához - Beszéd az Ady Endre emlékére tartott gyászünnepélyen, írástudó nemzedékek - A Polányi család története dokumentumokban. Budapest, LAK, 1986., 84-86. o.

Lukács: Az későbbi cikk, 1919-ben íródott.

Kérdező : De ennek az érdeklődésnek a gyümölcse ?

Lukács: Természetesen. Itt vetem fel azt a problémát, az etikai konfliktust, hogy lehet anetikusan és mégis helyesen cselekedni.

Kérdező: A Hebbel-probléma... Judith dilemmája...

Lukács: *„És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna - ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”*

Kérdező: Ez csodálatosan szép. Csak sajnos ez is, mint minden okos és szép mondat, visszaélésekre ad alkalmat.

Lukács: Olyan mondat nincs, amely ne adna alkalmat visszaélésekre.

Kérdező: Elméleti tevékenysége az esztétikával kezdődött, utána jött az etikai érdeklődés, ezt követte a politikai. 1919-től a politikai érdeklődés dominál.

Lukács: Szerintem nem szabad elfelejteni, hogy ez a politikai érdeklődés egyszersmind etikai is volt. Az én számomra mindig a „Was tun?”, a „Mit tegyünk?” volt a fő probléma, és ez a kérdés összekapcsolta az etikai és a politikai problematikát.

Kérdező: Miként foglalt állást a Károlyi-féle, őszirózsás forradalom idején?

Lukács: Nem szabad a dolgokat utólag stilizálni. Én ahhoz a széles intellektuális - a németek így mondják: Mitläufer - réteghez tartoztam, amely tarthatatlannak tekintette az egész akkori állapotot. Csak jellemző példaként mondom el, hogy én jelen voltam a lánchídi lövöldözésnél is, voltunk ott vagy négy-ötszázan, én egy voltam közülük. Az egészből csak arra emlékszem, hogy ott álltunk együtt a Vörösmarty téren a nekem nagyon rokonszenves Dienes Lászlónéval, aki kémikus volt, nagyon intelligens asszony, és vele együtt indultunk el és futottunk a Duna-parti boltívek alá.

Ebben a tüntetésben egyáltalán nem volt különleges szerepem. Ez jellemző az egész októberi forradalom időtartamára, amikor én igenis híve voltam az októberi forradalomnak, de aktíve semmiféle szerepet nem játszottam, nem játszhattam benne, mert a kis vasárnapi társaságon kívül nekem nem voltak kapcsolataim. Aktivizálódni a forradalom győzelme után kezdtem, amikor a kommunisták föllépésével kapcsolatos problémák kezdtek érdekesek lenni. El kell mondani, ennek megvan a dokumentuma is, hogy én csak bizonyos ingadozás után csatlakoztam a kommunista párthoz. Furcsa dolog, de ilyesmi a valóságban megtörténik, hogy noha teljesen tisztában voltam a történelemben az erőszak pozitív szerepével, és a jakobinusok ellen soha semmi kifogásom nem volt, de amikor itt merült fel az erőszak kérdése és az, hogy én az erőszakot a magam cselekedeteivel mozdítsam elő, kiderült, hogy a teória az emberek fejében nem vág pontosan egybe a praxissal, és le kellett játszódnia egy bizonyos folyamatnak novemberben, hogy én december közepén csatlakozhassak a kommunista párthoz.

Kérdező: Ekkor íródott a *Taktika és etika*?

Lukács: Ekkor íródott, és januárban jelent meg.[77] Ez a cikk volt a belső leszámolás, amely lehetővé tette a számomra, hogy belépjek a kommunista pártba.

Kérdező: A belépés tényével nyilván nem ért véget a belső ideológiai küzdelem?

Lukács: Nekem - már vázolt háborúellenes és pozitivizmusellenes állásfoglalásom ellenére - korábban a mozgalommal nem volt kapcsolatom, és semmiféle konkrét politikai állásfoglalásig nem

---

[77] A *Taktika és etika* nem januárban jelent meg. Lásd erről: Lukács György: *Forradalomban* 452. o. és „Mindenki Újakra Készül... II.” Akadémiai, 1962. 945. o.

jutottam el. Én azt, hogy az ellenállásnak lehetséges konkrét politikai formája, akkor tudtam meg, amikor Liebknecht fellépése révén ez Németországban evidenssé vált. Mármost nem szabad soha elfelejteni - és ez nem biográfiai tény, hanem általános érvényű dolog -, hogy akármit gondolnak is az emberek Lenin elméletéről és Lenin gyakorlatáról - nagyon sok helytelent és rosszat gondolnak erről mostanában -, szinte kizárólag Lenin érdeme, hogy megmentette az Internacionálé becsületét, azt hirdetve, hogy a munkásosztály föladata éppen a háborúval kapcsolatban a kapitalizmus megdöntése; mi kizárólag Lenin révén közeledhettünk ehhez a felismeréshez. De ez a közeledés nem válságok nélkül ment végbe, és az én fejlődésemben is, ezt nem akarom letagadni, volt egy ingadozó korszak, amely csak néhány hétig tartott, de azért létezett. Nem szabad elfelejteni, és erre szerencsére rendelkezésünkre áll egy egészen jó dokumentum, Sinkó Ervin regénye, az *Optimisták*, hogy az intelligencia akkoriban milyen zavaros ideológiai kapcsolatot épített ki a kommunizmussal. Ezt a zavarosságot azzal jellemezném, hogy én még a relatíve tisztán látók közé tartoztam akkor. Nem magamat akarom dicsérni, csak az általános hangulatot jellemzem. A mi marxista műveltségünk, még az olyanoknál is, mint én, akik olvastuk Marxot, nagyon kicsi volt; mozgalmi és pláne forradalmi tapasztalatokkal senki sem rendelkezett, és tegyük hozzá, még ha ezzel el is térek az ortodox álláspontól, hogy az emberek rettentően túlbecsülték a Moszkvából jöttek politikai érettségét.

Kérdező: Már akkor, a párt megalakulásának kezdetén moszkvai és nem moszkvai irányzatokra szakadt a párt ?

Lukács: Nem. Akkoriban meglehetősen kaotikus volt a helyzet, és mi tulajdonképpen megörültünk minden moszkvainak, hogy valóságos információkat kapunk tőlük, képet arról, hogy ott kint

mi a helyzet, és mit jelentenek ezek az események teoretikusan. Én mindent megpróbáltam, és ebben személyes kapcsolatok is segítettek, például régi barátom, Seidler Ernő, de állíthatom, hogy ezekről a dolgokról semmi értelmeset nem hallottunk a moszkvaiaktól.

Kérdező: Vitái önmagában zajlottak le, vagy...

Lukács: Azok egyrészt a *Vasárnap Társaság*ban játszódtak le, azután tartottam egy nagy előadást a kommunista párt akadémiáján, éppen - ha jól emlékszem - az erőszak problémájáról. És - Sinkó ezt is jól írja le - szakadatlanul folytak a viták és párbeszédek a Visegrádi utcában is, nem én voltam az egyetlen, aki nem látott tisztán. A helyzet nagyon komplikált volt, egyrészt meg voltunk győződve arról, hogy ez az egyetlen kiút nemcsak Magyarországnak, hanem az egész emberiségnek az akkori helyzetéből, másrészt a kiút teoretikus megalapozásáról és egyes etapjairól fogalmunk sem volt. A mai párttörténet nem tudja elképzelni, hogy egy funkcionáriusnak valamiről nincs fogalma, ennélfogva ez a helyzet a párttörténet számára nem létezik. És úgy állítják be a dolgot, mintha Kunék leninista tudással érkeztek volna Budapestre, és ezt azután a megfelelő csatornákon keresztül szétosztották a többiek között, és egy bizonyos idő múlva már volt első osztályú tudás, másodosztályú tudás és így tovább. Én bevallom maguknak, hogy Lenin igazi teoretikus jelentőségéről én a bécsi emigrációban kezdtem fogalmat alkotni magamnak, se Kuntól, se Szamuelytól, se senki mástól az Oroszországból jöttek közül erről semmiféle komoly információt nem lehetett kapni.

Kérdező: Nem is olvashattak Lenint ?

Lukács: Abban az időben egyedül az *Állam és forradalom* volt lefordítva. Ezt azonban, hadd tegyem hozzá, bármilyen jól volt megírva, a be nem avatott és marxista műveltséget nélkülöző

ember nem érthette meg, tudniillik az ilyen olvasó azt hiszi, hogy valamiféle Marx-filológiával áll szemben. Az *Állam és forradalom* tárgyalja az összes idevágó Marx-fejtegetést, és ezzel ilyen benyomást kelthet. Megvallom, én is csak később értettem meg ennek a műnek az óriási teoretikus jelentőségét. A magam személyét illetően csak azt mondhatom, hogy teljesen felkészületlenül léptem be a pártba, és hogy a pártban e tekintetben semmit sem tanultam, és a tulajdonképpeni kikényszerített tanulóévek a diktatúrában és a diktatúra bukása után köszöntöttek be, amikor a kommunisták egy része hozzálátott ahhoz, hogy megismerkedjék a kommunista értelemben vett marxizmussal, és elsajátítsa ezt.

Kérdező: Lukács elvtárs korábban nem tartozott egyetlen olyan csoportosuláshoz sem, amely csatlakozott a kommunista párthoz ?

Lukács: Nem.

Kérdező: Akkor minek tulajdonítja, hogy viszonylag hamar népbiztos lett ? A hírnevének ?

Lukács: Egyrészt annak, hogy ebben a tekintetben Kun és Szamuely nagyon praktikus emberek voltak, utóvégre én, ha nem is első osztályú, de mégis egy úgynevezett neves író voltam. Ezt ők pozitívumnak számították, és nekem meggyőződésem, hogy renomém nélkül első előadásomat sem tarthattam volna meg, a nagy előadássorozat keretében. A második ok az lehetett, hogy amikor februárban letartóztatták Kun Bélát, akkor megalakult egy második Központi Bizottság, és a Vörös Újság ennek az irányítása alatt jelent meg. Mármost nekünk sikerült bizonyos tekintélyre szert tennünk a baloldali szociáldemokraták, a Landler-csoport és a hozzájuk közelállók körében, ugyanis meg voltak lepve, hogy a kommunista párt egész garnitúrájának lefogása után mégis megjelent a Vörös Újság, amely az ő véleményük és a

közvélemény egy része szerint jobb volt a réginél. Én ezt nem tudom megítélni, de arra az anekdotára emlékszem, hogy az apám, akivel az ilyen kérdésekről persze sohasem beszéltem, és aki valamiféle szociális politika felé hajló kapitalista és a magánalkalmazottak szövetségének elnöke vagy ilyesvalamije volt, találkozott egyszer egy emberrel, aki megdöbbenésére ezt mondta neki: „Nézze, igazgató úr, igazán nagyszerű, hogy amióta a kedves fia szerkeszti a Vörös Újság-ot, az sokkal jobb, mint régen volt."

Kérdező: Lukács elvtárs szerkesztette vagy főszerkesztette?

Lukács: Egy csoport szerkesztette, a hivatalosan kinevezett szerkesztő Rákos Ferenc lett volna, de ő nem számított semmit, viszont ott volt Alpári, Bolgár, Révai és én, akik de facto szerkesztettük. Más kérdés, hogy miért terjedt el a közvélemény körében, hogy én vagyok a szerkesztő. Valószínűleg ez megint azzal függ össze, hogy mégiscsak én voltam az egész csoportból a legismertebb név.

Kérdező: Szervezetileg hogyan kezdődött kapcsolata a kommunista párttal?

Lukács: Én a kommunista párt vezetőségéből Seidler Ernővel régi baráti viszonyban voltam, és Seidler, aki korábban érkezett Pestre, mint Kunék, sokat beszélgetett velem ezekről a kérdésekről. Említettem már: én kezdettől fogva szimpatizáltam az orosz forradalommal, és szimpatizáltam a *Tanácsköztársaság* kikiáltásával is. De végeredményben én is polgári előítéletek között nőttem fel, ennélfogva a proletárdiktatúra jelszava bennem egy bizonyos ideológiai krízist váltott ki, amely krízisnek a terméke megjelent a *Szabadgondolat* című lapban, ahol is egy cikkben a diktatúra ellen foglaltam állást. Amikor ez a krízis, 1918

decemberében, megoldódott, Seidler elvitt engem Kunhoz és Szamuelyhez egy beszélgetésre.

Kérdező: Akkorra a kommunista párt megalakult már.

Lukács: A kommunista párt november közepén alakult meg. Úgyhogy én nem vagyok a kommunista párt alapító tagja.

Kérdező: A vezetésbe Lukács elvtárs akkor került be, amikor az első gárdát letartóztatták?

Lukács: Akkor, igen. Amikor beléptem a pártba, akkor Kun és Szamuely azt kívánták, hogy az elméleti folyóirat szerkesztőbizottságában foglaljak helyet. Ezt el is fogadtam, és ha jól emlékszem, meg is jelent egy cikkem az *Internacionalé*-ban.[78] Amikor Kunékat lefogták, néhány elvtárs kutatni kezdte, kik azok a kommunisták, akik számba jöhetnének az esetleges vezetés szempontjából. Valaki - már nem tudom, kicsoda - összekapcsolt engem az illegális központi bizottsággal. Meg kell mondani, hogy itt - nem hiszem, hogy ennek történelmi nyomai vannak - két áramlat létezett. Voltak, akiket a lefogás és Kunék megveretése meglehetősen megijesztett, és attól tartottak, hogy egy szélsőreakciós irányzat kerül uralomra Magyarországon, ezeknek az volt az álláspontjuk, hogy alakuljunk át valamiféle Szabó Ervin-körré, és tisztán teoretikus-ideologikus alapon dolgozzunk tovább, másoknak - közéjük tartozom én is - az volt a véleményük, hogy folytatni kell az első garnitúra munkáját, ha kell, illegálisan, ha nem kell, továbbra is legálisan.

Kérdező: Kik tartoztak az első csoportba?

Lukács: Ezt most nem tudnám megmondani.

Kérdező: És a másodikba?

---

78 Lukácsnak Kunék letartóztatása és a Tanácsköztársaság kikiáltása között két cikke jelent meg az Intemacionalé-ban: a Jogrend és erőszak és *A szellemi vezetés kérdése* és a „szellemi munkások"; lásd: *Forradalomban*. 72-78. o. és 79-85. o.

Lukács: A másodikba például Szamuely Tibor, aki akkor illegalitásban volt, ő a legmelegebben támogatta a második csoportot. Nem tudnám most a két csoport összes tagját felsorolni, és ez nem is nagyon fontos, hiszen itt egy belső tanácskozásról volt szó, amelyből nem származtak külső következmények. A kommunista párt megmaradt és kiegészült vezetősége a régi politikát folytatta, egyetlen árnyalati különbséggel, és elmondhatom, hogy ebben nekem is részem volt. Tudniillik Kun jó személyes viszonyt tartott fenn Landlerral, és a Landler-féle baloldali szociáldemokrata csoportot megfőzéssel, rábeszéléssel akarta közel hozni a párthoz. Nekünk, néhányunknak a vezetőségben az volt az álláspontunk, hogy a Landler-csoport most ingadozik két álláspont között, és ha mi kritizáljuk ezt az ingadozást, akkor elősegítjük Landlerék közeledését a kommunista párthoz; nem igaz, hogy ezzel árkot ásnánk köztünk. Megjegyzem, amikor erről a diktatúrában Landlerral beszéltem, ő maga megvallotta, hogy későbbi állásfoglalására igenis befolyással volt a kommunista sajtó azzal, hogy élesen kritizálta az ő pártok közötti ingadozását.

Kérdező: Magában a diktatúrában a vezetés egyetértett olyan kulcsfontosságú kérdésekben, mint például a földreform ?

Lukács: A földreform kérdésében sajnos mindnyájan egyetértettünk. Részben még szocdem befolyás alatt, részben azért, mert néhányan azt gondolták, hogy a földosztás úgyis csak átmeneti intézkedés volna, és minthogy a magyar kapitalista fejlődés előrehaladottabb az orosznál, nekünk erre az átmeneti intézkedésre nincsen szükségünk, és ha a nagybirtokokat termelőszövetkezetekké alakítjuk át, akkor a polgári forradalmi lépcsőfok átugrásával egyenesen a szocializmusba jutunk. Ebbe a hibába mindnyájan beleestünk, és most magamról szólva azt

tartom sajátságosnak, hogy én a kultúra területén teljes mértékben azt vallottam, hogy az igazi forradalmi átalakulás véghezviteléhez a polgári forradalmi elemekre kell támaszkodni, de a földkérdésben, minthogy nem voltam politikus, és nem foglalkoztam ezzel behatóan, elfogadtam a párt álláspontját. Nem akarom szépíteni ezt, nem voltam ellenzéki, noha amikor a hadseregbe kerültem mint politikai biztos, többször tapasztaltam, hogy a parasztok bizalmatlanok velünk szemben a földosztás elmaradása miatt.

Kérdező: Voltak-e olyan kérdések, amelyek megosztották a pártvezetést a diktatúra idején?

Lukács: Kisebb kérdésekben előfordult ez, mert Kun, aki igen ügyes taktikus volt, nagyon jó viszonyt tartott fenn Weltnerrel és Böhmmel is, és úgyszólván minden kérdést előzetesen megtanácskozott velük, és a párt taktikáját néhányunk véleménye szerint túlságosan a Weltnerék által engedélyezett pályán szabta meg. Ennek volt egy ellenzéke, amellyel Szamuely Tibor is szimpatizált, Korvin Ottó, Lengyel Gyula, Rudas László és Bolgár Elek tartozott ide, én is idetartoztam. Ez az intellektuális ellenzék megpróbálta Kun Bélát, ahogy akkoriban mondtuk, egy kicsit balfelé, a kommunisták felé mozgósítani. Ez az ellenzék azonban még nagyon távolt állt attól, hogy tiszta frakcióvá vagy irányzattá alakuljon.

Kérdező: De a két munkáspárt egyesülését helyeselték?

Lukács: Minthogy kezünkben volt a hatalom, általában túl is hangsúlyoztuk, hogy mennyire helyeseljük. Nálam ez persze egy speciális, személyi körülményből következett, hogy énbennem élt a Szabó Ervin-féle szindikalizmus maradványa, így hát én a pártok egyesülésétől a szindikalista tendencia érvényesülését reméltem, azt, hogy azok a szervek, amelyek a proletariátust a diktatúrában

vezetik, magasabb rendűek lesznek, mint a pártok voltak. *Párt és osztály* című cikkemet a Szabó Ervin-féle szindikalizmus utolsó hullámának kell felfogni, nem pedig az én fejlődésem fontos princípiumának, mert a diktatúra praxisa nekem azután nagyon hamar megmutatta, hogy ez az álláspont tarthatatlan.

Kérdező: Ma is úgy véli, hogy Kun túl szoros kapcsolatot tartott fenn a szociáldemokratákkal?

Lukács: Kunnak bizonyos mértékig tartania kellett ezt a kapcsolatot a szociáldemokratákkal. Másrészt mi elégedetlenek voltunk azzal, hogy a diktatúra nem teremti meg mérföldes lépésekkel azt a földi paradicsomot, aminek mi a kommunizmust... ha földi paradicsomot mondok, akkor ezt nagyon szektariánus-aszketikus módon kell elképzelni, egyáltalán nem a tejjel-mézzel folyó Kánaánról volt szó, hanem arról, hogy az élet lényeges kérdései megváltozzanak. Ezek a hangulatok elevenen éltek a diktatúrában, és megnyilvánultak bizonyos konkrét kérdésekben is, olyanokban, amelyekben véleményem szerint az ellenzéknek volt igaza. Ilyen kérdés volt a Clemenceau-jegyzék esete, amikor is Kun mint államférfi becsapódott. Tudniillik elhitte Clemenceau-nak, hogy ha mi visszavonjuk katonáinkat a cseh határon, akkor a románok is vissza fogják vonni a magukét. Clemenceau egyszerűen becsapta Kun Bélát, és mi, ellenzék annyiban voltunk okosabbak, mint Kun, hogy tudtuk: ez csak csel, és nem nyerünk semmit azzal, ha elfogadjuk a Clemenceau-jegyzéket. De ez mind abszolúte nem ok arra, hogy itt bármiféle értelemben frakcióról lehessen beszélni.

Kérdező: Népbiztosi tevékenységéről mondana valamit?

Lukács: Erről nagyon keveset lehet beszélni. Az emberekben nagyon erős gyűlölet élt a kapitalizmussal és minden formájával szemben, ezeket mindenáron és minél gyorsabban meg akartuk

semmisíteni. Ez kétségtelenül szerepet játszott a párt kultúrpolitikájában, amennyiben kísérletek történtek arra, alapvetően helyesen, de végrehajtásukban naiv módon, hogy megszüntessük a művészi alkotások árujellegét, és kivonjuk őket az áruforgalomból, vagyis megszüntessük a művész és a művészet áruvá válását, ami a kapitalizmust jellemzi. Az úgynevezett írói és művészi kataszterek ezt a célt szolgálták, anyagilag függetleníteni akarták a művészt attól, hogy eladja-e a műveit vagy sem. Nyilvánvaló és kevéssel a diktatúra után már egészen világosan láttuk, hogy ez naiv dolog volt, és mint kommunista intézkedést nevetséges volna védelmezni. Másrészt megvolt politikánknak az a nagyon pozitív oldala, hogy az irodalmi és művészi direktóriumok révén a művészet és az irodalom irányítását a művészek kezébe helyezte. Ez a legélesebben azon a területen nyilvánult meg, ahol igazi, tudatos művészek kerültek vezető pozícióba, a zenei direktóriumot ugyanis Bartók, Kodály és Dohnányi alkották, és olyan diktatúrát gyakoroltak a zene terén, mely győzelemre vitte a Bartók-Kodály-irányzatot, de végrehajtott egy operareformot is, amit az is bizonyít, hogy a diktatúra alatt egy nagy premier volt, mégpedig Verdi *Othelló*-jának a magyar bemutatója. Ez kevésbé erőteljesen fennállt a képzőművészet területén is, ahol olyan emberek játszották a vezető szerepet, mint Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Nemes Lamperth, akik szövetkeztek igen tehetséges fiatal művészettörténészekkel, Pogány Kálmánnal, Wilde Jánossal, a később ismertté vált Antal Frigyessel. Segítségükkel végrehajtották a magántulajdonban lévő művészeti alkotások szocializálását, és ez olyan kiállítást eredményezett 19 nyarán, amelynek alig volt párja az egész világon. Olyan igazi szakértőre hivatkozhatom, amilyen Dvořák, aki azt mondta, hogy ez a kiállítás abszolúte mintaszerű és nagyszerű. Politikailag

Dvořák konzervatív ember volt, de az azért tetszett neki, hogy a gyűjtőktől elszedték és a múzeumba vitték a képeket. Mindez még gyöngébben fennállt az irodalom területén is. A kulturális politika jellemzésére elmondok még egy mozzanatot. A diktatúrát megelőző időben a tanárok, főként a középiskolai tanárok között kifejlődött egy radikális mozgalom, és a közoktatásügyi népbiztosságnak sikerült elérnie (zárójelben mondva, ezt egy éjjel harcoltam ki Kunfi ellen, mivel nekem voltak jobb idegeim, és reggel három felé Kunfi már nem bírta idegekkel, és belement a dologba), hogy a minisztériumban miniszteri titkártól fölfelé kidobtunk minden régi vezető embert, és ennek a radikális szakszervezeti tanári és tanító mozgalomnak a vezető embereit tettük meg az összes egyetemi osztályok vezetőinek. Ennyiben itt tényleg változás történt, ami természetesen csak annyit jelent, hogy a kezdet kezdetén tartottunk egy olyan komoly program kidolgozásában, amely programot, ezt érdemes megemlíteni, a 45-ös forradalom valósított meg, tudniillik már a diktatúra reformprogramjában benne foglaltatott a nyolcosztályos kötelező iskola, a négy-osztályos középiskola és azután az egyetem.

Kérdező: Az írókkal milyen kapcsolatot tartott fenn abban az időben?

Lukács: Az íróknak is volt egy ilyen íródirektóriuma ...

Kérdező: Kassák benne volt ?

Lukács: Kassák is benne volt. Még Déry is benne volt. Osváttól Déryig és Kassákig körülbelül minden irányzat képviselve volt.

Kérdező: Babits?

Lukács: Biztosan benne volt. Ő katedrát is kapott.

Kérdező: Nem volt ez ellen kifogása?

Lukács: Nézze, ez a sok kényszerről szóló história, ki kényszeríthet valakit egy katedra elfoglalására? Kellemetlenebb,

amit Kassák ír le az önéletrajzában: hogy én őt revolverrel akartam a frontra kényszeríteni. Ez először is egy marhaság, mert ha Kassák véletlenül kint lett volna a fronton mint politikai megbízott, és az én területemen lett volna, én hazaküldöm akkor. Nemhogy kiküldeném. Ez az én politikai meggyőződésemmel függ össze, én a frontra való kimenést egy kommunista vagy egy pártonkívüli számára nagyon nagy megtiszteltetésnek tartottam. Hogy valakit fegyverrel kényszerítsek ki a frontra, az olyan távol esik tőlem, mint Makó Jeruzsálemtől. Különben is Kassák a fronton a legnagyobb bajt idézte volna elő. Amikor én kimentem a frontra - erre mint tényre hivatkozhatott! akkor a front tele volt ilyen ultralinks kommunistákkal. Ezeket én kivétel nélkül haza-küldtem, nem volt rájuk szükségem. Én a magam alárendeltjeit azokból a tisztességes kommunista munkásokból válogattam ki, akik a hadseregben voltak. De utóvégre Kassák erről az időszakról szólva nem egyedül hazudott, itt van például Babits Mihály esete, aki azt állítja, hogy 19-ben - abban az időben, amikor Kunék le voltak fogva - Balázs Béla és én fölkértük, hogy lépjen be a pártba. Természetesen ez abszolút nevetséges és teljességgel alaptalan állítás.

Kérdező: Nem is volt pisztolya akkor mint népbiztosnak?

Lukács: Még jóval a diktatúra előtti időkből volt egy zsebpisztolyom, amelyet régebben is magamnál hordtam utazásokkor, de ezt a pisztolyt a diktatúrában csak egyetlenegyszer vettem elő, igaz, akkor nagy sikerrel, egy humoros esetben. Tudniillik voltak Pesten anarchisták, akikkel kutya-macska barátságban voltunk. Egyszer azonban túl sok lakást rekviráltak maguknak a nyolcadik kerületben, és minthogy ifjúmunkások panaszai érkeztek be hozzám, kidobtam őket onnan, és az ifjúmunkásokat beültettem azokba a lakásokba. Erre egy szép

napon beállít hozzánk egy anarchista küldöttség, félretolják az előszobai titkárt, bejönnek a szobába, egészen, mint most a németek[79], és elkezdenek kiabálni, és az egyik azt kiabálja, hogy azért, amit Lukács elvtárs csinál, azért Lukács elvtársat egyszerűen agyon kellene lőni. Erre én a zsebembe nyúltam, kivettem a revolveremet, és letettem az asztalra: „tessék". Erre nagy csönd lett, öt perc múlva az anarchisták leültek, és békésen megtárgyaltuk az egész ügyet. Ennyiben, mondhatom, nagy sikert értem el pisztolyommal a diktatúrában.

Kérdező: Kassákkal nem is volt semmilyen összezördülése?

Lukács: Valószínűleg Kassák éppen úgy utált engem, mint én utáltam Kassákot, nekem megvolt rá az okom. Sosem viseltettem különös tisztelettel Kassák költészete iránt, de amikor beléptem a pártba, akkor Kassák már ott nyüzsgött mint bennfentes, és én abszolúte elismertem őt kommunista írónak. De Kunék lebuktak februárban. Akkor egyszer csak Kassákék lapjában megjelent: rágalom, hogy ők kommunisták volnának, Kassák az örök forradalom híve, független minden párttól és emberi csoportosulástól. Erről már megvolt a véleményem. Amikor aztán március 21-én Kassák megint a kommunizmus hivatalos udvari költője akart lenni, ez már túl sok volt az én polgári radikális gyomromnak, és azóta én Kassákot mint kellemetlen frátert utálom. Na mármost Kassák mindig arra törekedett, hogy ő legyen a kommün hivatalos költője. Ez ellen én mindig tiltakoztam. Szerintem a kommünnek nem kell hivatalos költő, minden irányzat, amely eltűrhető a kommunizmusban, írjon szabadon, és érvényesüljön az az ideológia, amely érvényesülni tud. Másrészt mindig megvédtem Kassákékat, amikor a szocdemek és a

---

[79] Lukács betegsége előrehaladtával néha eltévedt az időben, anélkül hegy elvesztette volna beszéde fonalát.

szakszervezeti bürokrácia kampányt indított ellenük, és el akarta nyomni őket. Elnyomni nem hagytam őket, de nem tűrtem, hogy hivatalos művészek legyenek, megjegyzem, hogy nemcsak Kassákéknál, hanem a szocdemeknél és Jásziéknál is szakadatlanul történtek olyan kísérletek, hogy kommunisták bevonásával akarták hivatalos pozíciójukat megerősíteni. Azt hiszem, ezt elmondtam már Jászival kapcsolatban, Kunfival kapcsolatban is felmerült ugyanaz, amikor a szocdemek átvették az *Új Idők*-et, akkor Kunfi fölvetette nekem, hogy lépjek be a szerkesztőbizottságba. Én ezt megtagadtam, azt mondtam, hogy ha átvettétek az *Új Idők*-et, akkor csináljátok, ahogy akarjátok, én abba nem szólok bele. Ez volt a kapcsolatom Kassákékkal is. Hogy Balázs érintkezett-e vele vagy sem, azt nem tudom.

Kérdező: Barátsága Balázzsal megmaradt a kommün alatt ?

Lukács: Igen. De mindenesetre valótlanok az összes olyan mesék, hogy Balázs valamiféle kiváltságos szerepet játszott, Balázs dolgozott a népbiztosságon, és egy időre kiment a frontra.

Kérdező: Ezek a mesék nyilván onnan táplálkoztak, hogy közfelfogás szerint Lukács elvtárs *Balázs Béla és akiknek nem kell* című könyvében erősen túlértékelte Balázst...

Lukács: A dolog úgy áll, hogy szociálisan még kevésbé megindokolva, mint énnálam, de benne is eleven volt valamiféle romantikus antikapitalizmus, és azt a tertium daturt, amit én a *Huszadik Század*-féle szabadgondolkozással és Prohászka Ottokárral szemben képviseltem, nála is viszontláttam, verseiben és drámáiban. Nem akarom eldönteni, hogy ezeket akkoriban mennyire becsültem túl, de ha ma nagyon hangsúlyozzák, hogy túl magasra értékeltem Balázs Béla teljesítményét, ez azzal is összefüggésben van, hogy szerintem alábecsülik Balázs Béla 1918 előtti lírájának jelentőségét. Balázs Béla mint lírikus nagyobb

szerepet játszik ebben a korszakban, mint ahogy azt ma beállítják. Az arány konstrukciós eltorzítására jellemző, hogy például ma Juhász Gyulából nagy költőt csinálnak, sőt még ennél is továbbmennék: az a magánvéleményem, hogy Tóth Árpád is sokkal jobb költő volt 1919 után, mint 1918 előtt, és a Jónás könyve is mérhetetlenül felette áll a fiatal Babits produkciójának stb., úgyhogy ha ezeket az embereket igazán értékelni akarjuk, akkor a most szóban forgó perióduson túlmenően 19 utáni fejlődésüket is számításba kell venni.

Itt következik természetesen a Balázs Béla-kérdés igazán problematikus pontja. Emberileg rendkívül tiszteletreméltó volt benne, hogy a legnagyobb lelkesedéssel és odaadással csinálta végig az 1919-es forradalmat, és később is ragaszkodott hozzá, de ez bizonyos szempontból szerencsétlenség is volt a számára. Mert a kommunizmussal egy kicsit úgy van, ahogy mondani szokták, qui mange du papé en meurt[80], a marxizmust nem lehet kóstolgatni. Valakinek vagy át kell állnia tényleg a marxizmushoz, és én tudom, hogy ez nem könnyű, nekem 12 évembe került, míg ez az átállás sikerült, vagy pedig lehet egész jól baloldali polgári álláspontról is nézni a világot. Balázsnál rosszfajta keverék jött létre egy felületes marxizmus és a maga régi költői törekvéseinek a folytatása között, és szerintem a Férfiének néhány valóban szép versétől eltekintve már nem alkotott említésre méltó költeményt. Ettől kezdve Balázs Béla útját tévesztett író volt, és nem véletlen, hogy a húszas években szakítás állt be köztünk. Jó, hogy az imént említettem Lesznai Anna esetét, mert ebből kiderül, hogy ítéletemnek semmi köze sincs holmi kommunista szektarianizmushoz. Nem kétséges, hogy Lesznai Anna lírája

---

[80] „Aki a pápáéból eszik, meghal.” A Borgia-házból való VI. Sándor pápa szokása volt, hogy ellenségeit lakomára hívta, és mérgezett ételt adott nekik.

mindig sokkal távolabb állt minden kommunizmustól, mint Balázs Béláé, de a Lesznai Anna líráját mint Lesznai-lírát elfogadtam kommunista koromban is, noha tudtam, hogy társadalmi meggyőződéseimtől idegen ez a líra. Azt a felemás vegyüléket, ami Balázsnál létrejött, nem azért nem ismertem el, mert csak felületesen kommunista - az volt a kifogásom ellene, hogy felemás. És ez rányomja bélyegét költői teljesítményére is. Így hát Balázshoz való kapcsolatom tulajdonképpen csak a *Nyugat*-időkre vonatkozik, és róla szóló cikkgyűjteményem együttműködésünknek nem a kezdete, hanem a lezárása és a vége volt.

Kérdező: És a többi írók? Kik jártak fel hivatalos kérdésekkel a népbiztosságra?

Lukács: Majdnem minden író följárt. Kosztolányi például azért, mert egy kollektívát akart alapítani *A tőke* lefordítására.

Kérdező: Nem lett volna rossz, ha Kosztolányi fordította volna le *A tőké*-t.

Lukács: Magyarság szempontjából nem lett volna rossz. De ne felejtse el: abban, hogy engem ideológiailag olyan mélyen megvetettek a magyar írók, nem is annyira Marx, mint Hegel játszik nagy szerepet., A diktatúra előtti közvéleményt jól jellemzi - most még csak nem is íróra, hanem Polányira hivatkozom én egyszer jelen voltam egy szemináriumon, amelyen Polányi úgy olvasott föl a Phaenomenologie des Geistes-ből, minthogyha humoreszket olvasna. Fölolvasott egy hosszú mondatot, ezt óriási röhögés követte, aztán megint egy hosszú mondatot, és akkor megint egy nagy röhögés következett. Egyszóval erősen kételkedem abban, hogy Kosztolányi át tudta volna-e magyarra tenni Marx stilisztikai viszonyát Hegelhez.

Kérdező: Csakhogy amikor nekem *A tőké*-ből idézeteket kellett átvennem, kiderült, hogy Rudas és Nagy Tamás fordításában is használhatatlan csaknem minden mondat.

Lukács: Az lehetséges.

Kérdező: Kosztolányi szövege legalább jó népszerű olvasmány lett volna.

Lukács: De nagyon kételkedem abban, hogy maradt volna-e valami Marx eredeti tartalmaiból.

Kérdező: Lukács elvtársnak a művelődésügyön kívül katonai funkciója is volt.

Lukács: Igen. De ez csak epizód volt, bár hat hétig tartott.

Kérdező: Mi volt a beosztása?

Lukács: Az ötödik hadosztály politikai megbízottja voltam. Amikor áprilisban bekövetkezett a cseh-román támadás, akkor a Népbiztosok Tanácsa elhatározta, hogy a népbiztosoknak, ha jól tudom, a fele elmegy a nagyobb katonai egységek politikai vezetőjének. Ekkor lettek Vágó és Pogány hadtest-parancsnokok, Landler később főparancsnok lett -ezek nem politikai, hanem katonai irányítók voltak, de sok egységhez a kommunisták politikai megbízottakként kerültek. Én jelentkeztem erre a munkára, és Tiszafüredre küldtek, ahol védekező hadállásban voltunk. Tiszafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztességesen védeni Tiszafüredet, szintén nem védhette állásait, úgyhogy a hátuk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet, amennyiben amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbíróságot, és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbelövettem. Ezzel a rend ott nagyjából helyreállt, később aztán

átalakult a misszióm úgy, hogy az egész 5. hadosztály politikai megbízottja lettem, együtt csináltuk az előnyomulást a csehek ellen egészen Rimaszombatig. Rimaszombat bevételében részt vettem még, aztán visszarendeltek Pestre, és ezzel megszűnt a kapcsolatom a Vörös Hadsereggel.

Kérdező: Ki vezette ezalatt a népbiztosságot?

Lukács: Az osztályvezetők. Ha volt egy nyugodt nap, beszereztem magamnak egy különvonatot, amely egy mozdonyból és egy harmadosztályú kocsiból állott, és amikor úgy taksálta a vezérkar, hogy most huszonnégy óra nyugalom következik, akkor este fölutaztam különvonatommal Pestre, és délután visszautaztam vele.

Kérdező: Jó, hogy ilyen kis ország vagyunk. Ez Oroszországban nehezebben ment volna.

Lukács: De itt, Magyarországon meg lehetett ezt csinálni.

Kérdező: Milyen befolyása volt a katonai eseményekre ?

Lukács: Katonailag én természetesen csak a legfeltűnőbb esetekben tudtam ellenőrzést gyakorolni. Erre kitaláltam a magam számára azt a jó módszert - megjegyzem, a mi nagyon ellenforradalmi vezérkari főnökünk, ahányszor ez szóba került, ezer darabra szakadt dühében -, én azt mondtam neki, hogy nézze, maga katona, magának megvan a maga katonai nyelve, ahogy nekem filozófiai nyelvem van. De én nem értek katonai dolgokhoz. Ha maga azt mondja, hogy ezt meg ezt a zászlóaljat innen oda kell vezényelni, akkor ne mondjon nekem csoportosítást, összevonást meg mindenféle szakdolgokat, mert azokhoz én nem értek, hanem magyarázza meg úgy, hogy én, közönséges ember megértsem, hogy mit miért csinál. Ez egy kis ember volt, a hadosztály vezérkari főnöke, egy volt százados vagy őrnagy. Természetesen őrült dührohamokat kapott, mert ő tényleg szabotált, és mert ezt

polgári nyelven tényleg nem lehetett megmagyarázni. Azt tudniillik Clausewitztől tudtam, hogy egy komoly katonai tervet nagyon jól meg lehet magyarázni polgári nyelven, de a szabotázst persze nem lehetett.

Kérdező: Nagyon régen, azt hiszem, még 56 előtt mesélte Lukács elvtárs, hogy ahányszor megérkezett a hadsereghez, mindig a konyhánál kezdte...

Lukács: Tudniillik én állandóan kijártam a frontra, de körülbelül 2-3 kilométerrel a front előtt megállítottam az autómat, és elhelyeztem valami bokorban, és váratlanul jelentem meg a csapatoknál, méghozzá először a konyhán. És a konyhán rögtön adattam magamnak az ételekből, úgyhogy a szakácsok rettegtek tőlem. Sosem lehetett tudni, hogy mikor jelenek meg a konyhában, amikor már nem lehet eltussolni semmit.

Kérdező: Ez a materializmusnak a hadosztálybiztosi szintre való gyakorlati levitele, hogy a konyhánál kell kezdeni.

Lukács: Két dolog volt fontos az emberek gondolkodásának a szempontjából. Az egyik a konyha, a másik a posta. Hogy pontosan megkapják a leveleket. Én nem tartom magamat kiváló katonai szervezőnek, de ezt a két dolgot rendbe hoztam a hadosztálynál. A katonák tisztességes kosztot kaptak, és naponta megkapták a postájukat.

Kérdező: A magasabb hadvezetéssel, Stromfelddel és Böhmmel nem volt semmi kapcsolata ?

Lukács: Általában véve mi végrehajtottuk azokat a rendeleteket, amelyeket kaptunk. Én csak egy esetben szabotáltam el egy rendeletet, a május elsejét megelőző nagy román támadás idején. A mi hadosztályunk a Tiszafüred-Eger vonalon mozgott, jelentős magyar csapatok azután már csak Szolnokon voltak, és ott közben volt egy Tisza-híd Kiskörénél, amelyet nem védett senki. Én azt

követeltem, hogy vagy szervezze meg a hadvezetőség a híd védelmét, vagy ha ezt nem tudja, akkor a hidat fel kell robbantani, mert különben a csehek egyszerűen besétálnak köztünk és Szolnok között, és végünk van. Ebbe Stromfeld mindenféle katonai okokból nem akart belemenni, mire én engedély nélkül felrobbantattam a hidat.

Kérdező: Ebből nem lett baja?

Lukács: Nem, semmi. Stromfeld utólag elismerte, hogy nekem volt igazam, katonailag.

Kérdező: Jól ismerte őt?

Lukács: Nem. Később barátkoztunk össze, amikor már a kommunista párthoz tartozott.

Kérdező: Gaál Gáborral való ismeretsége is a frontról származik?

Lukács: Igen. Gaál Gábort onnan ismerem, hogy a honvédelmi minisztériumtól kértem egy, a kommunista párthoz tartozó tartalékos tisztet, akit hadsegédnek lehetne használni, és nekem Gaál Gábort ajánlották, és én vele mentem ki, és vele töltöttem azt a hat hetet vagy mennyit, amennyit a fronton töltöttem. Énnekem a legkitűnőbb benyomásaim voltak Gaál Gáborról, és személyes barátság alakult ki köztünk.

Kérdező: Később is fennmaradt a kapcsolat valamilyen formája?

Lukács: Bécsben baráti módon érintkeztünk, aztán Gaál Gábor elkerült Bécsből. Abban az időben nemigen létezett privát levelezés, úgyhogy akkor - elidegenedésnek nem lehet mondani, hanem de facto szétváltunk egymástól, és én hosszú éveken át csak a sajtóból tudtam, hogy mit csinál Gaál Gábor. Azt tudom, hogy a német, a magyar és az orosz lapokból is átvette, ami megjelent tőlem, ezekből, azt hiszem, meglehetősen sokat közölt.

Kérdező: Lukács elvtárs közvetlenül nem küldött neki írást?

Lukács: Én közvetlenül senkinek sem küldtem a dolgaimat, én azokat az illető párthelyen leadtam, megjelenésükről ez a pártfórum gondoskodott. Hogy hol nyomtatták ki őket, arra ma már nem tudnék felelni.

Kérdező: Úgy tudom, a diktatúra bukása után Kun Béla Lukács elvtársat és Korvint bízta meg azzal, hogy Pesten maradjon.

Lukács: Igen.

Kérdező: Milyen megbízatással?

Lukács: Azzal, hogy szervezzük meg a kommunista pártot. Amikor a románok bejöttek, én a fronton voltam azzal a megbízatással, hogy próbáljam meg az 5. hadosztályt rendbe hozni. Ez akkor nem sikerült. Én késő este érkeztem meg autón, és megkérdeztem az ott lévő elvtársakat, hogy mi a párt véleménye, és a pártnak az volt a véleménye, hogy Korvin és én maradjunk otthon az illegális mozgalmat elevenen tartani és vezetni. Nekem kellett volna ellátnom az ideológiai vezetést, Korvinnak pedig a szervezeti irányítást. Én már akkor is kételkedtem abban, hogy Korvin és én vagyunk a legalkalmasabbak erre a feladatra, mert ha voltak kommunisták, akiket sokan ismertek, akkor éppen mi voltunk azok. Korvint még külseje is akadályozta: púpos volt.

Kérdező: Ellenséges szellem megnyilatkozásának tartotta ezt a megbízatást ?

Lukács: Bizonyítani ezt nem lehet. Ott ültek négyen-öten kommunista vezetők a pártházban, Kunnal együtt, és amikor én hazaérkeztem a frontról, már kész határozat várt.

Kérdező: Mit jelent az önéletrajzi vázlatban ez a kitétel: „Feltételezés Kunról”?

Lukács: Nézze, Kun között és köztem már a diktatúra alatt meglehetősen rossz volt a viszony. Ezt a rossz viszonyt jellemzi első feleségem mondása, amit már idéztem: amikor meglátta Kunt,

az a benyomása támadt, hogy olyan, mint Vautrin. Ezt én rendkívül szellemes és jó megjegyzésnek tartom, akkor is helyeseltem. Már akkor is - akkor még csak a mozgalmi morál kérdéseiben - folyton élesedő ellentétek voltak köztünk, úgyhogy én nagyon cinikusan gondolkodtam erről a megbízatásról. Akkor ezt úgy fogalmaztam meg, hogy Korvin és én alkalmasak vagyunk a mártíromságra.

Kérdező: Korvinnak is voltak ellentétei Kunnal?

Lukács: Korvinnak is. Tudniillik Korvin éles osztályharcos álláspontja igen gyakran beleütközött a Kun-féle kompromisszumokba. Amikor Korvin a legtávolabbról is szembekerült bizonyos centrista szociáldemokraták magatartásával, akkor Weltnerék természetesen a szociáldemokratákat támogatták, Kun pedig nem állt Korvin mögé.

Kérdező: Mi történt Korvin lebukása után?

Lukács: Korvin körülbelül egy hét múlva lebukott, és minthogy természetszerűleg - nagyon helyesen -nem közölte velem munkatársainak és embereinek a nevét és a címét, ennélfogva teljesen izolált szituációba kerültem. Ilyen körülmények között nem volt semmi értelme Pesten maradni, annál is kevésbé, mert Máté Olgánál, Zalai Béla özvegyénél, ahol megbújtam, egy házbeli följelentés következtében házkutatást tartottak, egy tiszt vezetésével, és az én életemet jellemző szerencsék közé tartozik, hogy nem fogtak el.

Kérdező: Szinte elképzelhetetlen, hogy egy házkutatást meg lehessen úszni.

Lukács: A dolog sokkal egyszerűbb, mint az emberek gondolják. Hozzá kell tennem, hogy voltak ebben bizonyos érdemeim. Máté Olga fotográfus volt, nagyon derék asszony. Lakása egy kis szobából állott, ahol a lányával lakott, egy nagy ebédlőből, egy atelier-ből, és az atelier-hez csatlakozott a padlás. Az atelier-ben

volt egy dívány, azon aludtam én. Mindennapos vitát folytattunk arról, hogy Máté Olga mindenáron ágyat akart vetni nekem, én pedig tiltakoztam az ellen, mert azt mondtam, ha éjszaka csöngetnének, akkor én minden további nélkül át tudok menni a padlásra, a padláson nagyon jól kiismertem magamat, és ki is terveltem előre, hogy van ott egy nagy láda, ami mögé el lehet bújni. És .ha a díványt vetetlen állapotban találják, akkor senki sem gondol arra, hogy valaki bujkál abban az atelier-ben. Ebben a harcban én nehezen győztem le Máté Olgát. Egyszer reggel három felé tényleg csöngettek, és létrejött egy szép normális házkutatás, amelyet én meghallgattam a láda mögül. És minthogy a följelentés arra vonatkozott, hogy Máté Olga állítólag fogadta és lefényképezte Kun Bélát, nem pedig arra, hogy valaki rejtőzik nála, nem keresgéltek tovább. Én délután, mentem föl poggyász nélkül, és egy fényképésznőhöz természetesen szakadatlanul járnak az emberek, a házmesternének, aki a liften fölvitt, szintén nem tűnt fel, hogy Máté Olgához fölmegy egy úr, hiszen akkor minden délután öten vagy tízen is mentek oda. Így hát nem is sejtették, hogy rejtőzhet ott valaki. Persze ezzel ez a lakás az én számomra lényegileg megszűnt, mert még egy házkutatást nem lehetett megkockáztatni, így aztán megszületett az akkori elvtársakkal való megbeszélés alapján a döntés, hogy menjek ki Bécsbe az emigrációt erősíteni. Ez augusztus végén, szeptember elején meg is történt. Pestet akkoriba a Mackensen-hadsereg tartotta megszállva, és ennek a tisztjei ide-oda utaztak Bécs és Pest között, a diktatúra idején fehéreket vittek ki Bécsbe, a diktatúra után jó pénzért vöröseket. Egy ilyen Mackensen-hadseregbeli főhadnagyot vesztegetett meg a családom; azzal utaztam ki, mint az ő sofőrje, de minthogy vezetni nem tudtam, fölkötöztük a

karomat, mintha szerencsétlenség ért volna útközben, és a tiszt vezette az autót. Ez az igazság, ez az ügy tiszta üzlet volt.

3. EMIGRÁCIÓBAN

Kérdező: Meddig tartózkodott Bécsben?

Lukács: Azt lehet mondani, hogy kijövetelemtől, szóval 19. augusztus végétől, szeptember elejétől egészen a párt II. kongresszusáig, szóval 30-31-éig Bécsben tartózkodtam.

Kérdező: Ekkor kezdődött az együttélés Gertrúd nénivel ?

Lukács: Az együttélés az emigrációban kezdődött. Az ismeretség persze régebbi. Nagyon régen ismertem, de közelebbi viszony csak 1918-as etika előadásom után alakult ki köztünk. Etikai előadásom megbeszélése és megtárgyalása kettőnk között olyan szellemi és erkölcsi közösséget hozott létre, amely attól kezdve vezető, domináló szerepet játszott nálam. Tulajdonképpen sosem találkoztam nővel, akivel ilyen intim kapcsolatom lehetett volna.

Kérdező: Bécsben miből éltek?

Lukács: Írogattam, eladtam régi dolgokat, meg volt mindenféle egyéb... Valahogy éltünk.

Kérdező: Pártfizetés akkoriban nem volt...

Lukács: Az elején egész rövid ideig, azt lehetne mondani, nyomorogtam. Aztán az orosz követség kereskedelmi lapjának, a *Torgovij Bülten*-nek voltam három évig a szerkesztője. Ezért száz dollárt kaptam havonta, és akkor jól éltünk. 28-ban azután meghalt az apám, és én mindenféle komplikált módokon mégis hozzájutottam valamiféle örökséghez, és ettől fogva ezt éltük fel, amíg ki nem mentem Oroszországba.

Kérdező: Mint író nem keresett abban az időben?

Lukács: Én írtam, de az írói honoráriumból akkor egy kommunista író - bár voltak nagy bestseller sikerek is egy teoretikus író nem tudhatott megélni.

Kérdező: Az osztrák hatóságok békén hagyták?

Lukács: Ennek különböző fokai voltak. Az első időben nagy úr voltam, mert akkor még a rendőrség maga se tudta, hogy mik vagyunk mi, szökevény gyilkosok vagy jövendő miniszterek. Nekem még megvolt az a külön szerencsém is, hogy a szocdem pártban szereplő teoretikusok közül ismertem egy-párat Heidelbergből. És ha nagyon szemtelen volt velem a rendőrség, mint ahogy egyszer volt is, akkor elmentem valamelyikükhöz panaszra. Az szólt Rennernek, Renner letelefonált a rendőrfőnöknek, hogy ez így nem megy. Ezután hat hónapig megint rendkívül udvariasak voltak. Amikor bekövetkezett a reakciós fordulat, akkor sem csinálhattak ellenünk semmit, mert a magyar kiadatási kérelem egyaránt vonatkozott a szociáldemokratákra és ránk. Ha úgy döntöttek volna, hogy kiadnak minket, akkor Böhmöt, Kunfit és a többit szintén ki kellett volna adni. Ennélfogva mi nyugodtan ültünk Böhmék árnyékában. Ez az állapot folyamatosan romlott. De a dolog úgy áll, hogy én az osztrák kommunista mozgalomban nem vettem részt, csak a magyarban: és ez annyira konspirálva volt, hogy tulajdonképpen soha semmit nem bírtak rám bizonyítani.

Kérdező: Ismerem Thomas Mann egy levelét Seipel kancellárhoz...

Lukács: Igen. Tudniillik amikor Kunt lefogták Bécsben 28-ban, akkor engem ki akartak utasítani onnan. A barátaim írtak Thomas Mann-nak, és Thomas Mann írt egy levelet a kiutasítás ellen.[81]

---

[81] Brief an Dr Seipel, Thomas Mann: Die Forderung des Tages. E. Fischer Verlag, Berlin, 1930.414-417. o.

Kérdező: Huszonnyolcig tehát nem kapott Magyarországról anyagi támogatást?

Lukács: Az volt a szerencsénk, hogy kevés előítéletünk volt. Már együtt éltünk, de elhatároztuk, hogy nem házasodunk össze, mert Gertrúd, mint egy állami hivatalnok özvegye, nyugdíjat és pénzt kapott a gyerekekért, és semmi ok sem volt arra, hogy lemondjunk erről. Odáig mentünk, hogy amikor 23-ban fölmerült, hogy engem Jénába meghívnak egyetemi tanárnak, akkor elszántuk magunkat a házasságra, mert hiszen Jénába egy nőtlen ember nem mehetett el asszonnyal és gyerekekkel. Ennélfogva mi összeházasodtunk Bécsben. Amikor azután pár hét múlva megbukott a jénai terv, akkor Gertrúd nagyon bátran - ez igazán szép, bátor tett volt tőle - úgy tett, mintha nem is létezne ez a házasság, és rövidesen megújította özvegyi útlevelét a magyar követségen, úgyhogy egészen 33-ig, amíg ki nem költöztünk Oroszországba, köztünk nem volt házasság.

Kérdező: Miért hiúsult meg a jénai egyetemi tanárság?

Lukács: Mert Szászországban és Tübingenben volt egy baloldali szociáldemokrata és kommunista koalíció, ez azonban a szociáldemokrata baloldalra gyakorolt nyomás következtében fölrobbant, a szociáldemokraták birtokukba vették Tübingent és Szászországot, és ezzel megszűnt annak a lehetősége, hogy a jénai és a lipcsei egyetemen bevezessenek ilyesfajta reformokat.

Kérdező: Hol laktak Bécsben ?

Lukács: Gertrúd a nővérénél lakott Hüttelsdorfban; én is ott kaptam szobát. Mindvégig egy lakásban éltünk, Berlinben pláne úgy, hogy Gertrúd kivett egy lakást, én pedig bútorozott szobát béreltem a lakásban. Csak éppen nem házasodtunk össze, mert az volt a véleményünk, hogy miért ne fizesse meg a magyar állam Gertrúd megélhetését nyugdíj és gyerekpótlék címén.

Kérdező: Ausztriában nem voltak nehézségei a hatóságokkal ?

Lukács: Nézze, semmi nehézség nem volt, mert ez tisztességes polgári ház volt, és az égvilágon semmi feltűnő nem volt abban, hogy a háztulajdonos kiad egy emeletet a húgának, és hogy ennek a gyerekei is ott élnek. És abban sem volt semmi, hogy Gertrúd is kiadott egy szobát valakinek.

Kérdező: József Attilával szintén Bécsben ismerkedett meg?

Lukács: Bécsben.

Kérdező: Futólagos ismeretség volt?

Lukács: Meglehetősen futólagos, mert József Attila rövid ideig volt Bécsben. Én - ha jól emlékszem rá - Lesznai Anna révén ismerkedtem meg vele. Nekem kezdettől fogva igen nagy véleményem volt József Attiláról; és ezt a véleményemet a pártban sohasem titkoltam.

Kérdező: Létezik egy dokumentum is, József Attila levele József Jolánhoz...

Lukács: ...hogy én milyen melegen nyilatkoztam az ő verseiről. Igen, erről létezik egy József Attila-levél, amely ebben az időben Bécsben íródott.

Kérdező: József Attila pártbeli konfliktusáról, kizárási ügyéről értesült-e annak idején?

Lukács: Nézze, nem szabad elfelejteni, hogy én 1930-ig voltam a párt aktív tagja, aki mindenről értesült. 29-ben, a *Blum-tézisek* után kiváltam a magyar mozgalomból. Amikor a konfliktus József Attilával bekövetkezett, nekem már semmilyen kapcsolatom sem volt a magyar mozgalommal.

Kérdező: Szervezetileg átlépett akkor a német pártba?

Lukács: Nem, én 30-ig az osztrák párt tagja voltam, aztán Oroszországban a szovjet párt tagja voltam; 31-től 33-ig a német pártba tartoztam, és amikor 33-ban Oroszországba visszamentünk,

akkor hoztak egy általános határozatot, hogy a német párt emigráns tagjai megmaradnak német párttagoknak, és nem igazolják át őket az orosz pártba, és ilyen módon én egészen 45-ig a német párt tagja voltam.

Kérdező: De közben egy magyar folyóirat szerkesztő-bizottsági tagja is volt?

Lukács: Az *Új Hang*-nak, annak igen. Ezzel a németek nem sokat törődtek, mert tudták, hogy magyar vagyok, és ennélfogva részt veszek ebben.

Kérdező: A *Blum-tézisek*-ig sem volt a magyar párt tagja?

Lukács: Hivatalosan az osztrák párt tagja voltam. Mindenkinek, aki Ausztriában élt, és magyar kommunistavolt, osztrák párttagnak kellett lennie, mert a magyar párt illegális volt.

Kérdező: Tehát hivatalosan az osztrák párt tagja volt, de szervezetileg a magyar párthoz tartozott?

Lukács: Igen.

Kérdező: József Attilán kívül kikkel találkozott a nem emigráns magyar írók közül ?

Lukács: Párizsból hazafelé jőve meglátogatott engem Illyés is, vele is volt egy he abb beszélgetésem; Nagy Lajos is meglátogatott Bécsben, vele is volt egy hosszú beszélgetés, úgyhogy valami kapcsolatban voltam a magyar írókkal.

Kérdező : És a nem kommunista emigrációval?

Lukács: Mondom, Kassákkal rossz viszonyban voltam, Barta Sándorral pedig, amikor Bartáék balra fejlődtek, jó kapcsolatom alakult ki.

Kérdező: Hogyan alakult ki az emigrációban a frakcióharc a párton belül?

Lukács: Ennek nagyon különböző okai voltak. Rögtön az emigráció kezdetén az emigráció egy része Landler körül, más

része Kun körül csoportosult. A helyzet rendkívül cseppfolyós volt, mert emlékszem, körülbelül 19 decemberében lehetett egy beszélgetésem Landlerral, amikor Landler visszatért a karlsteini internálásból, és fölvetette nekem kvázi a szövetséget Kun ellen. Akkor én, hogy csak a tényeket mondjam, egyáltalán nem elvi módon feleltem; azt mondtam, hogy a maga környezete, Pogány József és mások, semmivel sem jobbak Kun környezeténél. És én Pogánnyal éppoly kevéssé vagyok hajlandó összeállni, mint Vágó Bélával. A helyzet jellemzésére mondom hogy később, mint tudja talán, Pogány át is ment Kunhoz, és másfajta differenciáció alakult ki, amit természetesen elősegített az is, hogy Bécsben az emigráció vezető rétege, tétlenségre kárhoztatva, mégis fölhasználta az időt egy bizonyosfajta orientációra és újjáalakulásra. Itt nagyon lényeges kiindulópont Kun Béla módszereinek a kérdése, amelyek, mint utólag látom, megmutatják, hogy Kunnak, noha találkozott egyszer vagy kétszer Leninnel, borzasztó kevés köze volt hozzá. Ő alapjában véve a Zinovjev-féle párt-macherek iskolájába járt, tipikus Zinovjev-tanítvány volt, aki demagógiával, erőszakkal, és ha kell, megvesztegetéssel teremtett magának pártot és renomét, és ezért az első összeütközés egy megvesztegetési ügy körül, az úgynevezett aranyügy körül robbant ki. Kun ugyanis 1920 nyarán kiment Moszkvába, és aztán megtörtént egyszer - én véletlenül, hogy, hogy nem, személyes kapcsolatban álltam a szovjet követség néhány emberével -, hogy figyelmeztettek engem: érkezett a Vágó címére egy csomag, amelynek túlságosan nagy a súlya terjedelméhez képest. Ezt közöltem Landlerrel. Mindnyájunkban gyanú támadt, hogy Kun valami pénzt küld a maga híveinek, abból a célból, hogy öt-hat vezető elvtársnak Oroszországból származó járadékot biztosítson. Az összes részletet nem tudnám felsorolni, mindenesetre gyanúnk támadt, hogy Rudas is részesült a pénzből.

Erre én megpróbáltam Rudasra ráijeszteni, ami nem volt nehéz dolog, mert Rudas a világ leggyávább emberei közé tartozott. Akkor mi véletlenül ugyanabban a lakásban béreltünk bútorozott szobákat, és én ráijesztettem Rudasra, hogy milyen nagy bajok származhatnak ebből, kizárhatják a pártból és így tovább. Egyszóval Rudas tökéletesen beugrott nekem, és bevallotta, hogy érkezett, ha jól tudom, öt kiló arany érmék formájában, amelyet Vágó egy Kuntól kapott lista alapján kiosztott, és a saját részét Rudas meg is mutatta nekem. Ekkor Landlerrel együtt rávettük Rudast, hogy adja vissza Vágónak a pénzt, azzal az indoklással, hogy ő, mint becsületes kommunista, nem vesz részt ilyen dolgokban. Ezzel a felületen pillanatnyilag elsimult az ügy, de Vágó és Rudas között halálos ellenségeskedés származott ebből, és egyszer egy emigrációs ülésen ez kirobbant köztük, és veszekedés közben egymás szemébe vágták ezt az egész aranyhistóriát, mire aztán bizottság, Vágó kizárása és így tovább, az egész dolgot a Komintern elé kellett terjeszteni. Ez 21 tavaszán történt, és a III. kongresszusra kiutazott magyar delegáció azzal volt megbízva, hogy valamilyen formában rendezze ezt a kérdést. Ez a Komintern elé került, itt egy bizottságban elsimították a Kun számára kellemetlen dolgokat, és a Komintern kinevezett egy központi bizottságot, amelynek négy tagja Kun híveiből állott, három pedig - tudniillik Landler, Hirossik és én - landlerista volt. Ebben a központi bizottságban Kun főembere Pogány József volt, és ő megpróbált Zinovjev-féle radikalizmussal és mindenféle látszatdolgokkal politikát csinálni. Kun régi kapcsolata Zinovjevvel nagy szerepet játszott a frakciók kialakulásában, ugyanis az volt éppen az elválasztó probléma, hogy milyen szerepet tulajdonítsunk az emigrációnak. Kun, Zinovjevvel egyetértésben, igen nagy szerepet tulajdonított az emigrációnak;

még arról is volt szó, hogy az emigránsokat tömegesen vissza kellene telepíteni. Landler nagyon szkeptikus álláspontot foglalt el ezzel kapcsolatban; az volt a véleménye, hogy az igazi mozgalomnak otthon kell megindulnia, és az emigráció nem tehet mást, mint hogy külföldön élve, ideológiailag fejlettebb lévén, ideológiailag támogatja a magyarországi mozgalmat, de az emigráció a Landler-frakció szemében mindig alá volt vetve a hazai mozgalomnak.

Kérdező: Mi volt az alapvető ellentét?

Lukács: Egy nagyon fontos kérdésben, a szakszervezeti adó kérdésében ütközött ki az ellentét. Azt hiszem, azt tudják, hogy a régi szocdem pártban a szakszervezeti adó magában foglalta a párt járulékot is, és ipso facto mindenki, aki beiratkozott a szakszervezetbe, pártadót fizetett a szociáldemokrata pártnak is. Kunék elvtelenségnek nyilvánították, hogy a szakszervezeti tagok ily módon automatikusan a szocdem párt tagjaivá válnak. Azt követelték, hogy a kommunisták mondják föl ezt a megegyezést, és tagadják meg a szociáldemokrata pártadó lefizetését. Landler, okos ember lévén, azonnal ellenállt ennek a követelésnek. Azt mondta, hogy ebben az esetben az illegális kommunisták lehetetlen helyzetbe kerülnek Magyarországon: két okból tagadhatják meg a szocdem pártadó befizetését: vagy azért, mert kommunisták, és akkor rögtön becsukják őket, vagy azért, mert „sárgák", és akkor a gyárban válik lehetetlenné a helyzetük. Nekünk az volt a véleményünk, hogy ha a magyar kommunisták legálisan akarnak dolgozni a munkásmozgalomban, akkor ezt a belépti díjat meg kell fizetni. Amikor Pogány mindenáron keresztül akarta kényszeríteni ezt a szektás és helytelen intézkedést, akkor Landler, Hirossik és én otthagytuk a központi bizottság ülését, kiléptünk a központi bizottságból, és a bécsi párt elé terjesztettük ezt a kérdést. Ez volt

tulajdonképpen a pártszakadás lényege. Amikor Kunék követelték, hogy jelenjen meg a lapban ez a határozat, akkor a Landler-frakció kivált, és hamarosan ellenlapot is alapított.

Kérdező: Akkor ennek a frakciónak kiépült szervezeti keretei voltak, vezetőséggel rendelkezett...

Lukács: Természetesen.

Kérdező: Nagyon érdekes, hogy a frakciók egy ilyen fontos, de merőben praktikus kérdésből...

Lukács: Landlert az különböztette meg Kuntól - és ez tett engem Landler igazi hívévé hogy nem azért csinált programot, hogy ennek segítségével ő szerepelhessen a világ előtt mint a kommunisták vezetője, hanem kizárólag a magyarországi mozgalom újjáélesztésének praktikus lehetőségeit tartotta szem előtt. Ez énrám igen nagy benyomást tett, és attól fogva lelkes híve voltam Landlernek minden kérdésben.

Kérdező: Kun hogy jutott az aranyhoz? Volt egy pletyka, Kosztolányi is hangot adott ennek az *Édes Anna* elején, hogy Kun Magyarországról elrepülve...

Lukács: Nem, nem, ilyen mesék később keletkeztek. Az aranyra az orosz forradalom idején tettek szert a rekvirálások során, tudniillik Kun hívei vagy híveinek egy csoportja rekvirált valahol aranyat, és azt aztán egyszerűen ellopta. Egyszóval két és fél kiló arany ott feküdt Kunnál, saját privát használatára. Meg vagyok győződve róla, hogy az orosz partizánok is zsákmányoltak és loptak. Olyan partizánok a világon nincsenek, akik mindent csak beszolgáltatnak.

Kérdező: A *Geschichte und Klassenbewousstsein*-nek, amely ezekben az időkben jelent meg, és a mű nemzetközi visszhangjának nem volt-e kihatása a magyar párt frakcióharcaira?

Lukács: Nézze, annyiban volt, hogy Zinovjev és Kun a vitát felhasználták arra, hogy rontsák helyzetemet a magyar párton belül. De a magyar mozgalomban ezzel senki sem törődött, így hát a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-nék nem voltak magyar vonalon komoly következményei. Csak persze annyiban, hogy Rudas írt ellene, és így a bírálat frakciójelleget öltött; minden kunista kötelességének tartotta, hogy megtámadja. Van egy nagyon kedves anekdota Moszkvából: egy moszkvai magyar gyűlésen Rudasék élesen támadták a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-t. Azt mondták, hogy Lukács elvtárs idealista. És akkor fölállt egy Bécsből jött Landler-párti vasmunkás, és ezt mondta: hát persze hogy Lukács elvtárs idealista, ő nemcsak a hasával törődik, mint Rudas elvtárs. Ez volt a nívó, megörökíteni sem érdemes.

Kérdező: A Kun-frakció Moszkvában gyülekezett, a Landler-frakció pedig Bécsben?

Lukács: A Landler-frakció tulajdonképpen csak Bécsben működött. Később azután a bécsi emigráció szétoszlásával például Hamburger Jenő Moszkvában telepedett le, Lengyel Gyula Berlinben, úgyhogy ott is alakultak ki ilyen centrumok. De a Kunfrakció súlypontja természetesen Moszkvában volt.

Kérdező: És mennyiben hatotta át ez a frakcióharc Lukács elvtárs életét, munkásságát?

Lukács: Lényegesnek én azt tartom, hogy valamennyien messianisztikus szektások voltunk, a holnapi világforradalomban hittünk. Azáltal, hogy Landler realizmusa a reális magyar kérdésekre irányította a magyar munkát, létrejött az a kettősség, hogy messianisztikus szektások voltunk nemzetközileg, magyar vonalon pedig reálpolitikusok. Ez a dualizmus végül a magyar realizmus győzelmével végződött a *Blum-tézisek*-ben,

Kérdező: A Kun-frakciónak ezzel szemben teljesen messianisztikus elképzelései voltak?

Lukács: A Kun-frakcióval megkezdődött, ez persze komplikált kérdés, az általános szektarianizmus. Ez messianisztikus szektarianizmus volt. olyan emberek tartoztak ide, mint például Roland Holst. Ellenben Zinovjevvel Moszkvában, a. Kominternben kezdett kialakulni a bürokratikus szektarianizmus, és a Kun-frakció általában véve ezt képviselte. Létezett például egy olyan terv, hogy az összes hadifoglyot, akik szerteszét éltek Oroszországban, tömegesen haza kell telepíteni, és ez legyen alapja az illegális pártnak. Ez tudniillik marhaság, mert mindenki, aki Moszkvából tért haza, háromszoros rendőri felügyelet alatt állott. Ez egy ostoba bürokratikus koncepció volt, mely abból indult ki, hogy nem lassan, lépésről lépésre, hanem egy csapásra meg lehet csinálni a tömegpártot.

Kérdező: Az Internacionálé mennyiben szólt bele az ilyen tervekbe?

Lukács: Az Internacionáléban Kun Zinovjevnek, ahogy akkoriban mondani szokták, a samesza volt, és Zinovjev mindenben támogatta Kunt.

Kérdező: És mi tette lehetővé a Landler-frakció működését ?

Lukács: Fennállt az a sajátságos körülmény, hogy a Landler-frakciónak igaza volt. Az akkori Kominternben ez bizonyos szerepet játszott. S ennek az volt a következménye, hogy az elvi határozatok mindig a Landler-frakciónak adtak igazat, és aztán a Központi Bizottságban Kunék kapták a többséget, így festett ezen a téren Zinovjev politikája.

Kérdező: Hadd tegyek fel egy mai kérdést is a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-nel kapcsolatban: miként vélekedik Lukács elvtárs e mű mai világ-hatásáról?

Lukács: Annak a könyvnek van egy bizonyos értéke, mert fölvetett olyan problémákat is, amelyek elől a marxizmus akkor kitért. El szokták ismerni, hogy itt van először fölvetve az elidegenedés problémája, és a könyv kísérletet tesz arra, hogy Lenin forradalmi elméletét organikusan beolvassza a marxizmus összfelfogásába. Az egésznek az az alapvető ontológiai hibája, hogy én tulajdonképpen csak a társadalmi létet ismerem el létnek, és a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ből, mert elveti a természet dialektikáját, teljesen hiányzik a marxizmusnak az az univerzalitása, amely az anorganikus természetből származtatja az organikust, és az organikus természetből a munka révén a társadalmat. És ehhez még hozzá kell tenni, hogy egész társadalmi és politikai felfogásában nagy adag van a már említett messianisztikus szektarianizmusból.

Kérdező: Ez utóbbinak köszönheti mostani, újbóli nagy hatását?

Lukács: Azt hiszem, annak. Részben pedig annak, hogy marxista filozófiai irodalom tulajdonképpen alig létezik. Nagyon sok mindennél, amit most polgári oldalról összefirkálnak Marxról, a *Geschichte und Klassenbewusstsein* minden hibája ellenére még mindig okosabb és jobb.

Kérdező: Megfigyeltem, hogy Franciaországban a 68-as májusi események után nagyon sok egyetemista olvasta, sőt egy egyetemista vezér a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-t három kedvenc könyve közé sorolta nyilatkozatában. A forradalom akarása, karöltve a konkrét politikai erők elutasításával: az ilyen pszichológiának megfelel a *Geschichte und Klassenbewusstsein*.

Lukács: Azáltal, hogy az osztálytudat problémájának tárgyalásában is vannak idealista elemek, és ennélfogva a marxizmus ontológiai materializmusa még kevésbé található itt

meg, mint későbbi írásaimban, természetesen a polgáriak számára is hozzáférhető ez a könyv.

Kérdező: Hogy került sor a *Blum-tézisek*-re? Miért nevezték őket *Blum-tézisek*-nek ?

Lukács: Blum volt akkor az én mozgalmi álnevem.

Kérdező: Mi volt a *Blum-tézisek* előzménye?

Lukács: Amikor előkészítették a párt II. kongresszusát, engem bíztak meg azzal, hogy kifejtsem a párt politikai és társadalmi stratégiáját. Ez történt meg a *Blum-tézisek*-ben. A *Blum-tézisek*-et akkor - mint tudja - Kun nagyon mereven visszautasította. Nem tudom, elmondtam-e már a nagyon mulatságos Manuilszkij-epizódot, amely jól mutatja, milyen elvi magaslatokon állott akkor a Komintern. Én Pesten voltam illegális munkán, amikor Berlinben összehívtak egy vezetőségi ülést, amelyen Révai is részt vett - az én információm Révaitól származik -, és Manuilszkij, amikor megnyitotta az ülést, azt mondta, hogy ki kell emelni a magyar párt érdemeit: a Komintern VI. kongresszusa futólag felvetette a demokratikus diktatúra kérdését, és íme, a magyar pártban már komoly határozat létezik erről. Másnap reggel Manuilszkij ezt mondta a konferencián: borzasztó baj, hogy maguknál ilyen likvidatorikus, revizionista tendenciák érvényesülnek, mint amilyenek a Blum-tézisek! Közben nyilván táviratot kapott Moszkvából.

Kérdező: Úgy látszik, ennek a távirati módon történő kormányzásnak meglehetősen nagy előzményei vannak.

Lukács: Hogyne. Nem szabad elfelejteni, bár ezt nálunk mindig elfelejtik, mert abból a teljesen elvont kategóriából indulnak ki, hogy az akkori magyar vezetők Lenin tanítványai: Leninnek nem volt Magyarországon egy fél tanítványa sem. Ezek az emberek, Kun és környezete, Zinovjev környezetéhez tartoztak, és a

Zinovjev-féle Internacionálében már szerepeltek bizonyos tendenciák, amelyeket később Sztálin is átvett. Ez az eljárás kizárólag Zinovjev és Kunék iskolájára jellemző, és nevetséges Kunt Lenin tanítványának tekinteni. Leninnek igen rossz véleménye volt Kunról, és nem túlságosan érdeklődött iránta. Most - hogy pártatlan legyek - meg kell mondani, hogy Leninnek rólam is igen rossz véleménye volt. Ne stilizáljunk itten semmit. Lenin az én parlamentarizmuscikkemről nagyon gorombán megmondta a véleményét. Míg Kunt Zinovjev-tanítványnak tekintette, addig engem egy közönséges ultraklinksnek.

Kérdező: Becsült valakit különösebben a magyar pártból ?

Lukács: Erről nem tudok.

Kérdező: Lenin halála után a szovjet párton belül meginduló frakcióharcoknak volt valami gyűrűzése a magyar párt vitáiban?

Lukács: Nem túlságosan. Csak annyiban, hogy mivel Kun Zinovjev-párti volt, a magyar pártban -hozzá kell tennem: énnálam is - bizonyos szimpátia ébredt Sztálin iránt.

Kérdező: De hát akkor Sztálin és Zinovjev egy fronton voltak Trockijjal szemben, nem?

Lukács: Egy fronton, de már kialakult ebben az időben a Sztálin-Zinovjev ellentét is. És meg kell mondanom: az én anti-Kun-álláspontom szerepet játszott abban, hogy bizonyos szimpátiával kísérjem Sztálin Zinovjev-ellenes törekvéseit.

Kérdező: Trockijnak a magyar párton belül nem voltak jelentősebb követői?

Lukács: A trockizmus nagyon jelentéktelen volt; nem létezett trockista frakció.

Kérdező: A *Blum-tézisek* sorsát nem befolyásolta a szovjet pártnak és a Zinovjev vezette Internacionálénak az ellentéte?

Lukács: Nem hiszem. Úgy gondolom, Révai nagyon helyesen jellemezte a helyzetet egy Kunnak írott levelében, amelyben a *Blum-tézisek*-ről azt mondotta : ő nem ért egyet velük, de ezek a tézisek következetesen fejtik ki azt a Landler-féle politikát, amely a Kun-féle szakszervezeti tézisek elvetése után az MSZMP megalakulásához vezetett, és hogy a *Blum-tézisek*-et ezen irányzat teoretikus összefoglalásának kell tekinteni.

Kérdező: Révai nem értett velük egyet ? De hiszen ő a Landler-frakcióhoz tartozott.

Lukács: A Landler-frakcióhoz tartozott. De Landler már 28-ban meghalt. A *Blum-tézisek* azután - azt lehet mondani - megölték a Landler-frakciót. A frakció teoretikusai - Révai és a hozzá hasonlók -nem értettek egyet azzal, hogy MSZMP-vonalon kell a magyar mozgalmat csinálni, hanem átmentek a Kun-féle vonalra, amely közvetlenül Moszkvából akart fölülről mozgalmat csinálni, így hát Révai és Háy Mihály - aki akkor egy lehetséges fiatalember volt - elhagyták a Landler-frakciót.

Kérdező: Révai már korábban is mutatta jelét annak, hogy leválik a Landler-frakcióról?

Lukács: Olyan embernél, mint amilyen Révai, nagyon nehéz megmondani, hogy pontosan hol és mikor történik meg az elválás.

Kérdező: Ettől fogva Révaival Moszkvában megszűnt a kapcsolat?

Lukács: Nem szűnt meg, de teljesen átalakult.

Kérdező: Végeredményben ezek szerint itt kezdődik a Révai-tragédia?

Lukács: Révai egyrészt igen szélsőséges álláspontot foglalt el. Mert hiszen ne felejtse el, hogy egyetlen recenzió bírálja a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-t azért, mert nem tartja elég radikálisnak - és ezt a recenziót Révai írta, a Grünberg Archív-ban

található. Másrészt ebben az időben fejlődött ki Révaiban annak tudata, hogy ő a magyar providenciális államférfi, akinek ezért mindenképpen benne kell lennie a magyar párt vezetőségében; az volt az ő véleménye, hogy ezért bármilyen áldozatot meg kell hozni. Ebben áll a Révai-tragédia.

Kérdező: Akkor talán nem is tévedtem nagyot, amikor azt mondtam, hogy a Révai-tragédia itt kezdődött. Mihelyt átállt arra a vonalra, hogy emigrációs pártot kell csinálni, amelyet kívülről irányít, akkor végeredményben rátalált későbbi szerepére: a kívülről és felülről irányító személy szerepére.

Lukács: Igen, hogyne.

Kérdező: Személyi kapcsolatai Révaival még Magyarországon kezdődtek...

Lukács: Még a diktatúra előtt, főképpen amikor Kunék lefogása után létrejött a második Központi Bizottság. Révai is és én is tagjai voltunk a *Vörös Újság* szerkesztőbizottságának, és szakadatlanul együtt dolgoztunk itt, így hát a diktatúrában már nagyon jó személyes kapcsolatban voltunk egymással.

Kérdező: Igaz-e az a Sinkó regényében elmesélt anekdota, amely szerint ez a kapcsolat úgy kezdődött, hogy Révai valami elméleti kérdésben vitázni kezdett, és Lukács elvtárs „megtérítette" a vita során?

Lukács: Igen, ő mondott valamit - most már nem emlékszem pontosan, hogy mit, csak azt tudom, hogy ezt feleltem neki: „Nézze, ezt nem én mondom, hanem Marx mondja, a *Zur Kritik der politischen Ökonomie* bevezetésében." És erre Révai másnap odajött hozzám, és azt mondta: „Magának van igaza."

Kérdező: Térjünk vissza a Landler-frakció felbomlására.

Lukács: A Landler-frakció felbomlása után a jófajta emberek Kun felé orientálódtak, mivel abban az időben kialakult a magyar

pártban a Szerényi Sándor-féle frakció. Ez a Kun felé való orientálódás egy átmeneti korszakot eredményezett, amely a VII. kongresszussal és az ezt követő politikával ért véget; ez már teljesen a *Blum-tézisek*-et támasztotta alá.

Kérdező: Szerényi Sándor mit képviselt?

Lukács: Kun-ellenes volt, és tisztán hazai alapokon álló, teljesen tarthatatlan álláspontot képviselt.

Kérdező: Ez komoly frakció volt?

Lukács: Komoly frakció volt, amely a III. kongresszus után átvette a hatalmat, és a hatalom birtokában sok mindent csinált.

Kérdező: Lukács elvtárs pályáját mennyiben befolyásolta a *Blum-tézisek* után kialakult helyzet?

Lukács: Egészen a *Blum-tézisek*-ig a magyar párt funkcionáriusa voltam. Ennélfogva az én működési területemet messzemenően ez a körülmény határozta meg. A *Blum-tézisek* után, amikor beláttam - és ez a *Blum-tézisek* lényege -, hogy a proletárforradalmat és a polgári demokratikus forradalmat, amennyiben ez igazi forradalom, nem választja el egymástól kínai fal, ráléptem egy olyan területre, amelyen szabadon mozoghattam, és amelyen az etika számára nagy mozgástér nyílt. Hadd mondjak valami vallomásfélét: a *Blum-tézisek* megírása után egyrészt rájöttem arra, hogy én nem vagyok politikus, mert politikus ebben az időben a *Blum-tézisek*-et nem írta volna meg, vagy legalábbis nem tette volna közzé; másrészt azonban a *Blum-tézisek* kidolgozása során ráébredtem arra, hogy a proletárforradalom nem izolált esemény, hanem egy történelmi folyamat betetőzése, és ennélfogva a *Blum-tézise*k-nek megvan az a jó oldala, hogy felszabadítja az ideológiai fejlődést a demokrácia irányába. Hogy ebben a fontosnak látott kérdésben szabad kezet nyerjek, teljesen behódoltam magyar vonalon, nem akartam, hogy Kun Béla ennek kapcsán diadalt

üljön; nem akartam, hogy nemzetközi kérdést csináljon ebből. Így az ügy magyar kérdéssé redukálódott, és megváltozott egész filozófiám tartalma, és én magyar vonalról a német, illetőleg az orosz vonalra mentem át.

Kérdező : Mondható-e kis túlzással az is, hogy *A fiatal Hegel* a *Blum-tézisek* folytatása? A kapitalista társadalom problémáiról szólva...

Lukács: Énnálam minden dolog valaminek a folytatása. Az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek.

Kérdező: Azt akartam csak mondani, hogy a kapitalista társadalom forradalmi korszakának tanulmányozása összefügghet azzal a felismeréssel, hogy a proletárforradalom és a polgári forradalom közt nincs kínai fal.

Lukács: Igen. Ebben a dologban teljesen igaza van. Én a probléma ideológiai oldalát kezdtem kutatni, és később ezt tettem vizsgálódásaim középpontjává.

Kérdező: Imént említette, hogy Magyarországon is járt ebben az időben, illegálisan.

Lukács: 29-ben.

Kérdező : Milyen megbízatással ?

Lukács : Azzal, hogy vezessem a mozgalmat. A külügyi bizottság tagjai fölváltva lementek három hónapra Magyarországra, hogy a mozgalmat személyesen vezessék. Az emigrációban az az általános felfogás uralkodott, hogy ez alól csak Kun és Landler kivétel, ők nem mehetnek Magyarországra. Volt az emigrációnak egy olyan csoportja, amely engem is ide akart sorolni. De minthogy ez Kunnál nagy ellenállásba ütközött volna, én ebben a kérdésben nem osztottam barátaim nézetét, és az volt a véleményem, hogy egyrészt ha az ember elég óvatos, és nem kerül véletlenül össze egy spiclivel, akkor el lehet kerülni a lebukást, másrészt ha

lebuknék is, az én esetemben volna annyi nemzetközi tiltakozás, hogy nem mondanának ki halálos ítéletet.

Kérdező: Három hónapot töltött idehaza?

Lukács: Három hónapot.

Kérdező: És illegális lakást, mindent előkészítettek Bécsből?

Lukács: Igen. Bécsből mindent előkészítettek, de rosszul készítettek elő mindent. A lakás például nagyon szép volt, a Városligetben, de tíz lépésre volt a Nyugat szerkesztőségétől. Ebbe azért mégsem lehetett belenyugodni. Volt itt egy összekötőm, állítólagos unokahúgom. Megbíztam azzal, hogy délután jöjjön föl felzaklatott állapotban, hogy az anyja odavan, mert Szegeden ilyen és ilyen disznóságok történnek a nagybácsi végrendeletével, és csak én tudok rendet teremteni, ha leutazom Szegedre. Ezt elmondtam a háziasszonyomnak, és egy hónapra előre kifizettem mindenesetre a szobát. Így hát szépen megállapodtunk abban, hogy másnap értem jön ez az unokahúgom, és elvisz a szegedi vonathoz. Azonban közbejött egy szerencsétlenség, és ezt elmesélem, mert büszke vagyok a hidegvéremre. Este beállít hozzám a háziasszonyom, és azt mondja, hogy őneki ott élt az unokaöccse, és az unokaöccse kirabolta az ő szekrényét, elvitt ennyi és ennyi pénzt, és most már ő volt a rendőrségen -nagyon érdekes, egy újabb humoros mozzanat, hogy a háziasszonyom éppen a Schweinitzer unokahúga volt, és ennélfogva Schweinitzerhez ment.[82] Háziasszonyom megkérdezte tőlem, hogy nem vettem-e észre valamit az unokaöccsénél. Erre azt feleltem neki: Nézze, nagyságos asszonyom, hát milyen világban élünk? Én ideköltöztem a nagyságos asszonyhoz, nem kérdeztem, hogy megbízható-e a szobalány vagy sem, erre, mint láthatja – és

---

[82] Schweinitzer a budapesti rendőrkapitány helyettese és a politikai rendőrség főnöke volt.

odamutattam -, rajtahagyom a szekrényen a kulcsot, mert ha a nagyságos asszony azt mondja, hogy valaki megbízható, abban én teljes mértékben megbízom. S most én a nagyságos asszony unokaöcssében kételkedjem, hát milyen világban élünk? Erre ő sopánkodott, és a továbbiakban semmi baj nem volt. Erre büszke vagyok, mert ezt jól csináltam.

Kérdező: Régebben említette, hogy első osztályon akarták utaztatni.

Lukács: Ez tiszta hülyeség volt, ostobaság - megjegyzem, nem is feltétlenül az, mert olyan emberek, mint Szántó Zoltán, nyugodtan utazhattak Bécsből hálókocsin, és semmi bajuk nem történt. De ha én beszállok egy hálókocsiba, nem tudhatom, mikor jön be egy volt osztálytársam vagy ilyesvalaki, aki rögtön felismer.

Kérdező: Tehát jobb a harmadosztály?

Lukács: Én úgy utaztam, hogy Pozsonyba mentem, és Pozsonyból a berlin-budapesti gyorsvonat harmadik osztályán utaztam haza.

Kérdező: Mit intézett itt?

Lukács: 8-10 emberrel érintkeztem, a különböző csoportok vezetőivel, részt vettem az itteni bizottság ülésein, és akkoriban, abban a három hónapban de facto én vezettem az itteni ügyeket.

Kérdező: Ennek tehát volt valami értelme.

Lukács: Ennek volt bizonyos értelme, és az is hasznos volt, hogy az emberek nem fetisizálták az illegalitást. Az illegalitásban úgy van - persze ezt nem mindenütt vitték keresztül, a pestieknél ezt nem lehet pontosan keresztülvinni hogy nagy pontossággal abszolúte el lehet intézni a dolgokat; minimális a lehetőség, egy az ezerhez, hogy pont akkor jár arra valaki, aki engem régtől ismer - ezt a lehetőséget természetesen nem lehet kizárni. De Budapestnek több mint egymillió lakosa volt, és az ilyen találkozás valószínűsége borzasztó kicsi. Pesti tartózkodásom alatt volt egy

időszak, amikor nagyobb szabású lefogatások történtek. Akkor nem lehetett a normális kapcsolatokat igénybe venni, úgyhogy én üzentem Sallai Imrének, aki akkor a lapot csinálta, hogy ekkor és ekkor tíz óra öt perckor ezen és ezen az utcasarkon találkozunk, és én átadom magának a kéziratot. Tíz óra öt perckor találkoztam Sallaival ott a sarkon, átadtam neki egy mappát, Sallai elment jobbra, én elmentem balra, és semmire az égvilágon nem jöttek rá. Az ilyen találkozások esetében technikai problémák merülnek fel. Ha Sallai öt percet késik, akkor annak következtében, hogy én ott föl-alá sétálok, és egy ilyen föl-alá sétálótól vesz át valaki valamit, a lebukás veszélye nem tízszer, hanem sokkal többször nagyobb. Az ilyen valószínűségekkel számolni kell. Vagy: volt egy áramlat, szintén az illegálisoknál, hogy az emberek ne a nagy pályaudvarokra érkezzenek, és ne innen utazzanak el, hanem kisebb pályaudvart használjanak ilyen célokra. Én a kisebb pályaudvart nagyon veszélyesnek tartom. Mert hány ember száll be a bécsi gyorsvonatba Gödöllőn? Aki a gödöllői állomáson vár a bécsi gyorsvonatra, az máris gyanús jelenség. Ellenben ha valaki például a beszálláshoz a Keleti pályaudvarra érkezik meg... én például úgy csináltam, hogy nem a jegyemmel mentem be, hanem peronjegyet váltottam. És egy elvtárs, szintén peronjeggyel, bevitte a kofferomat. Bement a kocsiba, két percig tartózkodott ott, és én is bementem a kocsiba - ez nem tűnt fel senkinek, mert ilyen eset a Keleti pályaudvaron minden vonatindulásnál százszor fordul elő. Az embernek csak arra kell súlyt helyeznie, hogy minden olyan közönségesen történjen, amilyen közönségesen csak történhet. Ebben az esetben ugyanis nagyon kicsi a sansz arra, hogy az ember lebukjon.

Kérdező: Név szerint meg tud-e említeni olyan kommunistákat, akikkel 29-ben Magyarországon találkozott?

Lukács: Nézze, azok most nem érdekes emberek. Egyebek között a most létező nagy emberek közül például ismertem Szerényi Sándort. Vagy hogy egy más esetet, egy jobb esetet mondjak: Friss István akkor az illegális lap szerkesztője volt mint fiatalember.

Kérdező: A proletárdiktatúra bukásáról szólva beszéltünk Kun mártírtermelő tevékenységéről... Ez az egész időszakra jellemző volt?

Lukács: Nem. Én itten Kunnak tulajdonítok valamit, amit ő célzásszerűen sem mondott. Személyesen meg vagyok győződve arról, hogy volt ilyen hátsó gondolata.

Kérdező : Most jelent meg Háy Gyula önéletrajzának egy kötete. Én nem olvastam, de hallottam: Háy Gyula azt állítja önéletrajzában, hogy Kun azért küldte politikai ellenfeleit Magyarországra, hogy lebukjanak, és kinyírják őket.

Lukács: Ez nincs kizárva. Én nem akarok Kun Béláról erkölcsi nyilatkozatokat tenni, de amennyire Kun karakterét ismerem... idéztem már első feleségemet, aki őt nagyon találóan Vautrinnek nevezte.

Kérdező: Adatok vagy tények nincsenek, csak sejtelmek?

Lukács: Ezek bizonyíthatatlan dolgok, utóvégre én magam is lementem Budapestre, és meg tudtam ezt úszni, úgyhogy én ezt nem tekintettem bizonyított disznóságnak. Disznóságnak tekintettem Kunt magát mint erkölcsi személyt, de ami ezt a dolgot illeti, én magam harcoltam ki, hogy lemehessek Pestre...

Kérdező: Az, hogy Lukács elvtárs megúszta, az nem bizonyít semmit Kun mellett. Hiszen már első nap máshová kellett költöznie...

Lukács: Vannak véletlenek. Az én lakásommal kapcsolatos véletlent nem írom Kun kontójára, mert a lakásról a helyi emberek

gondoskodtak, és ők nem tudhatták, hogy köztem és a Nyugat közt milyen szoros volt a kapcsolat...

Kérdező: Egyszóval Háy állítása talán igaz, talán nem igaz.

Lukács: Bizonyíthatónak nem mondható. Annyi biztos, hogy Kun lazán kezelte az úgynevezett nehéz emberek illegalitását. De hogy ez politikai meggyőződésből vagy hanyagságból vagy pláne rosszindulatból fakadt volna, erre semminemű bizonyíték nincs.

Kérdező: Azt hiszem, Háy ezt Sallaival kapcsolatban említi.

Lukács: Ez a feltételezés egyedül Sallaival kapcsolatban jogosult, mert Sallai a Korvin helyettese volt a diktatúrában. Ennélfogva egészen biztos volt, hogy fölakasztják, ha lefogják. Ezt természetesen nem lett volna szabad megkockáztatni. Másrészt az is igaz, hogy Sallai nagyon akart hazamenni. Nem igaz, hogy őt küldték. Az volt a speciális helyzet, hogy vezető ember nem játszhatott tartósan szerepet a magyar pártban, hogyha soha nem ment Magyarországra. Ez alól, mondom, csak Kun és Landler voltak kivételek.

Kérdező: Ha már felmerült Háy neve: vele milyen kapcsolatban volt ?

Lukács: Én Háyjal első időkben jó baráti viszonyban voltam, mert ezek az ő első drámái, az *Isten*, *császár, paraszt* és a *Tiszazug* nekem nagyon tetszettek. Később aztán Háy átállt: a színpadi macherek sorába, és teljesen elhidegült a kapcsolatunk.

Kérdező: Hol ismerkedtek meg egymással?

Lukács: Moszkvában.

Kérdező: 45 után semmiféle baráti kapcsolat nem volt ?

Lukács: 45 után nem volt semmiféle kapcsolat. Háy teljesen macherré vált.

Kérdező: Az volt a balszerencséje, azt hiszem, ami egy filozófusnál nem tragikus, sem bármilyen más szakmánál, de egy

írónál nagy csapás, hogy nem volt anyanyelve, semmilyen nyelven nem tudott igazán. Azt hiszem, németül valamivel jobban tudott, mint magyarul, de a színpadi nyelv élessége és briliáns volta teljesen hiányzott Háyból, még első darabjaiból is.

Lukács: Csakhogy az első darabjaiban tényleges konfliktus volt. Nem kétséges, hogy a Tiszazug-ban komoly konfliktus van. Ne felejtse el a magyar dráma akkori helyzetét, ez természetesen óriási dolgot jelentett akkor.

Kérdező: Még most is óriásit jelentene. Konfliktus most sincs nagyon a darabokban.

Lukács: Konfliktusok nincsenek a magyar darabokban. Háy akkori fellépése tényleges fordulat volt a magyar dráma ügyében.

Kérdező: Illegális magyarországi kiruccanása után hol élt?

Lukács: A *Blum-tézisek* után kimentem Moszkvába a II. kongresszusra...

Kérdező: Először járt akkor Moszkvában?

Lukács : Először a Komintern III. kongresszusának idején, 1921-ben voltam Moszkvában, de csak pár hétig, amíg a kongresszus tartott. A II. kongresszus után azonban több mint egy évig ott maradtam, onnan Németországba mentem, és Hitler uralomra jutása után visszatértem a Szovjetunióba, és itt maradtam egészen a felszabadulásig.

Kérdező: Első hosszabb tartózkodása idején milyen munkát végzett Moszkvában?

Lukács: A Marx-Engels Intézetben dolgoztam. A magyar *Blum-tézisek* dolgáról beszéltünk már. De történt ott valami igen érdekes fejlemény. Ha az ember most veszi szemügyre a sztálini korszakot, akkor természetesen a jelenleginél sokkal szigorúbban kellene ellenőrizni és felszámolni a sztálini korszak tényleges maradványait; másrészt viszont előítélet az az elképzelés,

minthogyha Sztálin csak helytelen és antimarxista dolgokat mondott volna. Ezt most azzal kapcsolatban említem meg, hogy 1930-ban, amikor első ízben tartózkodtam a Szovjetunióban, zajlott az úgynevezett filozófiai vita, amelyet Sztálin nyitott meg Gyeborin és az iskolája ellen. Ebben természetesen sok későbbi sztálinista vonás is napfényre került, de volt Sztálinnak egy rendkívül fontos állásfoglalása, ami az én fejlődésemben nagyon pozitív szerepet játszott. Tudniillik Sztálin támadta az Oroszország számára akkoriban oly fontos úgynevezett plehanovi ortodoxiát, azt, hogy Plehanovot Marxtól máig közvetítő nagy teoretikusnak kell tekinteni, és azt állította, hogy ezzel szemben a marxizmusban Marx-Lenin - és kimondatlanul is: Sztálin - vonala érvényes. Fő célját tekintve ez természetesen sztálinista gondolat, de egy nagyon fontos következménnyel járt: Sztálin Plehanov-kritikája rávezetett engem arra, hogy én Mehringet is kritizáljam, Plehanov és Mehring ugyanis szükségesnek tartották, hogy Marxot, amennyiben nem társadalmi-közgazdasági kérdésről van szó, valamivel ki kell egészíteni. Emlékezni fog talán arra, hogy Mehring a kanti esztétikát, Plehanov pedig egy lényegében pozitivista esztétikát épít bele Marxba. Én Sztálin harcát a plehanovi ortodoxia ellen úgy értelmeztem, hogy ebben benne foglaltatik az a felfogás, miszerint a marxizmus nem egy társadalmi-ökonómiai elmélet, ami mellett megférnek más dolgok is, hanem egy univerzális világnézet, és ennélfogva kell hogy létezzék egy sajátos marxi esztétika, amit a marxizmus sem Kantból, sem másból nem vett át. Lifsic és én akkor együtt kidolgoztuk ezt a gondolatot; akkor Lifsiccel együtt dolgoztam a Marx-Engels Intézetben, és ezzel indult be a mi egész későbbi fejlődésünk - ezt ma nem szokás filozófiatörténetileg megállapítani tény az, hogy mi voltunk az elsők, akik specifikus marxi

esztétikáról beszéltünk, nem pedig a marxi rendszernek ilyen vagy olyan esztétika által történő kiegészítéséről. A marxi rendszer organikus részét képező esztétika gondolata megvan abban a cikkemben, amelyet a Marx és Lassalle között lefolyt Sickingen-vitáról írtam, és megvan Lifsicnek a fiatal Marxról írott fiatalkori könyvében. Ennek alapján kezdtük kiépíteni, hogy létezik egy marxi esztétika, és Marxból magából kell az esztétikát megteremteni. Ez ellentétben a többi dolgainkkal, érdekes módon nagyon elterjedt Oroszországban, és ennek a gyors elterjedésnek tulajdonítható, hogy senki nem tudja: tulajdonképpen Lifsic és én csináltuk ezt a fordulatot.

Kérdező: Lifsicről összefoglalóan mi a véleménye?

Lukács: Lifsicről az a véleményem, hogy a legnagyobb talentumok közé tartozik, akik abban az időben éltek, különösen a tisztán irodalmi vonalon. Ő ezt a realizmusproblémát nagyon tisztán látta. De nem terjesztette ki azután a kultúra többi részére. Ne felejtse el, hogy én a 30-as években írtam a Hegel-könyvemet, amely természetesen az egész hivatalos vonal ellen irányul. Arról már nem is beszélek, hogy *Az ész trónfosztásá*-t is akkor kezdtem írni, az is az ellen a dogma ellen irányul, hogy az újkori filozófia kizárólag a materializmus és az idealizmus ellentétén alapul. Úgyhogy én már akkor is túlmentem tárgyilag Lifsic vonalán, ő szegény, én ezt nem veszem tőle rossz néven, ott maradt Oroszországban. Mit csinálhatott ő Oroszországban? Támogatta azt a vonalat, hogy a modern irodalom nem jó. Egészen konzervatív felfogásúvá vált, és ezzel, én nem mondom, hogy a köztünk lévő barátság megszűnt volna, de természetesen elméletileg én nagyon messze magam mögött hagytam azokat a dolgokat, amelyeken Lifsic még ma sincs túl.

Kérdező: Ennek ellenére volt valami baj vele, mert 45 után itt nemigen lehetett a nevét kiejteni.

Lukács: Igen, de ez zsidókérdés volt. Ő tulajdonképpen mindig nagyon ortodox volt abban a tekintetben, hogy csak a materialista filozófiát lehet összeegyeztetni a realista művészetelmélettel.

Kérdező: És melyek azok a modern irodalmi jelenségek, ahol kettőjük között ellentétek mutatkoznak? Hiszen Lukács elvtárs is elutasít egy csomó modern jelenséget, gondolok például Ionesco vagy Beckett drámáira. Mik azok a modern jelenségek, amelyeket Lukács elvtárs elfogad, és Lifsic mereven visszautasít? Milyen jellegűek ezek?

Lukács: A modern drámában kétségkívül fölmerülnek a tragikum nyomai vagy kezdetei. Én ezeket rendkívüli gonddal figyeltem, mert véleményem szerint azt kell megmutatni, hogy - noha gyöngén és problematikusan - megvannak ezek a dolgok még ma is. Lifsic ezzel szemben teljesen elutasító volt.

Kérdező: Lukács elvtárs mely íróknál figyelt fel a tragikumnak erre a jelentkezésére?

Lukács: Például Dürrenmatt Öreg hölgy-ében kétségkívül fönnáll ez az összefüggés. Dürrenmatt későbbi fejlődését nagyon kritikusan nézem. De ezt a korai drámát...

Kérdező: És a képzőművészetben is voltak ellentétek Lifsic és Lukács elvtárs között?

Lukács: Az ellentét az volt, hogy én Cézanne-ban és Van Goghban láttam a modern festészet csúcspontjait, míg Lifsic sokkal korábbra teszi vissza ezeket a csúcspontokat.

Kérdező: Ő hova?

Lukács: A reneszánszba.

Kérdező: Az nagyon messze van. És a zenében fennállt ugyanez a különbség?

Lukács: A zene akkoriban nem volt ilyen fontos kérdés, mert az én számomra a zenei kérdés akkor vált fontossá, amikor szembesültem a Bartók-problémával.

Kérdező: Mi késztette Lukács elvtársat arra, hogy ezután Berlinbe költözzön?

Lukács: Nagyon egyszerű. El akartam menni Moszkvából. A *Blum-tézisek* után Rjazanovnak volt egy szellemes mondása, amikor jelentkeztem nála. Azt mondta: „Ah, Sie sind kominterniert?" Sajnos ezt nem lehet lefordítani.

Kérdező: Kominternálva. Ah, hát kominternálták Önt? És mi történt Rjazanovval?

Lukács: Rjazanov a Marx-Engels Intézet igazgatója volt, híres marxista, aki a nagy Marx-Engels-kiadást csinálta még a régi időkből. Különc ember, de rendkívül művelt és igazi Marx-ismerő. Már ott-tartózkodásom idején volt valami kellemetlensége, amiért vidékre helyezték, és aztán a nagy perek idején eltűnt. A részleteket nem lehet tudni.

Kérdező: Miért éppen Berlint választotta?

Lukács: Bécs engem csak mint magyar centrum érdekelt, de Bécsbe nem lehetett menni, mert a magyar párt, ti. Kunék tiltakoztak volna. Ezért választottam aztán Berlint, mert azt gondoltam, helyesen, hogy a német pártban komolyan dolgozhatok. Abban a két-három évben, amit Berlinben töltöttem, kizárólag német munkát végeztem.

Kérdező: Gábor Andor Bécsben maradt?

Lukács: Nem, ő már a húszas években átköltözött Berlinbe.

Kérdező: És Balázs Béla?

Lukács: Balázs szintén elment Berlinbe, azután Moszkvába. De Balázs Bélától egészen eltávolodtam az emigrációban.

Kérdező: Miért?

Lukács: Erről már volt szó. Balázs politikailag baloldali volt, ellenben világnézeti átalakulás nem ment végbe benne, vagyis régi világnézetét beleépítette a hivatalos kommunizmusba. Ezzel egy olyan dualitás jött létre, amelyet sem teoretikusan, sem művészileg nem bírtam elviselni. Az ő emigrációban írott dolgai, az első verseskönyvtől, a *Férfiének*-től eltekintve ettől a dualitástól szenvednek, és ezért azután fokozatosan eltávolodtunk egymástól. Hozzáteszem, hogy lássa: itt nem valamiféle szektarianizmusról van szó: Balázst én mindig lebeszéltem arról, hogy lépjen be a pártba. Az volt ugyanis a véleményem, ha ő egy kommunistákkal szimpatizáló polgári író marad, akkor nem merül fel ilyen élesen ez a világnézet-kérdés. Akkor senki sem kötelezte volna őt marxizmusra, és baloldali, polgári író maradhatott volna. De ő mindenáron be akart lépni a pártba.

Kérdező: Balázs filmteoretikusi teljesítményéről is ilyen lesújtó a véleménye?

Lukács: A film esetében Balázsnak az volt a szerencséje, hogy a filmről nem volt marxista teória. Ennélfogva azt írhatott róla, ami jólesett neki, és ez a dualizmus nem érvényesült. Nem tudom, látta-e a *Cinka Panná*-t, amit 45 után Kodállyal meg is zenésíttetett? Tiszta szörnyűség volt. Egyrészt nagyon marxista kutatónak akart látszani, és megtette Rákóczit és Bercsényit opportunistáknak, és velük szemben Ocskai László képviselte a plebejus demokrata vonalat. Ez már önmagában a hülyeség teteje. Most ő kitalálta a következőt: Ocskaihoz elmegy Bercsényi egy küldötte, csatatervvel. Az a különös, hogy a csataterv pontosan megegyezik Ocskai eredeti csatatervével; de mert Bercsényi küldte, nem akarja végrehajtani. Ilyen együgyűségekkel van tele ez a mű, és én természetesen már Moszkvában mondtam Balázsnak, hogy égesse el azt a kéziratot.

Kérdező: Gábor Andornál mélyebb volt a világnézeti átalakulás?

Lukács: Gábor Andor nagyon könnyen elfogadta ezt a tizenkilenc után alakuló messianisztikus szektarianizmust, ami magyar vonalon a Horthyék elleni vad gyűlöletben nyilvánult meg, és Bécsben nem is volt szektariánus jellege. Aztán később, éppen a Sztálinhoz való átmenet idején Gábor mély csalódáson ment keresztül, és ebbe tulajdonképpen belepusztult az öreg, mert az ő későbbi költészetét -szerencsétlenség, hogy Gábor felesége tízkötetes kiadást teremtett azt hiszem, nincs a világon ember, aki azt a tíz kötetet elolvasná. Itt vannak az ő bécsi versei és a bécsi *Magyar Újság*-ban írott pamfletszerű cikkei, ezek kitűnőek. A legjobb magyar pamfletek közé tartoznak. Sajnos meg kell mondanom, hogy véleményem szerint rajtam kívül nem volt magyar író, aki ép bőrrel úszta volna meg a sztálini korszakot. Háyról beszéltünk már. Úgyhogy Révai idehaza a kongresszuson nagyon helytelen álláspontot képviselt, amikor védte ezt az emigrációs irodalmat, és a hazai íróknak teljesen igazuk volt, hogy visszautasították ezt. Se Balázs, se Gábor, se Háy Gyula és így tovább...

Kérdező: Illés Béla pláne.

Lukács: Illés Béla, Gergely Sándor...

Kérdező: De még Illés Béla is tudott romlani, mert az első könyve még nem olyan rossz...

Lukács: A *Kárpáti rapszódia* még olvasható könyv. De amiket azután csinált, azok borzasztóak.

Kérdező: Ezek után rátérhetünk a berlini korszakra. Mikor érkezett Berlinbe ?

Lukács: 31 nyarán.

Kérdező: És Hitler uralomra jutásáig maradt ott?

Lukács: Hitler uralomra jutott januárban, én márciusban utaztam Moszkvába.

Kérdező: Úgy látszik, bevett szokás volt, hogy ha az ellenforradalom diadalmaskodott, Lukács elvtárs még két hónapig a helyszínen maradt.

Lukács: Nézze, Berlinben én tovább maradtam, mert a pártnak az volt a - szintén nagyon helytelen -felfogása, hogy én ezeket az intellektuális szervezeteket állítsam át az illegalitásra. Ez persze naivitás volt, mert ki tudta akkor, hogy milyen illegalitás lesz lehetséges Hitler alatt, de én mindenesetre Hitler után kb. március közepéig maradtam.

Kérdező: És mivel foglalkozott Berlinben? Írt?

Lukács: Berlinben főképpen írtam.

Kérdező: Lapnál dolgozott vagy folyóiratnál?

Lukács: Nézze, szerződésem nem volt, de például a *Linkskurve* és más kommunista lapok számára szakadatlanul dolgoztam.

Kérdező: A *Linkskurve*-cikkek mind ebben az időben készültek, vagy már Bécsből is küldött a *Linkskurvé*-nak írást?

Lukács: Nem, ez mind ott készült. Most jelentek meg, műveim negyedik kötetében.[83]

Kérdező: A német írószövetségben töltött be valamilyen szerepet?

Lukács: A német írószövetségben dolgozott egy nagy baloldali csoport, amelynek volt egy kommunista része, ennek a kommunista résznek a vezetőségéhez tartoztam.

Kérdező: Ott, Németországban nyíltan lehetett abban az időben kommunista?

Lukács: Nézze, nem lehetett eltitkolni azt a tényt, hogy én kommunista vagyok, de ez nemcsak énrám vonatkozik, hanem

---

[83] Georg Lukács: *Essays über Realismus*. Luchterhand, 1971.

mondjuk Wittfogelre és Becherre is, akik abban az időben nagy szerepet játszottak, róluk mindenki tudta, hogy kommunisták.

Kérdező: És az sem nehezítette meg a helyzetet, hogy Lukács elvtárs emigráns kommunista volt, és így vett részt szervezetileg...

Lukács: Mielőtt Hitler jött, ez nem játszott semmi szerepet. Nem tudom, másnál is így lett volna-e, de én egy meglehetősen ismert német író voltam - és ezt most nem kommunista értelemben mondom olyan író, akiről Thomas Mann és mások írtak, szóval én az úgynevezett írói elitbe tartoztam. Ezért aztán eltűrték, hogy kommunista legyek.

Kérdező: Erre az időre, 33-ig, tehát a német emigráció végéig alakult ki nagyjából az a marxista szemlélet, amelyet ma is magáénak vall?

Lukács: Nézze, ennek a kezdetei megtalálhatók ebben az időben. Különösen élesen mutatja ezt, hogy míg a német hivatalos kommunista irányzat Bredelben látta a maga nagy proletár képviselőjét, én a Bredel-féle naturalizmust kritizáltam a *Linkskurvé*-ban. Művészileg én mindig elutasítottam az ilyen naturalista kommunistaságot.

Kérdező: Brechttel való ismeretsége is ebből a korszakból ered?

Lukács: Igen.

Kérdező: Brechttel való viszonyáról most annyi minden jelenik meg Kelet-Németországban, rágalmak is...

Lukács: Én Brechtet akkor Berlinben szektásnak tartottam, és nem kétséges, hogy Brecht első darabjainak, a tandrámáinak nagyon erős szektás jellegük van, ennélfogva én a Brecht-féle irányzattal szemben egy bizonyos kritikai pozíciót foglaltam el, ami azután nagyon kiéleződött. Fő érdeme ebben Brecht feleségének van, aki - mint ez mostanában is látható - mindig a leghivatalosabb álláspontot foglalja el, hogy elősegítse Brecht költői

érvényesülését. Ez akkoriban is így történt. Csak egy epizódot mesélek el: nekem mint írónak a kulturális szereplést hivatalosan engedélyezték Németországban, csak azt mondták, hogy a politikától tartsam távol magam. Mármost az egyik párttaggyűlésen Brechtné megtámadott engem, hogy én ebben és ebben a kérdésben a kerületi pártgyűlésen politikailag így és így foglaljak állást, mire én egyszerűen azt mondtam, hogy nagyon kérem Brechtnét, a rendőrségen mondja el ezt, és ne itt.

Kérdező: És később hogyan alakult a viszonya Brecht-tel?

Lukács: A dolog úgy áll, hogy az expresszionizmus-vitában kétségtelenül voltak ellentétek köztünk; Brecht kétségkívül inkább szimpatizált az expresszionistákkal, mint velem. De a háború alatt - már nem tudom, melyik évben - találkoztunk egyszer Moszkvában; ő eredetileg egy ideig Dániában és Finnországban élt, onnan a Szovjetunión keresztül utazott Amerikába. Moszkvában találkoztunk, és akkor Brecht egy kávéházban azt mondta nekem: „Nézze, töméntelen ember van, aki mindenáron föl akar engem heccelni maga ellen, egészen biztos, hogy ugyanennyi van, aki magát akarja fölheccelni ellenem, ne menjünk ebbe bele.” A beszélgetés egészen humorosan végződött, mert megegyeztünk, hogy egy órával a békekötés után ebben és ebben a kávéházban Berlinben találkozni fogunk, úgyhogy mi Moszkvában egészen barátságosan váltunk el egymástól, annak ellenére, hogy én az expresszionizmus-vitában sok mindent kritizáltam. De van egy irodalmi mulasztásom, ami azért következett be, mert a magyar ügyek túlzottan igénybe vettek: amikor rájöttem Brecht utolsó periódusának nagy jelentőségére, nem írtam erről egy cikket. Akkor ma nagyon világos volna, hogy miként vélekedtem erről a periódusáról. Abban az időben csak annyi történt, hogy ahányszor Berlinbe mentem, mindig meglátogattam Brechtet, és sokat

voltunk együtt, és én közöltem vele a véleményemet, vitatkoztunk is erről, és határozottan - azt lehet mondani - jó viszony alakult ki köztünk, amit az is illusztrált, hogy Brecht feleségének kérésére azok közé tartoztam, akik közvetlenül a halála után beszéltek róla Berlinben. Éppen egy német nyaralóhelyen voltam, onnan hívtak Berlinbe, hogy megtartsam ezt a beszédet.

Kérdező: Azt hiszem - hogy egy kicsit kritikus legyek a mulasztásnak volt még egy oldala, még ha feltételezzük is, hogy Brecht korai drámái, a Koldusopera kivételével, nem fognak megmaradni...

Lukács: Igen.

Kérdező: ...de korai költészete föltétlenül maradandó.

Lukács: Nézze, Brecht lírájával tulajdonképpen sosem foglalkoztam behatóan, ellenben ezeket a késői drámákat igen magasra értékeltem, erről az *Esztétiká*-ban és máshol is szót ejtek; egyszerűen elkövettem azt a hibát, hogy a harmincas években, amikor nagyon el voltam foglalva, nem írtam egy cikket valamelyik német lapba arról, hogy milyen mások a késői Brecht-drámák, mint a korábbiak.

Kérdező: A harmincas években? Nem inkább a negyvenes években?

Lukács: A negyvenes években.

Kérdező: Mert *A német irodalom rövid története*-ben, amelyet a harmincas években írt, még nem ismerhette ezeket a drámákat.

Lukács: Nem, nem, a negyvenes években, egyszerűen tévedtem.

Kérdező: Megítélése szerint Brecht miért nem maradt emigránsként a Szovjetunióban? Mondott ő erről valamit?

Lukács: Nézze, Brecht mindig a legfantasztikusabb módokon akart magának egyrészt egy, hogy mondjam, biztosított, kóser helyet szerezni a párton belül, másrészt megőrizni a teljes

szabadságot. Az is jellemző Brechtre, hogy amikor Kelet-Berlinbe költözött, előzőleg megszerezte az osztrák állampolgárságot. Mint osztrák állampolgár utazott Berlinbe, és végig osztrák állampolgár volt.

Kérdező: Úgy tudom, skandináv bankba helyezte el a pénzét, és a nyugatnémet Suhrkamp kiadónak adta el a szerzői jogokat, úgyhogy összesen négy országot vont be életének és művének a biztosításába.

Lukács: Egyszóval Brecht - és ebben felesége is igen nagy szerepet játszott - rendkívül óvatos ember volt, aki szabadságának biztosítása közben nem tért ki a jó üzletek elől.

Kérdező: Milyen kapcsolatai voltak Berlinben egyéb jelentős írókkal? Anna Seghersszel például?

Lukács: Seghersszel úgyszólván az utolsó évekig jó baráti viszonyban voltunk, levélváltásunk is nagyon baráti hangon íródott, de amióta Seghers -szerintem teljesen fölöslegesen és fejvesztetten - behódolt ezeknek az utolsó Ulbricht-féle irodalmi tendenciáknak, azóta csöndesen megszakadt köztünk az összeköttetés.

Kérdező: De még akkoriban kezdődött, Berlinben?

Lukács: A harmincas években, Berlinben, még a Hitler előtti időkben.

Kérdező: Magyar férje volt, úgy tudom, Radványi.

Lukács: Magyar férje volt, de egy rosszfajta ember, nagyon kóser ember. Kóseren azt értem, hogy rossz értelemben párthű ember. Azt hiszem, ebben a tekintetben rossz hatással volt Seghersre.

Kérdező: És más írók: Bloch, Becher...

Lukács: Blochhal volt egy bizonyos kapcsolatom. Becherrel baráti viszonyban álltam, ő volt a főkapocs a német írókhoz, mert régi irodalmi kapcsolataim úgyszólván teljesen megszűntek; részben

meghaltak az emberek, részben pedig, nem szabad elfelejteni, hogy Thomas Mann például rendkívül diplomatikusan fogta fel a velem való kapcsolatát.

Kérdező: És miből állt a diplomáciája?

Lukács: Abban, hogy sohasem állított rólam valami jót anélkül, hogy egy fönntartást ne fűzött volna hozzá.

Kérdező: És vajon politikai diplomáciából tett így, vagy pedig polgári hitelét óvta?

Lukács: Nézze, én azt hiszem, én - nem tudom, hogyan fejezzem ki magamat magyarul - „unheimlich" jelenség lehettem Thomas Mann szemében. Abszolúte nem tartom kizártnak, hogy ez kezdettől fogva így volt; és hogy ez még csak nem is a kommunizmussal, hanem kettőnk karakterével függ össze. Mostanában felmerült egy nagyon gyanús ténykörülmény: tudniillik egy amerikai professzor írt nekem, hogy ő a Thomas Mann-archívumban megvizsgálta a Tod in Venedig kéziratát, és ott egyenesen idézőjel nélküli idézetek vannak a Die Seele und die Formen-ból. Mármost ha az ember ismeri Thomas Mann fiatalkorát, akkor tudja: ha ő valamennyire is jó viszonyba került egy kritikussal, rögtön fölvette vele a kapcsolatot; én velem nem vette fel a kapcsolatot soha. Pedig akkor még nem is voltam kommunista. Egyszóval kell valaminek lenni itt, aminek az okát nem tudom földeríteni, és ami miatt én - nem tudom rá a jó magyar szót - „unheimlich" jelenség voltam„.

Kérdező: Ezt bizonyítja, hogy az irodalmi hagyomány szerint Naphta figuráját is...

Lukács: Egyáltalán nem kétséges, hogy Naphta figuráját énrólam mintázta. Viszont ő túl okos ember volt, és tudta, hogy Naphta nézetei nem az én. nézeteim. Erről a témáról is rengeteg diplomácia van a levelekben. Van neki például egy levélváltása egy

francia származású német irodalomtörténésszel, akit nagyon kér arra, hogy ne írjon a Naphta-kérdésről, mert én eddig már nagyon barátságosan nyilatkoztam erről a nagy könyvről, a *Varázshegy*-ről, úgyhogy nyilván nem vettem észre: a Naphta énrám vonatkozik.

Kérdező: Mintha Lukács elvtársat érdekelné, hogy...

Lukács: Nézze, én egyszer közzétettem egy interjút a Spiegel-ben, és azt mondtam benne, hogy ha Thomas Mann megkérdezte volna tőlem Bécsben: szabad-e engem modellnek felhasználnia, akkor én abba éppen úgy belementem volna, mint ha azt mondta volna, hogy „otthon felejtettem a szivartárcámat, adjon, egy szivart".

Kérdező: Még egy helyről lehet filológiailag bizonyítani, hogy Naphta megformálása közben Lukács elvtárs lebegett a szeme előtt: Seipel kancellárhoz írott levelében van néhány kitétel, amely szinte szó szerint megegyezik azzal, amit Hans Castorp gondol Naphtáról,,.

Lukács: Igen, igen, egyáltalán nem vitatható, hogy Thomas Mann Naphtában engem akart portretírozni. De az a véleményem, hogy ha én a fiatalkori novellákban ráismertem bizonyos német írókra, és nagyon jól mulattam ezen, és nagyon tetszettek nekem azok a portrék, akkor miért tegyek különbséget, ha énrólam van szó? Irodalmilag egyedül ez a megközelítés képzelhető el. Ahogy sohasem fogom vizsgálni, hogy egy akármilyen író által portretírozott ember valóban hasonlít-e az illető emberhez vagy sem, mert nem ez az érdekes kérdés, hanem az, hogy sikerül-e az írónak ábrázolnia azt a típust, amelyet ábrázolni akart, úgy nem. fogom, vizsgálni azt sem, hogy Naphta mennyiben hasonlít hozzám. Naphta esetében sikerült ez az ábrázolás, ennélfogva Naphtával minden rendben van.

Kérdező: Az író vagy az ismerősei közül veszi modelljeit, vagy pedig elmegy egy olyan absztrakcióig, ahol senki sem ismerhet magára, vagy pedig mindenki magára ismerhet.

Lukács: Ha Thomas Mann folyton arra vigyázott volna, hogy ne ismerjenek énrám... Noha természetesen hozzá kell ehhez tenni, hogy az írónak olykor a tárgyból következően el kell térnie a modelltől. Hogy csak egy egészen külsődleges példát mondjak: én 19 augusztusában távoztam Pestről, és természetesen nem volt pénzem. Azt a ruhát, amiben elutaztam, még 19-20-ban is hordtam, mint egyetlen ruhámat, és ebben látogattam meg Thomas Mannt - azt tehát nem láthatta, hogy elegáns vagyok. Eleganciámat ő a figura kedvéért találta ki. Hozzáteszem, hogy én sohasem voltam elegáns. Liebermannak van egy nagyon kedves mondása: „Ich habe Sie ahnlicher gemalt als Sie sind”,[84] az írónak bizonyos alakra van szüksége, Thomas Mann is megkapta az impulzust éntőlem, és mindazt, amire szüksége volt, teljesen szabadon alakította át. Nem hiszem, hogy különösebben megfigyelte volna, elegáns vagyok-e vagy sem.

Kérdező: Nyilván beleasszociált valamit a figurába abból, hogy Lukács elvtárs gazdag családból származik...

Lukács: Jó, mindenféle ilyesmi lehetséges, az azonban bizonyos, hogy amikor Thomas Mannt fölkerestem, 1920 májusában, akkor nem voltam elegáns.

Kérdező: 1955-ben is találkoztak, a Schiller-előadáson.

Lukács: Az megint nagyon jellemző volt Thomas Mannra. Amikor azt a Schiller-ünnepélyt tartották Jénában, ugyanabban a szállóban laktam én is, mint ő. Ellenben az étkezések úgy voltak rendezve, hogy a legfőbb „verhuska”, vagyis górék, az Ulbricht meg ezek,

---

[84] Hasonlóbbá festettem, mint amilyen.

plusz az írók közül Becher, plusz a polgári írók közül Thomas Mann külön szobában étkeztek; én pedig a középosztállyal együtt étkeztem ott a szállodában, és Thomas Mann-nak sohasem jutott eszébe, hogy azt mondja Becher-nek: „Ugyan hívd meg a Lukácsot is egyszer ebédre."

Kérdező: Ez a gondolat Bechernek sem jutott eszébe.

Lukács: Mert Becher ugyanolyan diplomata volt, mint Thomas Mann.

Kérdező: De az ő diplomáciája rossz következményekkel járt, mert Thomas Manné nem volt hatással az alkotásaira, Becher tehetségét ellenben tönkretette a diplomácia.

Lukács: Én ilyen dolgokban, mint látja, nagyon liberális vagyok - egy jó írónak úgyszólván mindent engedélyezek. Thomas Mann-nal egyszer volt egy levelezésünk - sajnos ez Bécsben megsemmisült amikor attól tartottam, hogy összeveszek vele. A Szántó-per idején írtam neki, hogy tiltakozzon Horthyéknál táviratilag a per ellen. Erre Thomas Mann írt nekem egy hosszú levelet, hogy ő most Lengyelországban részt vett a PEN Klub ülésén, és milyen szépek ezek a nagy ideológiai összefüggések, ellentétben a politikával, amelyben nem akar részt venni. Erre én írtam neki egy pokrócgoromba levelet, amely szerint maga úgy fogja fel a politikát, hogy ha a Pilsudski-féle félfasizmust kell ideológiailag támogatni, ezt PEN-vonalon simán megcsinálják, és ettől maga el van ragadtatva, de ha-egy tisztességes kommunistát kell a haláltól megmenteni, akkor egyszerre rémes dologgá változik a politika. Meg voltam győződve arról, hogy e levél után vége szakad köztünk minden kapcsolatnak. Ehelyett három nap

múlva kaptam egy táviratot: „Habe an Horthy telegrafiert." Nagyon sajnálom, hogy ez nincs meg.[85]

Kérdező: De a levél talán meglesz a Thomas Mann Archívumban.

Lukács: Az sincs meg. Megsemmisítettem.

Kérdező: De amit Lukács elvtárs írt?

Lukács: Az lehetséges, de ők ezzel természetesen nem dicsekednek.

Kérdező: De akkor megvan Thomas Mann levelének másolata. Úgy tudom, az égvilágon mindent másolatban csinált, részben az utókornak, így aztán meglesz, amikor megnyitják az archívumot.

Lukács: Lehet, hogy valahol megvan, mindenesetre nekünk akkor az volt a véleményünk, hogy Thomas Mannt más esetben is ki lehet és ki kell használni, ennélfogva vigyázni kell, hogy egy nálam lévő házkutatásnál ne találjanak Thomas Mann-leveleket, ezért megsemmisítettük ezt.

Kérdező: Ernst Fischerrel való barátsága a bécsi években kezdődött?

Lukács: Nem, Moszkvában.

Kérdező: Mert úgy emlékszem, Ernst Fischer is levelezett Thomas Mann-nal hasonló ügyben.

Lukács: Ernst Fischer kezdettől fogva egy párton-kívüliekkel érintkező és kapcsolatot kereső kommunista volt.

Kérdező: Térjünk át a moszkvai évekre.

Lukács: Január 30-án Hitler miniszterelnök lett. Nekem nyilvánvalóan nem lehetett maradásom Berlinben, a pártnak azonban, mint említettem, az volt a kívánsága, hogy azokat a szervezeteket, amelyeket lehetséges, segítsek átállítani az illegalitásra. Ez persze nevetséges dolog volt, mert a Hitler

---

[85] A levélváltást lásd: Kritika, 1986/1.

-korszakbeli illegalitást semmiféle régi illegalitáshoz nem lehetett hasonlítani, és nem létezett olyan szervezet, amely ebben fennmaradhatott volna. Mindenesetre én március közepéig Berlinben maradtam ebből a célból, és április közepén utaztam Moszkvába.

Kérdező : Akkor már teljesen illegálisan?

Lukács: Én mindig illegálisan utaztam. Útlevelem nem volt, hiszen a magyarok nem adtak nekem útlevelet, ennélfogva én akkor is a magyar párt illegális műhelyéből kapott útlevéllel utaztam, amikor régen Bécs és Prága, Bécs és Berlin közt utaztam mint magyar KV-tag. Soha Európában 45 előtt legális útlevéllel nem utaztam.

Kérdező: Moszkvába visszatérve folytatta munkáját a Marx-Engels Intézetben?

Lukács: Nem, én nem a Marx-Engels Intézetbe mentem vissza, mert közben, szintén Sztálin kezdeményezésére, megindult egy kampány, amelynek megvoltak a maga pozitív oldalai, tudniillik a RAPP elleni küzdelem. Ez tulajdonképpen arra szolgált, hogy lehetetlenné tegyék a trockista Averbachot, a RAPP elnökét. Sztálint kizárólag ez érdekelte ebben az ügyben. Ellenben részt vett ebben a kampányban Jugyin és főképpen Uszijevics, akik a RAPP-nak ezt a funkcioner arisztokratikusságát támadták, és a csak kommunista írókat magában foglaló, szűk RAPP helyett egy általános orosz író-szövetséget követeltek, amelyben helyet foglalhat minden szovjetunióbeli orosz író, és amely aztán demokratikusan intézi az orosz szerzők ügyeit. Ehhez a mozgalomhoz csatlakoztam én is. A mozgalom bizonyos fokig kétfelé vált. A tiszta sztálinista szárny megelégedett azzal, hogy izolálta Averbachot, aztán félre is tette - Averbach a perek folyamán elpusztult. A másik szárnyból lett a *Lityeraturnij Krityik*

című folyóirat, amely az orosz irodalom forradalmi demokratikus átalakítására törekedett. Ebben vettem én részt egész utolsó oroszországi tartózkodásom idején.

Kérdező: Milyen mozgástere volt ennek a lapnak a növekvő sztálinizmus idején?

Lukács: Nem szabad elfelejteni azt a különös dolgot, hogy a sztálinizmus gyakorlati hatása mégis a központi pártapparátus révén érvényesült. Sztálin, nem tudom, mi okból, ezeket a filozófusokat, Mityint és Jugyint is a maga embereinek tekintette. Ennélfogva ezek a Központi Bizottságban fontos szerepet játszottak, és Jugyin Uszijevics révén ilyen módon koncessziókat tudott teremteni a Lityeraturnij Krityik irányának. Emiatt nemcsak énnekem nem történt a nagy perek idején semmi bajom, de a Lityeraturnij Krityik összes aktívái közül senki sem lett a nagy üldözések áldozata. Uszijevics, és ez volt a szerencsém, az én moszkvai barátnőm volt, neki pedig jó barátja volt Jugyin; ennek révén mi mint egy központi bizottsági frakció szerepeltünk, annak ellenére, hogy Fagyejev és mások, akik a másik frakció tagjai voltak, szakadatlanul támadtak bennünket. Úgyhogy a szokásos szerencsém folytán egész sereg dolog akadályozta, hogy lefogjanak. Először is Jugyin protektorátusa alatt álltunk. Másodszor is szerencsémre a magyar pártban nem játszottam már semmi szerepet, és így a magyar pártban nem akadt olyan ember, aki privátim még csak emlékezett is volna rám. A perek 36-37 között zajlottak, a Blum-tézisek ideje 30 volt. Ha valaki eközben ennyi ideig teljesen távol maradt a magyar párttól, akkor elfelejtették. Ezek a személyi dolgok nem voltak olyan fixek, mint manapság, a nagy jegyzőkönyvek és nem tudom, micsodák idején. Ehhez hozzájárul - most egy nagyon cinikus motívumot mondok -,

hogy énnekem nagyon rossz lakásom volt, és ez kevéssé gyakorolt vonzóerőt az NKVD embereire.

Kérdező: A *Megélt gondolkodás*-ban található egy idevágó utalás, amelyet nem értek: „Szerencse a katasztrófa időszakában, Buharin Radek 1930."

Lukács: Amikor én 30-ban visszamentem Moszkvába, akkor Buharin nagyon barátságosan fogadott engem, és nagyon barátságosan készített elő egy találkozást, amelyet én visszautasítottam.

Kérdező : Akkor a szerencse arra vonatkozhatik...

Lukács: Ha nem következik be ez a szerencsés dolog, akkor én természetesen belekerültem volna a sztálini perbe.

Kérdező: És mit jelent a *„mégis szerencse 1941"*?

Lukács: 41-ben mégis lebuktam.

Kérdező: Ez a szerencse?

Lukács: Az a szerencse, hogy csak akkor, mert akkor már nem folytak azok a mindenféle kivégzések.

Kérdező: Lukács elvtárs emlékezései során folyton elhangzik a „nekem nagy szerencsém volt"; nem tudok mit tenni, Szolzsenyicin hőse, Iván Gyenyiszovics jut eszembe, akinek szintén folyton-folyvást nagyon nagy szerencséje volt.

Lukács: Én keresztülmentem a világ egyik legnagyobb lefogatási kampányán. És a kampány végén, amikor már a kampány igazi mozzanatai sem szerepeltek, akkor fogtak le két hónapra. Ezt csak szerencsének lehet felfogni.

Kérdező: Kiderült, hogy miért fogták le?

Lukács: Megmondták nekem, amikor bevittek a Ljubjankára, hogy mint a magyar politikai rendőrség moszkvai rezidensét fogtak le.

Kérdező: Milyen feljelentés alapján?

Lukács: Erről fogalmam sincs, mert semmiféle aktaszerűség nem állt rendelkezésre. Amikor lefogtak, házkutatást tartottak, és elvitték azt a mappámat, amelyben a különféle párt- és más helyekre történő állás jelentkezéseimmel kapcsolatos önéletrajzok voltak. Az összes kérdés ezekkel volt kapcsolatban. Színvonalukat abból tudja megítélni, hogy egyszer azt mondta nekem az a pasas, aki kihallgatott: elolvastam ezeket a dolgokat, látom, hogy maga a III. kongresszus idején ultralinks, tehát trockista volt. Erre én azt mondtam neki, nézze, bocsásson meg, ebből csak annyi igaz, hogy én ultralinks voltam a III. kongresszus idején, de nem igaz, hogy akkor Trockij trockista volt, mert akkor Trockij Lenint támogatta. Erre megkérdezte tőlem, hogy ki volt akkor trockista. Mondtam, hogy az olasz kommunisták egy része, a lengyel kommunisták egy része, a német kommunisták közül Maslow, Ruth Fischer, Thälmann; amikor Thälmann nevét kimondtam, az én pasasom vörös lett, öklével verte az asztalt, és azt mondta, hogy hazudok. Én erre ezt mondtam: nézze, ne beszéljünk hazugságról és igazságról. Én egyet ajánlok magának: a maguk könyvtárában megvan a III. kongresszus jegyzőkönyve. Olvassa el Thälmann beszédét, és olvassa el, hogy Lenin mit mondott erre, és olvassa el Trockij beszédeit is. Nem tértünk többé vissza erre a kérdésre.

Kérdező: Könyvet nem foglaltak le?

Lukács: Nem, semmit.

Kérdező: És voltak lefoglalható könyvei?

Lukács: Nem. Azt mondták, hogy a könyvtár le van foglalva, és Gertrúd vigyázott, hogy ne vigyenek el belőle semmit.

Kérdező: Lukács elvtárs megsemmisítette azokat a könyveket, amelyeket veszélyeseknek gondolt?

Lukács: Muszáj volt megcsinálni, mert nagyon veszélyes lett volna, ha az embernél Trockij-könyveket találnak.

Kérdező: Főleg Trockijt semmisített meg?

Lukács: Főleg Trockijt, Buharint és ezeket. Akik bekerültek a szórásba, azoknak a könyveit. Megjegyzem, Gábor Andor szorított engem erre a dologra. Egyszer megjelent a feleségével és egy nagy zsákkal, és kivitte a könyvtárból az összes Trockij -és Buharin-könyveket, és aznap este bedobta a folyóba.

Kérdező: Nagyon hasonló lehetett ez a jelenet ahhoz, amit Déry Tibor ír le az *Ítélet nincs*-ben, amikor Gábor Andor őt óvta, hogy vigyázzon, és írja át a könyvét. Úgy látszik, óvatos ember volt.

Lukács: Gábor egy nagyon furcsa ember volt. Mindenkit ki szeretett volna menteni az ilyen szituációkból, de ő maga ebben a tekintetben nagyon bátor volt. Például állandóan levelezett lefogottakkal, állandóan küldött nekik élelmiszert és így tovább. Egyáltalán: Gábor Andor ritka tisztességes ember volt.

Kérdező: És minek köszönheti gyors szabadulását?

Lukács: Utólag megtudtam, hogy Dimitrov járt közben értem.

Kérdező: Volt vele személyes kapcsolata?

Lukács: Még Bécsben, amikor ő mint bolgár emigráns volt ott egy csomó alkalommal felkeresték mindenféle angol és amerikai újságírók, és mivel én, ha rossz kiejtéssel is, de jól tudok angolul, sokszor fordítottam Dimitrovéknak, és innen ismerem őt.

Kérdező: Moszkvából nem?

Lukács: Moszkvában nem találkoztunk, ő tudniillik egy olyan nagy ember volt és én olyan kicsi, hogy Moszkvában normális találkozás nem volt lehetséges.

Kérdező: Hogyan értesült Dimitrov Lukács elvtárs lefogatásáról?

Lukács: Nagyon egyszerűen. Gertrúd szólt Becher-nek, Becher, Révai és Ernst Fischer együtt elmentek Dimitrovhoz, és elmondták neki ezt a dolgot. Minthogy Dimitrovnak - nem tudom, miként alakult ki ez Bécsben - igen jó véleménye volt rólam, rögtön

elindított egy akciót. Az volt a szerencse, hogy velem együtt Rudas László is le volt fogva, ennélfogva a magyar párt is rögtön csatlakozott ehhez az akcióhoz. Akkoriban Mátyás már mint jövendő vezető szerepeit, és természetesen igen jó viszonyban volt Rudassal. Mármost ha Dimitrov felajánlotta neki, hogy csinálunk egy akciót Lukács és Rudas mellett, akkor ő nem mondhatta azt, hogy Rudas mellett és Lukács ellen, ez nagyon ellene mondott volna Rákosi pszichológiájának.

Kérdező: Rudas lefogatásáról nem is tudtam, Ezek szerint alig volt ember, aki ott le ne lett volna fogva.

Lukács: Nagyon kevés olyan ember van, aki egyáltalán ne lett volna lefogva.

Kérdező: Révai?

Lukács: Révai nem.

Kérdező: Illés Béla sem.

Lukács: Illés Béla sem. volt. De Illés Béla egy időben internálva volt valahol, a Kun-ellenes hullám kicsit elsodorta őt.

Kérdező: Hát a Lityeraturnij Krityik többi tagja, Lifsic és Uszijevics megúszta mindvégig a pereket?

Lukács: Uszijevics mindvégig megúszta. Ő rendkívül régi tagja volt a pártnak, a Lenin-féle külön-vonaton utazott vissza Moszkvába mint fiatal lány, neki nagyon nagy pártmúltja volt.

Kérdező: Az másoknak is volt.

Lukács: De ő az irodalmon kívül semmiféle kérdésben nem foglalt állást, nem volt se trockista, se buharinista, ennélfogva nem került bele a perbe. Egyébként rendkívül régi bolsevik családból származik, apja, Feliksz Kon nagy szerepet játszott a lengyel pártban, és büszkén vallotta, hogy nem volt lengyel felkelés, amelyben nem vett volna részt a család, Uszijevics már származásánál fogva is a párt vezető rétegéhez tartozott.

Kérdező: Ez önmagában nem befolyásolta volna Sztálint.

Lukács: Önmagában nem, de ő filozófiában Mityinre és Jugyinra támaszkodott, és Jugyin Sztálin előtt és mindenütt szolidáris volt Uszijeviccsel, és ez természetesen sokat jelentett Uszijevics számára, annál .is inkább, mert Sztálint a szoros értelemben vett irodalmi kérdések nem érdekelték.

Kérdező: És érdemleges Uszijevics munkássága?

Lukács: Érdemleges. De lefordítva semmi sincs tőle.

Kérdező: Tudott-e a *Lityeraturnij Krityik* a fokozódó sztálini nyomás idején a sztálini fővonaltól eltérő...

Lukács: Mi a sztálini naturalista ortodoxiát támadtuk. Nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben jelent meg Engels levele a Balzac-kérdésről, és mi felvetettük - rendkívül éles ellentétben a sztálinizmussal, de komoly baj emiatt nem történt hogy az ideológia nem kritériuma annak, milyen egy mű esztétikailag,, és hogy rossz ideológia mellett is, amilyen Balzac royalizmusa, létrejöhet egy igen jó irodalom, amit mi azután úgy fordítottunk le, hogy egészen jó ideológiával rossz irodalom is jöhet létre. Ezen a vonalon - nem is annyira én, mert én oroszul nem tudtam - például Uszijevics rendkívül élesen támadta a maga korának politikai költészetét, anélkül hogy emiatt bebörtönözték volna.

Kérdező: Mennyiben befolyásolta világnézetének alakulását, hogy nyilvánvalóan észrevették: Sztálin elhajolt Lenin irányvonalától?

Lukács: Azt mondhatom, én ezt teljes mértékben ignoráltam. Az irodalmi ügyektől eltekintve ilyen alapon nem avatkoztak bele a munkába, illetőleg csak Fagyejev volt a mi ellenfelünk, neki megengedték, hogy polemikusan fellépjen ellenünk; hozzájárultak ahhoz, hogy azután egy átszervezés alkalmával megszűnjön a Lityeraturnij Krityik, ellenben, noha ez nem ellenkezett Fagyejev vonalával, lefogatásig menő szabadságot neki mivelünk szemben

nem adtak. Ami pedig a filozófiát illeti: abban az időben kezdtem meg filozófiai munkásságomat, és teljes ellentétben álltam a Sztálin által képviselt vonallal. Hegel-könyvem akkor íródott, a harmincas évek második felében, amikor Zsdanov már azt mondta, hogy Hegel tulajdonképpen a francia forradalom elleni feudális reakció ideológusa, és nem lehet azt állítani, hogy az én Hegel-könyvem ezt a gondolatot fejtené ki. Később Zsdanov - Sztálinnal együtt - az egész filozófia történetét a materializmus és az idealizmus harcának tünteti fel, Az ész trónfosztása pedig, amely nagyjából a világháború alatt íródott, egészen más ellentétet, a racionális és irracionális filozófia harcát állítja a középpontba, mert igaz ugyan, hogy az irracionalisták mind idealisták voltak, de voltak nekik racionalista-idealista ellenfeleik is, így hát az az ellentét, amit én *Az ész trónfosztásá*-ban ábrázolok, az megint teljesen összeegyeztethetetlen a Zsdanov-féle elmélettel.

Kérdező: Az ész trónfosztása a háború alatt íródott ? Azt hittem, az ötvenes évek elején.

Lukács : Ekkor fejeződött be, de a kézirat legnagyobb része már a háború alatt is megvolt. Megjegyzem, még az ötvenes években is érvényes volt az a felfogás, hogy a materializmus és az idealizmus ellentéte az egyedüli ellentét, hiszen *Az ész trónfosztósá*-t megjelenése után baloldalról, talán emlékszik rá, éppen azzal támadták meg, hogy én elhanyagolom ezt a legfontosabb kérdést.

Kérdező: *Az ész trónfosztásá*-nak egyik alaptétele, hogy nincsenek ártatlan filozófiák. Nietzsche és a még korábbi irracionális tendenciák is tehetnek a fasizmusról. Ilyen alapon Lukács elvtárs véleménye szerint Marx nem tehető felelőssé a sztálinizmusért?

Lukács : Ha én azt mondom, hogy kétszer kettő négy, és maga énnekem ortodox hívem, de azért azt mondja, kétszer kettő hat, ezért én nem vagyok felelős.

Kérdező: Ugyanilyen joggal azt lehetne mondani, hogy Nietzsche, aki személyében valószínűleg nem lett volna Hitler követője, szintén nem felelős azért, amit belőle csináltak.

Lukács : Megint arról van szó, hogy az ember tényleg követ-e egy teóriát vagy sem. Ha én azzal magyarázom Tolsztojt, amivel Engels Balzacot, hogy disszonancia van az ideológia és a művészet között, akkor Engels egy bizonyos mértékig felelős az én Tolsztoj-felfogásomért. Ha ellenben teljesen kifordítom a maga mivoltából azt, amit Engels mondott, ezért Engels nem lehet felelős. A történelmi felelősség a gondolatok tényleges folytatására redukálódik. Én például tagadom, hogy az Engels-féle tagadás tagadása jogos folytatása volna a hegeli tagadás tagadásának. Ez utóbbi tisztán logikai jellegű kategória. Marx a párizsi kéziratokban ezt mondja: Ein ungegenständliches Wesen ist ein Unwesen. Vagyis az olyan létező, aminek nincs tárgyiassága, nem létezhet. Létezés egyenlő a tárgyiassággal. Ezzel szemben a hegeli logika kiindul egy tárgyiasság nélküli létből, és a hegeli logika első része arra törekszik, hogy a mennyiség és a minőség bekapcsolásával a tárgyiasság-nélküliségből tárgyias létet csináljon. Ez csak logikai trükkökkel lehetséges, és a logikai trükkök közé tartozik, ami szerintem a marxizmus ontológiai vizsgálatában nagy szerepet játszik, hogy mi a logika és az ismeretelmélet túlbecsülése révén kezdünk a negációnak létformát adni, holott a negáció csak nagyon átvitt értelemben létforma. Nemcsak a negáció negációjáról van szó, de például általában szerepel minálunk a Hegeltől átvett omnis determinatio est negatio.

Kérdező: Ez Spinozától van átvéve, nem?

Lukács: Igen. De Spinozánál van értelme. Spinozánál az az értelme, hogy a dolgok akkor léteznek igazán, amikor leválaszthatatlan részei a szubsztanciának. Mihelyt önálló

dolgokká válnak, önállóságuk negálja ezt a szubsztanciális egységet. Itt tehát a negációnak van valami értelme, noha a Spinoza-féle szubsztanciagondolaton kívül semmire a világon nem tudnánk alkalmazni. Hegel továbbfejlesztette ezt olyan módon, hogy az Anders-Seint mint negációt definiálta. Természetesen a máslétben megvannak a negáció bizonyos elemei. Mondhatom, hogy az asztal az nem szék. De ami az asztalt asztallá teszi, az nem ez a negatívum, hanem azok a pozitív vonások, amelyek megvannak benne, amelyek máslétet teremtenek az asztal és a szék között. Én a magam plebejus modorában azt szoktam mondani, hogy ezen az alapon - Omnis determinatio est negatio - azt is állíthatom, miszerint az oroszlán nem borotvakrém. Ez a mondat logikailag kifogástalan, mert az oroszlán tényleg nem borotvakrém. De ilyen természetű mondatot tízmilliószámra lehetne mondani, és egyiknek se volna valóságos értelme, mert a máslétben a tagadás alárendelt mozzanat. A tagadás az összehasonlításnál keletkezik, és itt is csak alárendelt momentum, hiszen például a szék és az asztal egymáshoz való másléte teljesen pozitív dolgokból alakul ki, és az, hogy az asztal nem szék, rendkívül alárendelt tényező, és a gyakorlati gondolkodásban tulajdonképpen nem is szerepel. Ellenben mihelyt a valóságot tisztán logikai alapon akarjuk megérteni, akkor a negáció óriási szerepet kap, függetlenül attól, hogy igazi értelme egészen elhalványodott már. Például tényleges negáció, hogyha azt mondom: kétszer kettő nem öt. Ha azt mondom: nem léteznek sárkányok, ez is jogos negáció. De a negációk túlnyomó többsége nem igazi negáció a valóságban. Ha azt mondom, hogy az oroszlán nem borotvakrém, akkor ez egyáltalán nem valóságos negáció, csak mellékesen logikus állásfoglalás tisztán logikai következménye.

Kérdező: Értem. Sőt azt hiszem, a sárkányok esetében is olyasvalamit tagadunk, aminek a valóságban semmi sem felel meg.

Lukács: A tagadás éppen abból állt, hogy a lét fogalmát nem lehet a hétfejű sárkányokra alkalmazni.

Kérdező: Tehát ez pozitív állítás.

Lukács: Ha a krokodilra lehet alkalmazni ezt a meghatározást, a hétfejű sárkányra nem, akkor a „nem" valóban jelent valamit. Csakhogy még valamit el szoktak felejteni, amikor túlfeszítik a negációt: hogy a praktikus életben minden negáció állítást tételez fel. Ha én azt mondom, hogy republikánus vagyok, akkor ezzel azt állítom, hogy nem akarok királyságot. Ez nem ugyanaz, mint hogy nincs hétfejű sárkány, hiszen a királyság - létezik. Az emberi cselekvésnek az a sajátossága, hogy az eltüntetés, a rombolás éppen úgy a munkához tartozik, mint maga a munka. Ha én kőbaltát készítek, elkerülhetetlenül le kell csiszolnom arról a baltáról kődarabokat, és ez a lecsiszolás természetesen negatív tevékenység, mert a lecsiszolt kődarabokat egyszerűen eldobom, és nem törődöm tovább velük. Egyszóval a cselekvésben van egy negatív elem, de ez nem azonos a logikai tagadással. A logikai negáció azt mondhatja a legvégletesebb esetben, hogy valami ne legyen, vagy valami nincs. De ha az eredeti kődarabról köveket csiszolok le, hogy kőbaltát készítsek, ebben sem a „nincs", sem a „ne legyen"...

Kérdező: A „legyen" a domináns.

Lukács: A „legyen" a domináns.

Kérdező: Legfeljebb úgy lehet a „ne legyen"-t kifejezni, hogy „ne legyen ez a kő gömbölyű, hanem legyen éles".

Lukács: Csakhogy a dolognak az a lényege, hogy „legyen éles", mert a „ne legyen gömbölyű" mellett még mondhatnám azt is, hogy ne legyen elliptikus, ne legyen parabolikus, és mondhatnék

még millió ilyen dolgot, amivel egy fél kőbaltát sem lehet meghatározni.

Kérdező: Ezek után visszakanyarodva *Az ész trónfosztásá*-ra, hadd kérdezzem meg: Lukács elvtárs nem érzi-e ma a mű hiányosságának, hogy nem bírálja azt a fajta irracionalizmust, ami a sztálinizmusban alakult ki, gondolok például a vezérkultuszra, ami kétségkívül irracionális mozzanat, vagy...

Lukács: A sztálinizmusban filozófiailag hiperracionalizmus uralkodik. Amit maga irracionalizmusnak nevez, az a hiperracionalizmus egy formája. Schellingtől kezdve a német filozófiában - Kierkegaard-t is beleszámítva - a racionalizmussal szemben álló tendenciák kapnak nyomatékot, ezeknek tulajdonítanak valóságértéket. Sztálinnál a racionalizmus kap olyan formát, amelyben egy bizonyos abszurditásba megy át, de az abszurditás szélesebb fogalom, és más is, mint az irracionalizmus.

Kérdező: Nem tartozik valamiképpen hozzá ez is az ész lerombolásához, trónfosztásához?

Lukács: Soha nem vontam kétségbe, és mindig állítottam is, hogy a sztálinizmus a *Zerstörung der Vernunft* egy fajtája. Én csak nem tartanám helyesnek Sztálint ott kritizálni, ahol valami hasonlóságot lehetne mondjuk esetleg Nietzschével fölfedezni, mert ezzel sohasem jutunk el a sztálinizmus igazi lényegéhez. A sztálinizmus igazi lényege szerintem az, hogy a munkásmozgalom, a marxizmus praktikus jellegét elméletileg fönntartva a praxisban nem a dolgok mélyebb belátása szabályozza a cselekvést, hanem a cselekvés taktikájához konstruáljuk hozzá a mélyebb belátását. Marx és Lenin számára adva volt a társadalmi fejlődés alapvető vonala, amely egy bizonyos irányba halad. Ezen az alapvető vonalon belül adódnak minden korszakban bizonyos stratégiai problémák. Ezeken belül merülnek fel a mindenkori taktikai problémák.

Sztálin ezt a sorrendet megfordította. Ő a taktikai problémát tekintette primernek, és a teoretikus általánosításokat ebből vezette le. Például Sztálin a Hitlerrel való paktum megkötésekor helyes taktikát folytatott Hitlerrel szemben, de ebből azt az egészen hamis teoretikus feltételezést vonta le, hogy a második világháború hasonlít az elsőhöz, vagyis a Liebknecht-féle „Der Feind steht im eigenen Land”[86] érvényes a franciák és az angolok Hitler-ellenes védekezésére is, ami nyilvánvalóan nem igaz. Az orosz politikának most is az a nehézsége, hogy egyetlen kérdésben sem veti föl, világtörténetileg mi a döntő a fejlődés szempontjából, hanem bizonyos taktikai kérdésekből indul ki - gondoljon az Izrael-Egyiptom-konfliktusra -, és tisztára nagyhatalmi taktikából vezeti le azután, hogy az egyiptomiak szocialisták, az izraeliek pedig nem azok. Holott egyik sem az természetesen.

Kérdező: Lukács elvtárs felfogása az elmélet és a taktika megfordításáról feltétlenül helytálló. De azt hiszem, a szuperracionalizmus, amelyről most beszélt, nagyon sok ponton közönséges irracionalizmusba csapott át. Például hogy mást ne mondjak, abban, hogy a világtörténelmi bölcsesség megszemélyesül. Nemcsak Sztálin alakjában, hanem akár a párt mindenkori taktikájában is...

Lukács: Nem kétséges, hogy a túlfeszített rációban bizonyos átcsapási lehetőség van az irráció felé, mert a ráció mindig konkrét dolgokra vonatkozik. Ha e konkrétság elvont vonásait túlfeszítem, akkor eljutok egy olyan pontra, ahol a régebbi racionális összefüggés racionalitása megszűnik.

---

[86] Az ellenség a saját országunkban van.

Kérdező: Lukács elvtárs egy régebbi beszélgetésünk során a szükségszerűség kategóriájával kapcsolatban mondja ezt. A szükségszerűség túlfeszítése végeredményben teológiához vezet.

Lukács: Az a véleményem, és azt hiszem, ez egybevág a modern természettudomány felfogásával is, hogy a klasszikus értelemben vett szükségszerűség csak a matematikában létezik. A valóságban azt kell vizsgálni, hogy a benne lezajló irreverzíbilis folyamatok lefolyásának mekkora a valószínűsége. Ha például egy gép funkcionálási valószínűsége 99,8 százalék, akkor én úgy dolgozom vele, mintha az szükségszerű volna. Elhanyagolom a 0,2 %-ot, holott teoretikusan nem szükségszerűségről, hanem csak egy 99,8 %-os valószínűségről van szó. Mindenki észlelheti a mindennapi életben, hogy a maximális valószínűségeket szükségszerűségeknek fogjuk fel. Azt hiszem, a szükségszerűség a maga klasszikus értelmében a valóságban nem is fordul elő.

Kérdező: A sztálinizmust nem jellemezte filozófiailag a szükségszerűség túlhajtása? Például ha azt állítják, hogy a forradalom győzelme, pontosabban a cárizmus leverése és a kisajátítások ennyi és ennyi idő alatt szükségképpen elvezetnek a szocializmushoz, ez végeredményben a szükségszerűség olyan túlhajtása, amely már az irracionalizmussal érintkezik.

Lukács: *Az ész trónfosztásá*-ban én az irracionalizmus egy specifikus formájával foglalkoztam. A sztálini felfogásban is megvan a túlfeszített szükségszerűség, ami értelmetlenné válik, és ez az értelmetlenség érintkezik bizonyos mértékig az irracionalizmussal, de nem hiszem, hogy ez fontos volna a dolog megértése szempontjából. Ez mellékmotívum.

Kérdező: És mi a lényeges motívum, ha a sztálinizmus filozófiai gyökereit kutatná?

Lukács: Azt hiszem, mindenekelőtt nagyon fontos, és enélkül ez a torzulás nem volna lehetséges, hogy Engels és nyomában némely szociáldemokraták a társadalom befolyását illetően a logikai szükségszerűség álláspontjára helyezkedtek, szemben azzal a valóságos társadalmi összefüggéssel, amelyről Marx beszél. Marx tulajdonképpen mindig azt mondja, hogy valamely adott munkarendszerre az illető társadalom X emberei X-féleképpen reagálnak, és ebből az X-féle reakcióból szintetizálódik a társadalomban végbemenő folyamat. Ez már ipso facto nem lehet szükségszerű abban az értelemben, ahogy kétszer kettő négy.

Kérdező: Milyen munkákat írt még szovjetunióbeli tartózkodása idején?

Lukács: A realizmus történetéről szólót; aztán kiadtam egy könyvet, amelyben teoretikus kérdésekről van szó, aztán egy esszégyűjteményt Goethéről, Balzacról, Tolsztojról és így tovább. Ennél több könyvet nem adtam ki, nagyon sok cikket írtam, de például *A történelmi regény* megjelentetése Oroszországban lehetetlen volt, holott én benyújtottam egy kiadónak.

Kérdező: A Hegel-könyv sem jelent meg.

Lukács: Engem ugyan a nagy hullámokban nem fogtak le, de a kiadók szemében gyanús jelenség voltam. Nem úgy gyanús, minthogyha ellenség lennék, hanem mint olyasvalaki, aki nem követi a Fagyejev által előírt marxizmust.

Kérdező: Ha már újra szóba kerültek ezek a lefogási hullámok: Lukács elvtárs hogyan tudta ezeket a pereket ideológiailag feldolgozni?

Lukács: A pereket borzasztóságoknak tartottam, és csak azzal vigasztaltam magam, hogy azt mondtam: mi ma Robespierre mellett vagyunk, holott ha a Danton-pert jogi szempontból vizsgáljuk meg, akkor az nem volt sokkal jobb a Buharin-pernél. A

másik vigaszom az volt, és ez a döntő momentum, hogy ebben az időben az volt a legfontosabb kérdés, hogy Hitler elpusztuljon. Ezt nyugatról nem lehetett várni, csak a szovjettől, és Sztálin volt az egyetlen létező Hitler-ellenes hatalom.

Kérdező: Akkori felfogását osztja ma is? És ha igen, akkor milyen mértékben? Nem általában Sztálinról, hanem a perekről kérdem.

Lukács: A perekkel kapcsolatban, ha akartam volna, se csinálhattam volna semmit. Egyetlen pillanatig lehetségesnek látszott, hogy kimenjek Amerikába, de ezt nem akartam.

Kérdező: Nem a személyes fellépés lehetőségére vonatkozott a kérdésem, hanem arra, hogy mai felfogásával egybevág-e az a mód, ahogy akkoriban megmagyarázta a pereket.

Lukács: Annyiban másképp látom a helyzetet, hogy Sztálinnak semmi szüksége sem volt ezekre a perekre. A Buharin-perrel teljesen elintézte az ellenzéket, és a nagy lefogatási hullámból politikailag semmilyen haszon nem származott. A Buharin-per után teljesen ki volt zárva, hogy bárki is föl merjen lépni Sztálin ellen, de Sztálin tovább folytatta taktikai vonalát, az emberek megfélemlítését. Ebből a szempontból a pereket fölöslegeseknek tekintem.

Kérdező: Szerintem a perekkel nem erősítette, inkább gyöngítette a Szovjetuniót. Gondolok mindenekelőtt a katonai perekre.

Lukács: A katonai perekkel kezdődött ez a folyamat, és én azt hiszem, Sztálinban élt az a dilettáns felfogás, hogy az egyik katona nyugodtan behelyettesíthető a másik katonával - ezt a nézetét a háború elején feladta, mert a börtönből hozatott ki tábornokokat.

Kérdező: A háború elején elszenvedett katonai kudarcot Nyugaton, ahol e kérdésnek nagy irodalma van, annak tulajdonítják, hogy a tapasztalt szovjet vezérkart teljes egészében letartóztatták előbb.

Lukács: Ez összefügg a Sztálin-féle mentalitással. Mivel Sztálin taktikailag szükségesnek tartotta a németekkel való megegyezést, jobban bízott ennek szilárdságában, mint ahogy az megérdemelte volna.

Kérdező: Az emigránsok egyetértettek ebben Sztálinnal?

Lukács: Én nem.

Kérdező: Mindig szkeptikusan nézte ezt?

Lukács: Én mindig szkeptikusan néztem.

Kérdező: Egyszer a perekkel kapcsolatban azt mondta Lukács elvtárs: önmaguk számára azzal tették elfogadhatóvá őket, hogy a német veszély idején minden erőt egyesíteni kell, és végeredményben mindenki, aki fellép a központi vezetés ellen, gyöngíti a Szovjetuniót. Ha jól emlékszem rá, azt mondta, hogy noha a perek tényanyagát nem hitték el, de magukat a pereket ideológiailag, pontosabban taktikailag nem helytelenítették.

Lukács: Nem lehetne mondani, hogy taktikailag nem helytelenítettük, taktikailag mi semlegesek voltunk. Ismétlem: ha Sztálin Trockij ellen Robespierre-nek a Danton ellen viselt fegyverzetét használja fel, akkor ezt nem lehet értékelni a mai körülmények között - tudniillik az akkori körülményeket kell nézni, amikor az volt a kérdés, hogy Amerika melyik oldalon avatkozik majd be a háborúba.

Kérdező: Mai szemmel is helyesnek találja a Robespierre-Danton, Sztálin-Buharin-párhuzamot ?

Lukács: Nem tartom helyesnek, de érthetőnek tartom egy, az akkori Oroszországban élő magyar emigráns szempontjából.

Kérdező: Ha ma ideológiailag kellene kritizálnia ezt a párhuzamot, miből indulna ki?

Lukács: Abból indulnék ki, hogy Danton természetesen sohasem volt áruló, és sohasem adta fel a köztársaságot, ahogy ezt

Robespierre állította róla. Ez a perekben szereplő emberek vonatkozásában nem állt fenn ilyen kétségtelenül.

Kérdező: Mert a perekben maguknak kellett magukat árulóknak mondani. Buharinnak is magáról kellett állítania ezt. Ez szörnyű különbség, de csak morális értelemben.

Lukács: Ez csak morális különbség, de Buharinról nem beszélek, mert én őt rendkívül tisztességes embernek tartom, csak rossz marxistának, ami nem ok a kivégzésre. De Zinovjev és a többiek rendkívül sokat tettek abban az irányban, hogy a Sztálin-féle irányzat uralomra jusson, ők a saját cselekvésük áldozatai.

Kérdező: És mi volt ebben Trockijnak és a kivégzett trockistáknak a szerepe?

Lukács: A trockistákat nagyon kevéssé ismertem. Magát Trockijt a III. kongresszusról ismertem, és énnekem egyáltalán nem volt szimpatikus. Nemrég olvastam Gorkij utolsó leveleinek a kötetében, hogy Lenin egyszer ezt mondta: Trockij nagy érdemeket szerzett magának a polgárháborúban és így tovább, ő hozzánk tartozik, de nem a mienk, van benne valami rossz vonás Lassalle-ból. Ezt a hasonlatot abszolúte osztom.

Kérdező: De azt hiszem, szemben a Kamenyev-Zinovjev-féle társasággal, Trockijtól és munkatársaitól, például Joffétól, aki öngyilkos lett, nem lehet elvitatni, hogy forradalmárok voltak.

Lukács: Kamenyev és Zinovjev a forradalom után átalakultak bürokratákká. Trockij közvetlen követőinél még nem játszódott le ez a processzus. Én azonban nem tettem nagy különbséget, mert Trockijt és a trockistákat nagyon nem szerettem e miatt a Lassalle-motívum miatt.

Kérdező: És Trockij írásait?

Lukács: Trockij rendkívül szellemes és okos író. Mint politikust, mint politikai teoretikust semmire sem becsülöm.

Kérdező: És mint történészt? Az 1905-ös és 1917-es forradalomról írott történeti munkáit?

Lukács: Ezt nem tudom megítélni. Mindenesetre az egész trockizmust, most ideértve Zinovjevet, Kamenyevet és Buharint is, abban az időben nem lehetett másképp felfogni, mint módot arra, hogy az amerikai és az angol közvélemény a Szovjetunió ellen forduljon a Hitler-ellenes harcokban. Jellemző, hogy Ernst Bloch úgyszólván ugyanezekkel a szavakkal tagadta meg Amerikában, hogy szolidarizálja magát Trockijékkal.

Kérdező: Lukács elvtárs megítélése szerint tehát Trockijék fellépése többet ártott az amerikai közvélemény szemében a Szovjetuniónak, mint a perek? Nekem az az érzésem, hogy a perek ártottak többet.

Lukács: Ezt nem lehet így mérlegre tenni. Egyáltalán nem kérdéses, hogy a perek ártottak. Az is kétségtelen, hogy puszta létük ártott. Úgy gondolom, itt egy nagy komplexussal állunk szemben, az egész sztálini vezetés kérdése volt szóvá téve, az, hogy a sztálini vezetés nem hoz-e rosszabb diktatúrát, mint amilyet Trockijék hoztak volna. Erre a kérdésre mi természetesen azt feleltük, hogy nem.

Kérdező: Értem. Csakhogy itt nem az volt végig a kérdés, hogy Sztálin-féle vagy Trockij-féle diktatúra kell-e, mert lehet, hogy Trockij rossz gyakorlati politikus és rossz ideológus volt a húszas évek közepéig, de - lehet, hogy kényszerből, lehet, hogy bizonyosfajta taktikázásból - később saját hibáiból is sok mindent belátott, és...

Lukács: Én nem vonom kétségbe, hogy Trockij rendkívül becsületes ember volt, tehetséges politikus, kiváló szónok és így tovább. Én csak azt mondom, hogy mindezzel együtt sem válhatott Sztálinnak olyan riválisává, akit a Nyugat és a Kelet egyaránt

elismert volna mint riválist. És ne felejtse el, hogy Trockijt nem lehetett összeegyeztetni azzal a Sztálin-féle vonallal, amely egyedül tudott de facto ellenállást gyakorolni Hitlerrel szemben. Mert az igazi ellenállás kezdete a Sztálin-féle paktum volt.

Kérdező: Lukács elvtárs a háború elején, a német előrenyomulás időszakában elképzelhetőnek tartotta a német győzelmet?

Lukács: Nem. Nem. Én egész idő alatt bíztam abban, hogy Oroszország, amely már egyszer megsemmisített egy Hitlernél nagyobb embert, Napóleont, az meg fogja semmisíteni Hitlert is.

Kérdező: Ez tehát elsősorban egy Oroszországba vetett bizalom volt ?

Lukács: Oroszországba vetett bizalom.

Kérdező: És hogy a szövetségesek végül is ide csatlakoztak...

Lukács: Tényleg fontos kérdés volt, hogy a szövetségesek hova csatlakoznak, mert hogyha Anglia és Amerika Hitler mellé állt volna, akkor nem tudom, hogyan végződött volna a háború. Így, az angol-francia-amerikai támogatással együtt a mérleg Hitler ellenfeleinek oldalára billent.

Kérdező: Az emigráció tagjai általában véve bíztak az orosz győzelemben, vagy pedig létezett a körükben valamiféle defetizmus?

Lukács: Létezett a defetizmus, egy erős defetizmus.

Kérdező: Magyar körökben vagy általában?

Lukács: Magyar körökben. De jellemezte például Bechert is, aki egy nagyon gyáva és impresszionista ember volt.

Kérdező: Mikor alakult ki trockizmusellenes állásfoglalása?

Lukács: A *Filozófiai Intézet*ben dolgoztam, és álláspontomat az határozta meg végérvényesen, hogy az orosz filozófia egyértelmű és egységes fronton volt Hitlerrel szemben, csak a trockisták voltak ellene, ennélfogva én a trockisták ellen voltam.

Kérdező: A trockisták mi ellen voltak pontosan?

Lukács: A trockisták ellenezték a Hitler-ellenes egységfrontot.

Kérdező: Érdekes. Maga Trockij is ellenezte?

Lukács: Nem tudom.

Kérdező: Mert úgy emlékszem, Trockij a Sztálin-paktum előtt, persze talán taktikai okokból, rettentően élesen támadta Sztálint, előre megjósolta, hogy még Hitlerrel is szövetkezni fog.

Lukács: A Hitlerrel való megegyezés előfeltétele volt annak, hogy Hitler támadj a meg Angliát és Franciaországot, és ezzel egy európai háborút idézzen elő, és ebben az európai háborúban aztán ezek az államok, és még Amerika is, többé-kevésbé megbízható szövetségesei lesznek a Szovjetuniónak.

Kérdező: A háború első szakaszában Lengyelország, a balti államok és Finnország ügye nem váltott ki ellenérzést a Szovjetunióban?

Lukács: Ezek az ügyek mind ellenérzéseket váltottak ki. Olyan ember, legalább az általam ismert emigrációban, kettő se volt, aki reggel azzal kelt fel, hogy én Sztálin mellett vagyok, és azzal feküdt le este, hogy én Sztálin mellett maradok. Megint más kérdés, hogy az ember, bizonyos gondolkodás után rájött arra, hogy ez a sztálini politika európai szövetséget alakít ki Hitler ellen, ez intellektuális felismerés volt, nem pedig az emigráció spontán érzése.

Kérdező: Most olvastam Malraux egy nyilatkozatát, amelyben Malraux elmeséli, hogy Buharin a 30-as évek elején séta közben elmesélte neki mindenféle Sztálin-ellenes szemrehányás és vád nélkül, hogy Sztálin politikájából következik a személyi diktatórikus hatalom teljes kiépítése, engem például -mondta Buharin engem ki fog végeztetni. Malraux szerint ez egyszerű ténymegállapításnak hangzott. Csakugyan lehetett-e abban az

időben érezni vagy tudni, hogy az események ebbe az irányba haladnak?

Lukács: Nagyon könnyen elképzelhető, hogy Buharin, ez a régi kommunista, akinek a frakcióharcokban sok-sok évi tapasztalata volt, és aki jól ismerte Sztálint abból az időből, amikor még Sztálin egészen kis ember volt, tehát hogy egy ilyen ember előre látta ezt.

Kérdező: Emlékszik Lukács elvtárs Sinkó Ervin könyvére, az Egy regény regényé-re?

Lukács: Igen.

Kérdező : Sinkó nem volt valami nagyon bölcs mozgalmi ember, de regényéből, melyet persze utólag írt, de egykorú naplójegyzetekre támaszkodva, az derül ki, hogy 34-35-ben, amikor elkezdődik a regény, a közhangulat Moszkvában, az irodalmi és mozgalmi körökben egyértelműen azt jelezte, hogy ez a borzalmas folyamat feltartóztathatatlanul halad tovább. Nem tudom, mennyire lehet ezt Sinkó szubjektív...

Lukács: Biztos szerepet játszott itt Sinkó szubjektív helyzete is, de Moszkvában természetesen nem élt olyan ép ésszel és egészséges öt érzékkel rendelkező ember, aki ezt ne vette volna tudomásul.

Kérdező: Találkozott Moszkvában Sinkóval?

Lukács: Nem. Sinkó úgy jött Moszkvába, hogy Romain Rolland ajánlotta be Kun Bélának és a Kominternnek. És mivel én Kun Bélával és a Kominternnel igen feszült és rossz viszonyban voltam, nem akartam Sinkóval találkozni. Felhívott engem és megkérdezte, hogy mikor találkozhatunk, és én azt feleltem erre, hogy nem találkozhatunk. Attól tartottam, hogy Kunnal összejátszva ketten ki fognak valamit agyalni ellenem.

Kérdező: Teljesen jogos gyanú volt, de Sinkó esetében ...

Lukács: Sinkó esetében véletlenül nem volt jogos a gyanú, de én tulajdonképpen ma se bánom, hogy ezt a gyanút kifejezésre

juttattam, mert ez reális probléma volt. Én nem polemizáltam a *Blum-tézisek* kritikája ellen, hanem úgy védekeztem, hogy visszavonultam az összes magyar ügyektől. Így aztán Sasék[87] számára és később Kun számára is megszűnt a reális ok, hogy hadakozzanak a *Blum-tézisek* ellen, ezért amikor Kun a VII. kongresszus után megbukott, és én visszakerültem a magyarok közé, már senki sem beszélt a tézisekről, mindenki elfelejtette őket.

Kérdező: Ebben az időben nem is érintkezett magyar barátaival?

Lukács: A régi barátaimmal igen, de ezek közül nagyon kevés volt Moszkvában. Ott élt Hamburger Jenő, vele érintkeztem, ő fizette be havonta járulékomat a magyar klubba, de Hamburgerrel teljesen privátim érintkeztünk, és a magyar ügyekhez neki semmi köze sem volt, annál kevésbé, mert hiszen ez volt az a korszak, amikor Sasék bukása után Kunnak sikerült a volt Landler-frakció legjobb embereit, köztük például Révait, a maga vonala számára megnyerni, mert Révainak erről a Sas-rezsimről a lehető legrosszabb véleménye volt. Emlékezem, Gertrúd mesélte nekem, mert Gertrúd Bécsben volt, amikor Révait hazakommandírozták Pestre: az utolsó este találkoztak, és Révai - majdnem szó szerint idézem - azt mondotta Gertrúdnak, hogy az egész lemenetele nagyon rosszul van előkészítve, és majdnem biztosra veszi, hogy hamarosan le fog bukni. Ellenben az a véleménye, hogy inkább lenne Horthy foglya, mint Szerényi alárendeltje. El is ment Magyarországra, itt lebukott, és körülbelül két és fél évig ült.

Kérdező: Lukács elvtárs a háború alatt hol tartózkodott?

Lukács: Egy évig Taskentban, aztán Moszkvában.

Kérdező: Taskentban mit csinált? Dolgozott?

---

[87] Sas: Szerényi Sándor

Lukács: A moszkvai írók ki voltak vezényelve Taskentba, és úgy éltünk itt, ahogy tudtunk: részt vettünk mindenféle dolgokban, és nem is vettünk részt bennük. Nekem még igen jó dolgom volt itt, mert Alekszej Tolsztoj járt az írószövetség küldötteként Taskentban, és ő ismert engem mint külföldön neves írót, ennélfogva belefoglalt engem az elitbe. Egyébként talán csak egyszer találkoztunk egypár percre, de annak semmilyen jelentősége nem volt.

Kérdező: Taskentban voltak még magyarok?

Lukács: Hogyne, rengeteg.

Kérdező: Magyarországon kívül mindenütt rengeteg magyar van. Még egy családi kérdés: úgy tudom, Jánossy Ferenc is le volt tartóztatva.

Lukács: Igen, de éntőlem teljesen függetlenül.

Kérdező: Ő már dolgozott a Szovjetunióban?

Lukács: Már tíz éve dolgozott egy üzemben. És elkövette azt a hibát, amit ma már ő is elismer, hogy amikor kitört a háború, és az üzem legnagyobb részét kitelepítették Nyugat-Szibériába, és az embereknek csak kis része maradt Moszkvában, ő az ottmaradás mellett döntött. Ha kiment volna Szibériába, soha nem fogják le.

Kérdező: Meddig volt letartóztatásban?

Lukács: Évekig. 45-ben szabadult. Amikor az én hatvanadik születésnapomat ünnepelte a párt, akkor Varga Jenő odajött hozzánk, és felajánlotta, hogy interveniál Ferkó ügyében, csak írjak neki egy levelet. Akkoriban jött a hír, hogy engem odahaza megválasztottak képviselőnek - lehetetlen állapot volna, hogy mialatt én Magyarországon képviselő vagyok, ő itt internálótáborban legyen, így aztán megírtam ezt a levelet…

4. ÚJRA ITTHON

Kérdező: Milyen körülmények között tért haza a Szovjetunióból?

Lukács: A hazatérés körülményeit jellemzi, hogy elfelejtették összes moszkvai eretnekségemet. Nagyon jellemző, hogy valamelyik folyóiratban megjelent egy olyan írás, mely teljesen annullálta a *Blum-tézisek*-et. Vagyis közölte, hogy a második kongresszus helytelen határozatot hozott a demokrácia és a diktatúra ügyében, és ezt a helytelen határozatot Sztálin kijavította. A *Blum-tézisek*-ről egy szó sem esett, mintha nem is létezett volna. Ezt arra hozom fel, hogy itt, Magyarországon az én létezésem vagy nem létezésem mindig nagyon problematikus dolog volt. Például 59-ben, a diktatúra jubileuma alkalmából a Petőfi Múzeum kiállított egy 19-es plakettet, és ott átragasztották a nevemet. Világos, hogy 56-57-es viselkedésem folytán 59-ben nem lehettem 19-es népbiztos. Népbiztos csak olyasvalaki lehetett, aki az 56-os és 57-es időben helyesen és pártszerűen viselkedett. Ezt tudomásul kell venni. Így hát mindaz, amit a hivatalos párttörténet énrólam ír, enyhén szólva rendkívül problematikus az igazság tekintetében, és én most nem az értékelésről beszélek, mert az értékeléshez minden történelemnek joga van. Viszont az, hogy valaki nem lehetett 19-ben népbiztos, mert 57-ben rosszul viselkedett, ez a magyar párt specifikumai közé tartozik.

Kérdező: Nem hiszem, hogy ez specifikum. Hiszen Trockij sem lehetett 1905-ben...

Lukács: Természetesen, ez a sztálini korszak specialitása volt, és ez éppen Trockijjal kezdődött...

Kérdező: Ő volt a pétervári munkástanács elnöke...

Lukács: Nem lehetett az, tudniillik olyasvalaki, aki ellenfele Sztálinnak, nem lehetett forradalmár. Ugyanez kisebb méretekben - mert hiszen Magyarországon minden kisebb méretekben játszódik le -lejátszódott Magyarországon is.

Kérdező: Visszatérve 45-re: eleinte a múlttal kapcsolatban tiszta lapot óhajtottak, stilizált tiszta lapot?

Lukács: Stilizált tiszta lapot. A 45 és 48 közötti időnek az a sajátossága, hogy mindent megengedtek nekem. A két munkáspárt ugyanis küzdött egymással tagságának szaporításáért, és itt különösen nagy szerepet játszott természetesen az intelligencia állás-foglalása. Ezért engedtek meg nekem mindent 45-től 48-ig, 49-ig. A Rudas-vita azon az alapon tört ki, hogy a két párt egyesült már, így hát a mór megtette kötelességét, a mór mehet, ennélfogva Lukácsra nincs szükség.

Kérdező: Mai szemmel miben látja azokat a döntő ideológiai okokat, amelyek miatt a mórt meneszteni kellett?

Lukács: A dolog lényege az ideológiai kérdések demokratikus elrendezése. Nekem a *Blum-tézisek* óta szakadatlan és soha meg nem tagadott vonalam van. Ezt Rákosiék az első időben akceptálták. Tudniillik akceptálták abban az értelemben, hogy eltűrték. Nem mintha bárki hivatalos ideológiának fogta volna fel az én ideológiámat, de semmi ellen, hogy egy szélsőséges dolgot mondjak, még a nyulacska ellen[88] sem hangzott el tiltakozás, ez használt a kommunista párt szocdem pártban végzett propagandájának. Nem szabad elfelejtenie, hogy Rákosi és Gerő is tiszta utilitaristák voltak ebben, és természetesen megváltozott a véleményük, mihelyt Moszkvában megváltozott a vélemény. Nem

---

[88] „A marxizmus-leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja." A marxista kritika feladatai. 1949. in: Lukács György: *Magyar irodalom, magyar kultúra*, Gondolat, 1970.541. o.

hiszem, hogy az én ügyemben a véleményváltozás okvetlenül primeren Moszkvából jött volna, hanem egyszerűen abból fakadt, amit az imént mondtam : hogy a mór megtette kötelességét, a mór mehet. Meg kell mondanom, hogy én is helytelenül foglaltam állást, mert a Rajk-ügy következtében azon a véleményen voltam, hogy életem és szabadságom forog kockán, és irodalmi kérdések miatt nem szabad vállalni ilyen kockázatot. Nota bene, megemlítem mint tényt, hogy én a Rudas-vitáról Révai útján értesültem; felhívott engem, és ezt mondta: tudja-e maga, hogy Rudas írt maga ellen egy undorító förmedvényt? És ezek után természetesen beillesztette ezt a vitát Rákosi vonalába. Én ott tévedtem - nem teszek magamnak emiatt szemrehányást, mert a Rajk-per idején nem volt nehéz tévedni hogy nem tudtam: Gerő és Rákosi olyan utasítást kaptak Moszkvából, amely szerint egyedül a moszkvai emigráció megbízható, a magyarországi és a nyugati emigrációból visszatért emberek kétes megbízhatóságúak. Ezt nem tudtam, és ezért történt, hogy koncessziót tettem olyan dologban, amelyben esetleg nem kellett volna koncessziót tenni. Ma nagyon nehéz eldönteni, hogy igaz-e ez vagy sem. Mindenesetre ha erről az időről van szó, önkritikusan megemlítem, hogy valószínűleg nem kellett volna addig elmenni koncessziók terén a Rudas-vitában, ameddig én elmentem. Mentségemre azt mondhatom, hogy ha itt Rajkot kivégezték, akkor nem lehetett az embernek komoly garanciája azt illetően, hogy ellenállás esetén vele nem történik hasonló dolog.

Kérdező: A Rudas-vita egyik sarkpontja az volt, hogy Lukács elvtárs, a vádaskodók szerint, rosszul értékelte a népi demokrácia osztályjellegét, és lebecsülte a proletárdiktatúra szerepét a népi demokráciában.

Lukács: Felfogásom szerint, mely a *Blum-tézisek*-ből eredt, a népi demokrácia egy demokráciából átnövő szocializmus. A másik álláspont szerint a népi demokrácia kezdettől fogva diktatúra, és kezdettől fogva a sztálinizmusnak az a formája, amivé a Tito-ügy után kifejlődött.

Kérdező: Egy talán teljes mértékben dialektikátlan és történelmietlen kérdést teszek fel. Mai szemmel elképzelhetőnek tartja-e Lukács elvtárs, hogy ha a külpolitikai tényezők nem nyomtak volna annyit a latban, akkor végbemehetett volna ez a merőben belső erőből fakadó népi demokratikus fejlődés a szocializmus felé?

Lukács: Azt hiszem, igen. De természetesen csak akkor, ha nem lett volna sztálinizmus a Szovjetunióban. A sztálinista módszerek mellett egy ilyen fejlődés elképzelhetetlen lett volna, mert akkor a legkisebb árnyalatban sem lehetett eltérni a hivatalos vonaltól. Ha Rajk esetét veszem: ne felejtsük el, hogy Rajk ortodox rákosista volt. Nem igaz, hogy ellenzéki lett volna. Éppen most volt egy kicsit kellemetlen összeütközésem Rajknéval, aki nagyon rossz néven vette tőlem, hogy a Rajk-kötet számára írott egyoldalas cikkemben[89] azt írtam, hogy hát mennyire szimpatikus jelenség volt a Rajk, de egyáltalában nem volt ellenzéki. Ez prevenciós gyilkosság volt, amit vele csináltak, még akkor is, ha Rajkné körül kialakul egy világ, egy világfelfogás, hogy Rajk ellenzéki volt. Olvastam Marosán második kötetét kéziratban, ott ez kitűnően van leírva. Érdekes, hogy ő ebben a 49 előtti időben éppen Révaival és Rajkkal szimpatizál a leginkább. És velük érintkezik a legtöbbet. És a legnagyobb őszinteséggel megírja, milyen ortodox rákosista

---

[89] Lukács cikke Rajkról: Emlékeim Rajk Lászlóról, in: Curriculum vitae. Magvető, 1982. 350. o.

volt Rajk. Rengeteg ilyen legenda van, és én nem tudom, mivel fogja Rajkné alátámasztani, hogy Rajk ellenzéki volt. Egyszerűen elintéztek minden olyan embert, akiről azt gyanították, hogy nem csatlakozik lelkesen a sztálini vonalhoz. Tulajdonképpen ez a Rudas-vita lényege - Révai meg is említi egyik cikkének a végén a *Blum-tézisek*-et mint hibáim forrását, és az egész vita azt igazolja, hogy a diktatúra, mely az 50-es években tört ki, kezdettől fogva diktatúra volt, és nem igaz, hogy demokratikus periódus, előzte volna meg. Így függ össze a Rudas-vita a *Blum-tézisek*-kel, és ezt a tanulságot vontam le belőle én is, és ma, utólag sem mondhatok mást, mint azt, hogy miután láttam, hogy olyan abszolúte ortodox embereket is kivégeznek, mint amilyen Rajk volt, nem lehetett mást elképzelni sem, mint hogy minden eltérő nézet generaliter ilyen sorsra fog jutni.

Kérdező: Az önkritikának volt egy reális eleme, nevezetesen az, hogy Lukács elvtárs csakugyan tévedett: a *Blum-tézisek* alapján történő népi demokratikus fejlődés csakugyan nem volt elképzelhető.

Lukács: Ez igaz, csak azzal a különbséggel, hogy én ezt egy nicht soll-nak tüntettem fel az önkritikában, holott valóságban csak nicht sein-nek tekintettem. Ebben rejlik önkritikám nem igaz volta.

Kérdező: Miben látja a különbséget a moszkvai perek és a Rajk-per között?

Lukács: Nézze, a dolog úgy áll, az emberek a 30-as évek pőréinél figyelmen kívül hagyják, hogy a pörök már a kezdődő második világháború árnyékában folytak le. Ezzel én nem mentem a pöröket, de mentem, mégpedig jogosan mentem a rendes emberek velük kapcsolatos állásfoglalását. Voltak ebben az időben olyan emberek, akik azt mondták: akármi történik Moszkvában, mi Hitlert nem fogjuk támogatni Moszkva megtámadásában. Ez

azonban nem érvényes a Rajk-per idejére, mert akkor nem volt ilyen fenyegetés. Egy bizonyos fokú hidegháború volt, de ez nem indokolta...

Kérdező: Részben ettől lett a hidegháború.

Lukács: Nem, ezt nem hiszem. Sztálin nagyon segített a nyugatiaknak a hidegháború kifejlesztésében, de a hidegháború alapvető oka Dulles úgynevezett roll back politikája volt, hogy tudniillik lassú nyomással és mindenféle egyéb eszközzel vissza kell csinálni a 45-ös egyezményeket. Ez a politika akkor tényleg létezett, és a mi ostobaságunk a segítségére sietett, ez más kérdés, ezt nem vonom kétségbe. De itt - és ez nemcsak miránk, ez az összes népi demokratikus pörre vonatkozik - ezeknek semmi alapjuk sem volt. Azt sem vonom kétségbe, hogy ha tízezer embert lefognak, akadhat köztük két valóságos spion is, de ez tiszta véletlen. Mit szóljon az ember, pedig ez már 41-ben történt, hogy énellenem az volt a vád, amikor a Ljubjankán ültem, hogy én a magyar rendőrség moszkvai kémkedésének rezidense vagyok? Ezért aztán amikor kijöttem, Lifsic kérdésére ezt feleltem: „Es war sehr komisch”; persze ez kedvező időben történt, mert velem szemben semmilyen komoly atrocitást nem követtek el, viszont Rajkékat a legkomolyabban megkínozták.

Kérdező: Noha a vád szintén „sehr komisch” volt.

Lukács: A vádak tisztán komikusak, teljesen kiagyaltak. Szerintem történelmileg különbséget kell tenni a két pörhullám között. A Radek-Buharin-Zinovjev-pörök később átalakultak, 37-38 körül teljesen jogosulatlan üldözésbe mentek át, és akik magyar vonalon elpusztultak, Barta Sándor, Lengyel Gyula és így tovább, többnyire az égvilágon semmit sem csináltak. Viszont nem kétséges, hogy Kun Béla adlátusa volt Zinovjevnek. És Kun Béla Zinovjev híveivel együtt bukott le. Tudniillik Zinovjevnek a

Kominternben és Leningrádban is volt egy komoly frakciója. Mármost ez a frakció addigra már ideológiailag szét volt verve, és Hruscsovnak énszerintem teljesen igaza van, ha a pereket ezért kritizálja, mert fölöslegesek voltak, de azért ez a különbség fennáll, mert két évvel ezelőtt ezek még valakik, nem is akárkik voltak, sőt ha az ember elolvassa Deutscher könyvét, láthatja, hogy a trockisták szervezete tulajdonképpen akkor is létezett, és potenciális ellenzék volt. Viszont én nem tudok arról, hogy bármiféle ellenzék létezett volna nálunk Rákosi alatt. Még tulajdonképpen a Tito-ügy miatt sem.

Kérdező: A hazatérés utáni időkre visszapillantva: Lukács elvtársnak mi volt a munkája? Központi vezetőségi tag volt, ha jól tudom.

Lukács: Nem.

Kérdező: Egy pillanatig sem?

Lukács: Nem, egy pillanatig sem. Semmiféle hivatalos funkciót nem töltöttem be. Persze ma a hamisítás hallatlan fokot ér el. Például elmesélték nekem, hogy a Sőtér-intézetben egy belső vitában, ez még nincs publikálva, Szabolcsi úgy akart engem beépíteni a Rákosi-rendszerbe, hogy kijelentette: én akkor a Központi Bizottság tagja voltam. A kongresszusi jegyzőkönyvekből pontosan meg lehet állapítani, hogy Rákosi idejében én sohasem voltam a Központi Bizottság tagja.

Kérdező: De még aki tagja volt, az sem tehetett semmit mondjuk a Rajk-per...

Lukács: Most nem erről van szó. Arról van szó, hogy tagja voltam-e vagy sem. Ezen nem kell vitatkozni, ez ténykérdés. Sőt arról is tudok, hogy amikor a legmagasabb befolyást gyakoroltam az értelmiségre, akkor felvetették Rákosinak és Gerőnek, hogy engem be kellene választani oda. Erre azt válaszolták, különösen

Gerő hangsúlyozta nagyon, hogy a nem apparátusbeli entellektüelek közül csak én jöhetnék számításba, de én nem jöhetek számításba. Erről beszélni sem érdemes, mert ez egyszerű hazugság.

Kérdező: Az egyetemi katedra megvolt már?

Lukács : Az már megvolt.

Kérdező: A *Fórum* szerkesztése?

Lukács: Azt hiszem, egy évvel később az is megvolt, most már nem emlékszem pontosan az időpontra.

Kérdező: Ez aktív szerkesztői munkát jelentett?

Lukács: Aktív szerkesztői munkát és kísérletet jelentett irányvonalam keresztülvitelére, mert ne felejtse el, hogy a Rudas-vita után a *Fórum*-ot beszüntették.

Kérdező: Kik voltak a szerkesztői?

Lukács: Vértes és Darvas. Az egész *Fórum* alapja a népfrontprobléma volt, és éppen ezért forgott itt minden kérdés a körül, hogy a népfrontból fog-e kinőni a proletárdiktatúra.

Kérdező: A szerkesztőtársakkal korábban is kapcsolatban állt már?

Lukács: Vértest egészen felületesen ismertem, mint ellenzéki beállítottságú embert a régi rendszerből, és én őt alkalmasnak tartottam arra, hogy a magam céljait érvényesíteni tudjam az irodalomban. Révainak voltak eleinte kifogásai Vértes ellen, de amikor én ragaszkodtam Vérteshez, akkor ő nem opponált, és ez megint jelzi, hogy mi a különbség 45 és mondjuk 48 között.

Kérdező: Darvassal régen nem állt semmilyen kapcsolatban?

Lukács: Darvassal a kapcsolatom lényege az volt, és én igyekeztem ezt az egész *Fórum* ideje alatt fenntartani, hogy a *Fórum*-ból igyekeztem népfrontlapot csinálni. Nem kommunista

lapot, hanem olyan népfrontlapot, mely a népfronton belül a kommunizmus igazát hirdeti.

Kérdező: A harmadik szerkesztőről, Ortutay Gyuláról még nem esett szó.

Lukács: Ortutay Gyula, akárcsak Darvas, a baloldali polgári mozgalmak képviselője volt, és én Ortutay-val éppen olyan jól tudtam együtt dolgozni, mint Darvassal. A *Fórum*-on belül egyetértés volt abban a tekintetben, hogy a nem kommunista mozgalmak legradikálisabb része és a kommunista mozgalom között intim kapcsolatnak kell kialakulnia, részben az illető rétegek radikalizálódása, részben a kommunista rétegek demokratizálása folytán. Ez a kapcsolat a Rudas-vitáig zavartalan volt.

Kérdező: Hazatérése után mely írókkal került politikai vagy személyes kapcsolatba? Déryvel? Illyéssel?

Lukács: Déryvel igen jó viszonyba kerültem, mert az ő szocialista megnyilvánulásait teljes mértékben helyeseltem és irodalmilag is fontosnak tartottam, ennélfogva én Dérynék személyes híve voltam, és sajnáltam, hogy Déryt Révai kritikája után háttérbe kellett szorítani. Illyéssel a kapcsolat komplikáltabb volt, mert Illyés sohasem tartozott hozzánk abban az értelemben, mint Déry. Déry akkoriban kommunista írónak tekintette magát, és *A befejezetlen mondat* meg a *Felelet* valóban az akkori időnek megfelelő kommunista írások. Illyés mindvégig megmaradt a régi, félig nacionalista, félig szocialista világnézet mellett, úgyhogy én Illyéssel személyesen mindig jóban voltam, de politikájával soha nem értettem egyet.

Kérdező: Veres Péterrel...?

Lukács: Veres Péterrel udvarias és kölcsönös tisztelet alapján állandó kapcsolatot tartottam fenn. A népiesek közül Erdei Ferenc volt az, akit a magunkénak tekintettem.

Kérdező: Ővele személyes barátság is fejlődött?

Lukács: Az első időben igen jó viszony, személyes barátság is állt fent köztünk, ez aztán később feloldódott.

Kérdező: Nagy Lajos?

Lukács: Nagy Lajost én jelentékeny kommunista novellistának tartottam, és mint ilyet, becsültem is mindvégig.

Kérdező : Már a *Nyugat*-időkben is ismerte?

Lukács: A Nyugat-időkben nem, de amikor a 30-as évek elején kint járt Moszkvában Illyéssel, az írókongresszuson, akkor én Nagy Lajossal nagyon jó személyes viszonyba kerültem. Én nem voltam elég radikális Nagy Lajos számára, mert volt köztünk egyszer egy beszélgetés, amikor megkérdezte tőlem, hogy mennyi ideig marad még fenn szerintem a Hitler-uralom. Erre én azt mondtam, hogy 8-10 évig, 10 évet adok még Hitlernek uralma megszilárdítására, mire Nagy Lajos borzasztó méregbe jött, és azt mondta nekem: micsoda dolog, ha még a forradalmároknak is mindegy, hogy mikor tör ki a forradalom.

Kérdező: Ha jól emlékszem, olyasmit mondott, hogy ő nem elég jó kommunista ahhoz...

Lukács:...hogy neki mindegy legyen, mikor tör ki a forradalom.

Kérdező: De ő aztán eléggé kiábrándultan tért haza onnan, nem?

Lukács: Ő a mi rezsimünkből nagyon kiábrándult.

Kérdező: Hangot adott ő annak már Moszkvában is baráti beszélgetésekben?

Lukács: Adott, igen, adott.

Kérdező: És Illyés?

Lukács: Illyés sokkal opportunistább ember volt, mint Nagy Lajos. Ő akkor tulajdonképpen egy meglehetősen ortodox álláspontot foglalt el.

Kérdező: Ha már Illyésnél tartunk, emlékszik, Lukács elvtárs, utolsó válaszában a *Népszabadság*-ban arra hivatkozik, hogy nem igaz Lukács elvtárs állítása, amely szerint ő nem állt ki az üldözött írók mellett, mert ő Babitscsal és Schöpflinnel fogalmazott egy tiltakozást. Erről tud valamit?

Lukács: Pontos értesülésem nincs erről, de itt két verzió szerepel. Egyrészt, hogy ő fogalmazta, másrészt, hogy részt vett a nyilvános aláírásban. De ezt a második állítást könnyű ellenőrizni.

Kérdező: Nekem megvan a másolata, abból megállapítható, hogy nem írta alá. Viszont nyilatkozatát is ennek megfelelően szövegezte: „Éppenséggel én fogalmaztam", ami nem jelenti egyértelműen, hogy alá is írta. Az igazság az, hogy ő egy másik tiltakozást fogalmazott, ami nem került a nyilvánosság elé. Állítólag azért nem írta alá, mert úgy volt, hogy a tiltakozás a *Szép Szó*-ban jelenik meg, és ő nem volt hajlandó a *Szép Szó*-ban szerepelni.

Lukács: Ezek mind kifogások. A *Szép Szó* is csinált ilyen exkluzív dolgokat, és annak idején kritizáltam is a *Szép Szó*-t, amiért a két irányzat között egyáltalán nem volt egység, ami megint mutatja, hogy az Illyés-féle egységfogalom távolról sem volt olyan érett, ahogy ő ma fel szeretné tüntetni.

Kérdező: Nemrég Illyés tartott egy előadást az Egyetemi Színpadon, ahol azt mondta, hogy a népies irodalom a magyar irodalom. A legfantasztikusabb az, hogy éppen József Attilára hivatkozott. Azt mondta, hogy a népi írók programját József Attila fogalmazta meg a *Hazám*-ban.

Lukács: Ha a népi irodalmon azt értjük, amit József Attila értett, akkor ezt tényleg el lehet fogadni. És nincs is a magyar irodalomban jelentékeny író, aki a nép ilyen fogalmához ne kapcsolódott volna. De ez nem Illyés fogalma. Másrészt arról sincs

tudomásom, hogy József Attila a szoros értelemben vett népies mozgalommal tényleges kapcsolatban állt volna.

Kérdező: Annyiban kapcsolatban állt, hogy összeveszett velük. Kapcsolatuk abban merült ki, hogy élete végéig nem volt hajlandó együtt szerepelni velük.

Lukács: A dolog úgy áll, hogy tizenkilenc bukása következtében a paraszt népiesekben nagy bizalmatlanság él a munkásokkal szemben. Ezt nem lehet tagadni. És ez szerintem olyan magyar történelmi tény, amelyet objektíve nem volna szabad lekicsinyelni, mert ez a Tanácsköztársaság rossz parasztpolitikájának végső következménye. Ha az emberek a parasztság képviselőinek a kommunistákkal szemben tanúsított bizalmatlanságát vizsgálják, akkor nem szabad elfelejteni, hogy ennek oka van. Nem mondom, hogy ezzel teljesen igazolnám őket, nem erről van szó, csupán arról, hogy ellenérzésük nem légből kapott dolog, és nem reakciós rágalmakon alapul, hanem azon, hogy elutasítják a Tanácsköztársaság parasztpolitikáját.

Kérdező: Térjünk rá más írókra. Milyen volt kapcsolata Füst Milánnal?

Lukács: Nézze, a Füst Milánnal való kapcsolat borzasztó egyszerű dolog, egy pártpolitikai kérdés volt, tudniillik Füst Milánnak még előttem egy egyetemi tanár megígérte a habilitációt. Én akkor népfrontpolitikát folytattam, és az volt a véleményem, hogy ha a régi *Nyugat*-nemzedék olyan prominens tagjának, amilyen Füst Milán volt, megígérik az egyetemi magántanárságot, akkor ezt az ígéretet be kell tartani. Bizonyítékom is van egy Füst Milánról írott könyvben, hogy Füst Milán nagyon meg volt elégedve azzal a véleménnyel, amit én a fakultásnak őróla adtam. Hogy milyen egyetemi magántanár lesz, az tökéletesen mindegy, számítani ez politikailag nem fog, ellenben feltétlenül ki kell nevezni, hogy ne

keletkezzen olyan látszat, mintha mi a *Nyugat* egy kiváló tagját nem tennénk meg egyetemi tanárnak.

Kérdező: Én hallgattam Füst Milánt annak idején: mérhetetlenül szórakoztatóbb és jobb volt, mint Waldapfel és a hozzá hasonlók együttvéve.

Lukács: Azt el tudom képzelni. Nézze, egészen biztos, hogy Füst Milán tényleg író és költő volt, és mint ilyen költészeti kérdésekben nagyon helytelen dolgok mellett nagyon helyes dolgokat is mondott.

Kérdező: Ráadásul az volt az ember véleménye, és ezt rajta kívül csak Lukács elvtársnál lehetett érezni abban az időben, hogy a saját véleményét mondja.

Lukács: Kétségtelen, hogy Füst Milán a Nyugat értelmében egy jelentékeny író volt. Csak mellesleg mondom, ez humoros dolog, hogy bizonyos tekintetben nagyon csalódtam Füst Milánban, mert én azt hittem, hogy ő egy rendkívül gőgös és a maga írói nagyságának tudatában lévő ember, ezzel szemben még a habilitáció előtt úgy járt hozzám, mint ahogy egy kis habiliturus jár a rendes professzorhoz. Minden alkalommal virágcsokrot hozott Gertrúdnak és így tovább, egyszóval nagy csalódást okozott...

Kérdező: Éppen ma mesélte Fenyő Miksa, hogy Osvátnak rendszeresen kezet csókolt.

Lukács: Az nincs kizárva. Különben rendkívül gőgös ember volt, egy szűk körön belül gőgös ember. De írói tisztességét sohasem vontam kétségbe.

Kérdező: Gellért Oszkár ?

Lukács: Gellért Oszkár egy gellértoszkár-centrikus ember, akinél minden a körül forog, hogy Gellért Oszkárhoz milyen a viszonya. Ez engem őszintén szólva nem érdekelt a *Nyugat*-időkben, és nem érdekelt a *Nyugat* utáni periódusban sem.

Kérdező: Milyen volt személyi és ideológiai kapcsolata a többi professzorral?

Lukács: Én meglehetősen a magam lábán jártam, és nem sokat törődtem kollégáim véleményével.

Kérdező: A Rudas-vita előtt a filozófiai szaknak legalább 80 aktív hallgatója volt. Az esztétikai szemináriumra is rengetegen jártak el. A vita után öten vagy hatan maradtak...

Lukács: Természetesen. Tudniillik a dolog úgy áll, kénytelen vagyok egy Kun Béla-idézettel kezdeni: amikor 19-ben megalakult a Központi Bizottság, akkor engem bevettek oda, de Rudast nem. Én akkor azt mondtam Kunnak a béke kévéért, hogy „nézze, mire való ez, én elvégzem a magam dolgát központi bizottsági tagság nélkül is, és itt a Rudas, akinek számára ez borzasztóan fontos". Erre azt mondja nekem Kun, megjegyzem, ez szó szerint maradt meg az emlékezetemben: „Nézze, abszurdum, amit maga mond. Én magának ellenfele vagyok. De az, hogy magának van egy meggyőződése, és ezt a meggyőződését hirdeti a kommunizmuson belül, az kétségtelen, még ha én ezt a meggyőződését helytelenítem is. De ez létezik, és ez hatalom a kommunista pártban. A Rudas - azt mondja Kun -, Rudasnak az ember pénzt ad, és ő ír". Ez volt Kun Béla véleménye Rudasról 19-ben.

Kérdező: Már 19-ben? Akkor hát Kun Bélának szeme volt az emberekhez?

Lukács: Nézze, őneki nagyon cinikus látása volt. Ő a negatív dolgokat rendkívül élesen figyelte meg. Pozitív tulajdonságokat nem volt képes felfedezni az emberekben.

Kérdező: Milyen művei jelentek meg 45 után?

Lukács: Mindenekelőtt kiadtam a 19 és 45 között írott munkáim legnagyobb részét. Aztán később megjelent németül és az én engedélyem nélkül a *Theorie des Romans* és a *Geschichte und*

Klassenbewusstsein. Ezeket én abban az időben már nem számítottam bele a magam oeuvre-jébe. Somlyóval volt nekem egy polémiám az életműről. Somlyó a szememre vetette, hogy nekem nincs jogom megtagadni az életművemet. Csakhogy nekem az égvilágon semmi közöm sincs az életművemhez. Különben is a történelem utólag állapítja meg, hogy van-e életmű vagy sem. És aki életművet akar teremteni, az már kezdettől fogva hazugságra állítja be magát.

Kérdező: Bár olyan nagy művészek is voltak, akik életművet akartak teremteni, akik folyton műveik egységére ügyeltek. Thomas Mann-nál is állandóan érzem azt, hogy ő minden műről eleve tudja, miként fog beilleszkedni a teljes életműbe.

Lukács: Ez igaz. De háborús magatartását mégis megtagadta. És soha nem írta volna meg a Faustus-t, ha ragaszkodott volna háborús könyvéhez. Ez az „Und solang du das nicht hast / Dieses: Stirb und Werde!”[90] - tudniillik éppen ezt látta Goethe olyan világosan, és enélkül nincs emberi fejlődés; én nem azt mondom, hogy minden pillanatban meg kell változtatnom a véleményemet, de ha komoly érv merül fel, hajlandónak kell mutatkoznom erre, és ha ez a hajlandóság nincs meg bennem, akkor hiányzik belőlem az intellektuális becsületesség, és ez a hiány a mai világ egyik legfőbb gyöngesége.

Kérdező : Hogyan alakult 45 után Révaival való kapcsolata?

Lukács: Mi Révaival teljes mértékben szakítottunk a *Blum-tézisek* után. A VII. kongresszus előkészítése során azonban Révai Moszkvában azt mondta nekem egy privát beszélgetés során, hogy a *Blum-tézisek*-et mint a VII. kongresszus előzményét kellene

---

[90] Idézet Goethe Selige Sehnsucht című verséből („És míg ez nem birtokod, Ez, hogy „Halj meg és légy!”... -Eörsi István fordítása)

tárgyalni. Révai ezt természetesen nem nyilvánította ki semmilyen hivatalos formában. Ellenben tény, hogy a VII. kongresszus után többé még célzás formájában sem tért vissza a *Blum-tézisek*-re, hanem a népi irányzatokhoz való viszony került előtérbe, a párton belül ugyanis ezen a téren voltak bizonyos ellentétek, Gábor Andor például a *Szép Szó* liberalizmusával szimpatizált, míg én, mint tudja, egyaránt kritizáltam a *Szép Szó*-t és a *Válasz*-t is, és ebben a tekintetben együtt haladtam Révaival.

Kérdező: 45 után is teljes mértékig megmaradt ez a közösség, a Rudas-vitáig?

Lukács: Teljes mértékig, hiszen mint az előbb említettem, jó barátként figyelmeztetett előre. Aztán a jó barát csatlakozott az ellenkező irányzathoz, és ez megint Révainak abból a tulajdonságából fakadt, amelyet mindig úgy szoktam kifejezni, hogy Révai nem tudta elképzelni a magyar pártot az ő vezető szerepe nélkül. Ennélfogva ő mindent megcsinált, csak hogy megtarthassa vezető szerepét. A Révai-féle kompromisszumokat nem szabad semmiféle alacsony szempontból megítélni, az az alapjuk, hogy Révai bent akart maradni a párt legfőbb vezetésében, és ezért tett rendkívül nagy koncessziókat minden kérdésben, egyebek között a népi demokráciával összefüggő demokratikus áramlatok kérdésében is.

Kérdező: Lukács elvtárs szerint nemcsak személyes mozzanatai voltak annak a vágyának, hogy bent maradjon a legfelső vezetésben?

Lukács: Azt hiszem, nemcsak személyes mozzanatok voltak itt. Tudniillik Révait tragikus jelenségnek kell tekinteni, olyan embernek, aki igen sok fontos és igazi problémát rendkívül világosan látott, és mégis helytelenül döntött ezekben a problémákban, mert abból indult ki, hogy különben nem

maradhatna meg a vezetésben, és mi lenne a magyar pártból, ha megszűnnék Révai vezetése.

Kérdező: Ebből a szatirikus, ironikus megfogalmazásból arra is lehet következtetni, hogy Lukács elvtárs nézete szerint Révai azt remélte: helyes irányba befolyásolhatja Rákosit és Gerőt?

Lukács: Révainak az volt a véleménye, hogy a párt iránya mindig helyes. Ennélfogva ő nem opportunizmusból vagy karrierizmusból csatlakozott a párt irányvonalához, hanem azért, mert a pártnak igaza van, és ennélfogva mindenkinek támogatnia kell a párt igazságát.

Kérdező: Mennyiben befolyásolta Révainak ez a beállítottsága barátságukat 49 után?

Lukács: 49 után természetesen rendkívüli módon elhidegültünk egymástól. De azután nemsokára Révait kitették a párt vezetéséből, és abban az időben azután megint helyreállt közöttünk a jó viszony.

Kérdező: Hogyan magyarázza Lukács elvtárs Révai nagy szimpátiáját a népiek iránt? Ez taktika volt nála? Vagy van-e e mögött valami megbékélés a magyar valósággal?

Lukács: Nagyon valószínű. A vezetők közül Révai ismerte a legjobban Magyarországot, és ő állt legközelebb a Magyarországon uralkodó ideológiákhoz. Egészen kétségtelen, hogy közte és a népiesek között volt egy bizonyos kapcsolat.

Kérdező: Lukács elvtársnak volt-e személyes találkozása Németh Lászlóval?

Lukács: Németh Lászlóval egyszer találkoztam életemben, Révainál, amikor Németh László, én, Illyés Gyula és Révai összegyűltünk egy négyes tanácskozásra. Akkor éles összeütközésre került sor köztem és Németh László között, mert én azt mondtam, hogy Németh László lehetetlen álláspontot foglalt el,

amikor a második világháborúban Franciaország és Németország viszonyáról azt mondta, hogy a Németországhoz való közeledés lerombolja az ügyvédek Franciaországát. Németh László letagadta, hogy ezt írta. Én másnap küldtem neki egy postakártyát, amelyen pontosan feltüntettem az oldalszámokat,[91] és ezzel véget ért köztünk a kapcsolat.

Kérdező: Mi volt a véleménye a NÉKOSZ-mozgalomról?

Lukács: Én a NÉKOSZ-mozgalmat mint népi megmozdulást teljesen helyeseltem és támogattam. Az volt a kifogásom a NÉKOSZ ellen, hogy erős volt soraiban a vezetőrétegbe való feljutás vágya. A NÉKOSZ-tanulók - én főképpen az egyetemi hallgatókkal érintkeztem - nem is annyira tanulni akartak az egyetemen, mint a vezetést megtanulni. Úgy képzelték, hogy ők fogják majd a közös pártban a szellemi és politikai és ideológiai vezetést átvenni. Mármost én soha nem voltam hajlandó elismerni, és a NÉKOSZ-nál sem ismertem el, hogy egy réteg eleve önmagát tekinti vezető rétegnek.

Kérdező: Milyen kapcsolatban állt a szociáldemokratákkal ebben az időszakban?

Lukács: A szocdemekkel sosem álltam kapcsolatban. Olyan különös magyar radikális kommunista voltam, aki a kommunizmus felé demokráciát hirdetett, ellenben sosem fogadtam el a diktatúra gondolatának szociáldemokrata enyhítését. A két tábor között álltam: nem szimpatizáltam a szociáldemokratákkal, és nem szimpatizáltam azokkal sem, akik diktatórikus módon akarták bevezetni a kommunizmust. 45 után új szituáció alakult ki. A szociáldemokrata pártban fellépett egy komoly ellenzék - Horváth Zoltán, Marosán és a többiek, nem kell mindegyiküket felsorolni.

---

[91] Lukács *Pártköltészet* című tanulmányában (1945) idézi is Németh László szóban forgó fejtegetését. Magyar irodalom, magyar kultúra. 293. o.

Ezekkel én közvetlen szövetségben álltam. A 45 utáni állapotokat az jellemzi a leginkább, hogy Rákosi 45 után akceptálta az én fölfogásomat, és semmiféle kifogást nem emelt az előadásaim ellen. Rákosi ugyanis helyesen úgy látta, hogy az értelmiséget könnyebb az én módszeremmel megnyerni, mint az övével. Azután bekövetkezett - természetesen csak nagyon kis részben ennek következtében - a két párt egyesülése. De ha már együtt vagyunk egy pártban, akkor Rákosi, Gerő stb. úgy gondolta: majd mi elhatározzuk, mit kell csinálni, és az olyan ember, amilyen én voltam, teljesen fölösleges, sőt káros is. Ez a Rudas-vita háttere, a Rudas-vita időben nemcsak egybeesett a két párt egyesülésével, e két dolog között a legszorosabb összefüggés van.

Kérdező: Ezután a szocdemekkel való kapcsolat kérdése már nem aktuális, mert már nem voltak szocdemek.

Lukács: Marosánnal most is jó barátságban vagyok, Horváth Zoltánnal is egészen jó viszonyban voltam, ezekkel a velünk egyesült szocdemekkel nekem soha semmi bajom nem volt, eltekintve mondjuk attól, hogy túlságosan liberálisaknak tartottam őket. Amikor a két párt egyesült, Rákosi megkérdezte Marosánt, hogy kit akarna kiválasztani arra, hogy bevezesse őt a kommunizmus alapelveibe, és Marosán engem választott.

Kérdező: Ezekben a nehéz időkben ki barátkozott továbbra is Lukács elvtárssal ?

Lukács: Ezt nagyon nehéz volna megmondani. Azt például el kell ismerni, hogy Vértes például kitartott mellettem. Az írók közül Erdei Ferenc szimpatizált igazán a törekvéseimmel.

Kérdező: Déryt befolyásolta a Rudas-vita?

Lukács: A Rudas-vita nem befolyásolta Déryt, de befolyásolta az, hogy Rákosi úgy vélte, a *Felelet*ben nincs eléggé kidomborítva az

ő magyarországi szerepe. Ez a *Felelet* hibája, és ezért aztán Révai ki is kelt a *Felelet* ellen.

Kérdező: A kulturális közvélemény hogyan viselkedett a Déry-vita idején?

Lukács: Azt hiszem, inkább velem szimpatizáltak, mint Révaival. A *Felelet* esztétikai kvalitásai is nagyon Révai ellen szavaztak. A *Felelet* mégiscsak a legjobb szocialista regény, ami Magyarországon eddig létrejött, és a fiatalok ezt így is fogadták annak ellenére, hogy Déry a kritika megindulásakor rögtön bejelentette, hogy se javítani nem fog a *Felelet*-en, sem pedig folytatni nem fogja azt. Pedig a *Felelet*-nek igen érdekes és lényeges vonása volt, hogy a regény hőse csak 45 után vált volna kommunistává. Déry koncepciója szerint az ilyen típusú ember csak a diktatúra kikiáltása után válik kommunistává, de természetesen ezt az egész Rákosi-Révai-csoport nem volt hajlandó érvényesnek elismerni.

Kérdező: Jó lehetett az ország helyzete, ha a legfelső vezetését egy regény folytatása foglalkoztatta ilyen behatóan.

Lukács: E mögött egy nagyon fontos kérdés lapul. Rákosiéknak az volt az utólagos felfogásuk, hogy a diktatúra kezdettől fogva benne volt a magyar felszabadulásban, és nem előzte meg demokratikus periódus.

Kérdező: Rákosiék felfogása furcsán ellentmondásos volt: egyrészt el akarták hitetni, hogy a kommunista párt maga vívta ki a szabadságot, és nagy tömegbázisa volt, másrészt azzal indokolták kormányzati módszerüket, hogy az egész nép fasiszta. Ezt a két felfogást egyszerre óhajtották volna viszontlátni a regényben, de olyan regény még nem született, amely két ellentétes hazugságot egyszerre igazolt volna.

Lukács: Déryt ezekbe a koncepciókba nem lehetett beépíteni, és sajnos bekövetkezett, hogy Déry ezzel teljesen ki is vált a szocialista írók sorából.

Kérdező: Lukács elvtárs ezeknek a bírálatoknak tulajdonítja Déry jelenlegi erősen szkeptikus és nem szocialista fejlődését?

Lukács: Igen. Természetesen ennek megvan a maga alapja Déry egész egyéniségében. Ha az ember Déry önéletrajzát olvassa, akkor láthatja, hogy Déry a maga partikuláris egyéniségét mindig a világ központjába helyezi. Volt olyan időszak, amikor itt konvergencia állott be, és ebből a konvergenciából jött létre *A befejezetlen mondat* és a *Felelet*. A *Felelet* kritikájával megszűnt ez a kapcsolat, és létrejöttek a későbbi regények, amelyekben már a szocializmust is nagyon kérdéses és elmosódott és nem valódi problémának állítja be. Borzasztó, hogy nálunk a 45 utáni fejlődés hány írói pályát tört össze!

Kérdező: A legtragikusabb pályatörés szerintem Juhásznál következett be.

Lukács: Van egy bizonyos tragédia Déry fejlődésében is. De közben születtek olyan dolgok, mint a *Két asszony*, amely egyedül alkalmas arra, hogy Déry megmaradjon. Vagy most például ez a vers,[92] amelyet ő Illyéssel közös kötetben adott ki, ezt én rendkívül szépnek tartom. Szerintem ezzel Déry bevonult a nagy lírikusok közé.

Kérdező: Így van. Juhászt azért mondtam a legtragikusabbnak, mert ő hatalmas formátumú tehetség.

Lukács: Juhász tulajdonképpen az egész magyar krízis produktuma. Óriási tehetségű költő, egyike a legtehetségesebbeknek. Látja, az öreg Tolsztoj nagyon okos ember

---

[92] Déry Tibor: Szembenézni; Illyés Gyula: *Az éden elvesztése*. Magvető, 1968.

volt, amikor felszólalt a tehetség fetisizálása ellen. Hogy tudniillik a tehetség a művészi fejlődés egyik, nélkülözhetetlen komponense, de csak komponense, nem maga az egész. Juhásznál tehetségesebb lírikus talán nem is él Magyarországon . És érdekes a másik véglet, Benjámin esete, akitől maradnak nagy versek, annak ellenére, hogy ő tehetségben nem tartozik a legnagyobbak közé. Mert például az Arany-óda a legszebb magyar versek közé tartozik. Úgyhogy azt hiszem, Tolsztojnak nagyon igaza van, amikor tiltakozik a tehetség fetisizálása ellen.

Kérdező: Nem kérdeztük még, milyen kapcsolatban volt idehaza a moszkvai emigráns írókkal, Balázs Bélával, Gábor Andorral, Illés Bélával, Gergely Sándorral, akikkel együtt tért haza.

Lukács: Balázs Bélával és Gábor Andorral nagyon sok kérdésben nem értettem egyet, ennek ellenére megbecsültem őket mint írókat. Ez a megbecsülés nélkül érvényes volt a többiekre is.

Kérdező: Baráti kapcsolata fennmaradt Gábor Andorral és Balázs Bélával?

Lukács: Gábor Andorral igen, Balázs Bélával nem, mert Balázs Béla sokkal több és sokkal nagyobb kompromisszumokat kötött írói mivoltához képest, mint Gábor Andor, ennélfogva én Balázs Béla írói egyéniségét az utolsó években nem becsültem annyira, amennyire régebben becsültem.

Kérdező: A 45 utáni időszakban részt vett néhány nemzetközi kongresszuson.

Lukács: Ezek nem nemzetközi kongresszusok voltak a szó szoros értelmében, hanem békekongresszusok. Amin én részt vettem, az mind békekonferencia volt.

Kérdező : De volt néhány filozófiai konferencia, például a genfi...

Lukács: A genfi konferencián egyéni meghívás alapján vettem részt, annak semminemű pártjelentősége nincs. Számomra nagyon

tanulságos volt a genfi konferencia abban a tekintetben, hogy akkoriban még annyira el volt terjedve Nyugaton az amerikai way of life, hogy noha engem régről és mint írót is ismertek, úgy fogadtak egy kicsit, hogy - talán emlékszik rá a *Perzsa levelek*-ből - „Monsieur est Persan? Comment peut-on étre Persan?" - vagyis hogyan lehet marxista az olyan ember, aki több nyelvet ismer, és művelt és kulturált. Kisebb összeütközésem is volt Jaspersszel. Ennek az volt a lényege, hogy lehet-e a marxizmust mint tudományos világnézetet fenntartani és propagálni.

Kérdező : Blochhal találkozott a háború után?

Lukács: Találkoztam vele, és részem van abban, hogy ő lipcsei egyetemi tanár lett. A szimpátia azután is megmaradt köztünk, hogy ő elhagyta Kelet -Németországot, ámbár többet nem találkoztunk, és nem is leveleztünk egymással tovább.

Kérdező: Kelet-Németország elhagyását másképpen ítéli meg, mint Magyarországét?

Lukács: Természetesen. Én Blochot rendkívül tisztességes és rendes embernek tartom.

Kérdező: Térjünk rá az 1953-mal kezdődő időszakra.

Lukács: Azzal kezdem, hogy a Rudas-vita után lemondtam összes irodalomban viselt funkciómról, sőt létrehozattam egy központi bizottsági határozatot is, amely szerint fel vagyok mentve az aktív irodalmi szereplés alól. Ezzel tehát úgyszólván megszűntek a vita rossz következményei, mert a további csatározásokban már nem vettem részt. Talán emlékszik rá, amikor az 50-es években beindult az írói mozgalom Rákosi ellen, ebben sem vettem már részt, nem nagyon magasrendű okokból, hanem abból a taktikai megfontolásból, hogy én jobban ismertem a pártot, mint a többiek, és tudtam, hogy ha az írók tömegesen megmozdulnak valamilyen irányban, akkor ezt frakciózásnak tekintik. Mármost ha

megfenyegetik valamelyiküket, hogy kizárják a pártból frakciózás miatt, akkor mindenki vissza fog vonulni. És tényleg így is történt.[93] Minthogy azonban én nem akartam visszavonulni, részt se vettem az egész dologban. Így hát szerepem az 56-ot megelőző irodalmi felkelésekben a nullával egyenlő.

Kérdező: Akkoriban, 56 előtt, dolgozott már *Az esztétikum sajátossdgá*-n?

Lukács: Igen.

Kérdező: Tartózkodó magatartásának nem lehetett olyan oka is, hogy megzavarták a munkájában, amikor bele akarták vonni...

Lukács : Én még sohasem mondtam azt, hogy a mozgalom engem megzavart volna a munkámban. A mozgalom tulajdonképpen mindig csak használ az ember munkájának, mert kiélesíti a tendenciákat, világosabbá teszi, hogy mit akar az ember és így tovább.

Kérdező: Milyen perspektívát látott a XX. kongresszus után?

Lukács: Most is csak azt mondhatom, mint akkor, amikor ez először merült fel: nem igaz, hogy ezt a komplexumot a személyi kultuszra lehet redukálni. Egy sokkal szélesebb dologról van szó, mint a személyi kultusz, reformokra van szükség. Kétségkívül, ezt nem is tagadnám, a legelső hetekben hittem abban, hogy Nagy Imre reformokat fog bevezetni. Később letettem erről az illúziómról.

Kérdező: Mikor ismerkedett meg Nagy Imrével?

Lukács: Nagyon korán. Nem szabad elfelejteni, hogy Nagy Imre Oroszországban élő hadifogoly volt. A húszas években visszakerült Magyarországra, vidéken dolgozott, és amikor én huszonkilencben

---

[93] Csak nagyjából történt így. A kommunista írók, újságírók és művészek Rákosi-ellenes memorandumát Déry Tibor, Benjámin László, Aczél Tamás, Szervánszky Endre, Losonczy Géza, Haraszti Sándor és Vásárhelyi Miklós nem vonta vissza.

Budapesten dolgoztam, akkor többször is együttműködtem vele, és ez az együttműködés egészen sikeres volt. Létrejött a későbbi periódus, amikor én nem voltam hajlandó Nagy Imre vezető szerepét elismerni, és diákok-talán maga is köztük volt, nem tudom - jártak hozzánk azzal, hogy mégsem helyes, hogy közöttünk nincs kapcsolat. Erre én azt feleltem, hogy Nagy Imrétől énhozzám éppen olyan nagy a távolság, mint éntőlem Nagy Imréhez. Tehát vállalja Nagy Imre magára az iniciatívát. Ez nemcsak presztízskérdés volt, de ha én megyek Nagy Imréhez, akkor belesodródom az „Imre bácsi"-áradatba, ami akkor általános volt Magyarországon. Ha Nagy Imre közeledik hozzám, akkor én bizalmas négyszemközti beszélgetésben megmondhatom neki, hogy program nélkül nem lehet forradalmat csinálni.

Kérdező: Egy pillanatra térjünk vissza az 53 előtti időkhöz: Nagy Imrét, a Rudas-vita idején, a Központi Vezetőségből zárták ki, mezőgazdasági programja miatt. 53-ig még csak nem is találkoztak?

Lukács: Minthogy mi a vezető réteg úgynevezett második osztályához tartoztunk, ennélfogva találkoztunk olyan helyeken, például Mátraházán, amelyek ennek a rétegnek voltak fönntartva. Én jó beszélgető viszonyban voltam Nagy Imrével, de ennél több nem jött létre.

Kérdező: Lukács elvtárs megítélése szerint semmilyen programja nem volt, vagy csak az átfogó program hiányzott?

Lukács: Természetesen volt egy általános reform-programja, de abszolúte halvány fogalmai voltak csak arról, hogy ezt a reformprogramot az egyes területeken hogyan valósítják meg, mi történjék konkrétan, mi legyen az egyes kommunisták joga és kötelessége ebben az átalakulásban.

Kérdező: Mezőgazdasági programja sem volt?

Lukács: Ez is olyan program volt, amelynek megvalósítása érdekében úgyszólván semmi se történt. Ne feledje el, hogy Nagy Imre alatt a mezőgazdasági reformból nagyon kevés valósult meg.

Kérdező: Csakhogy Nagy Imre alatt Nagy Imre egy héttől eltekintve kisebbségben volt a párton belül.

Lukács: Ez igaz; de ha én kisebbségben vagyok a párton belül, akkor vagy nem vállalok semmit, vagy pedig bizonyos feltételeket szabok: abban az esetben vállalom a vezetést, ha ezt és ezt és ezt és ezt megcsinálják. Nagy Imre nem csinálta egyiket sem, hanem az állam öregapja vagy mije maradt, és létrehozott egy olyan csoportot, amelyben bizonyos fokig benne voltak a legrosszabb reformisták, másrészt nem volt semmiféle konkrét program, hogy no, most ezt és azt kell tenni, és amazt elhagyni és így tovább. Ezért nem találkoztunk össze az ő minisztelnökségi évében sem, mert én becsültem Nagy Imrét mint tisztességes embert, mint okos embert, mint olyan embert, aki ért a magyar agrárkérdéshez, ellenben nem tartottam őt tényleges politikusnak.

Kérdező: Igazi marxisták nem is voltak a Nagy Imre-csoportban?

Lukács : Ezt én most nem tudnám megmondani.

Kérdező: Donáth Ferenc?

Lukács: Donáth Ferenc jóban volt Nagy Imrével, és részt vett ezeken a Nagy Imre-féle összejöveteleken, éppen úgy, ahogy Újhelyi Szilárd és mások is részt vettek. De nem tudom, hogyan viszonylott Donáth abban az időben ehhez a dologhoz, mert csak később kerültem vele szorosabb kapcsolatba, és később látszott, hogy nagyon kritikus Nagy Imrével szemben.

Kérdező: Tény, hogy Lukács elvtárs nem vett részt ezekben a mozgalmakban, de az is tény, hogy amikor megindultak a Petőfi-köri viták, Lukács elvtárs rögtön az elsők között az érdeklődés és a

várakozás előterébe került. Miért vállalta Lukács elvtárs akkor, hogy valamiféle politikai szerephez jusson?

Lukács: A dolog úgy áll: én ötvenhatot egy nagy spontán mozgalomnak fogtam fel. Ennek a spontán mozgalomnak kellett egy bizonyos ideológiát adni, és én vállalkoztam arra, hogy egyes előadásokban elvégzem ezt a feladatot. Például tisztázni próbálom, hogy mennyire megváltozott viszonyunk a többi néphez, és hogy most tényleg lehetséges az együttműködés, a koegzisztencia, és hogy mik a koegzisztencia feltételei. Úgyhogy ilyenfajta ideológiai törekvés volt bennem, ezen túlmenően, azt hiszem, semmi.

Kérdező: Ez az ideológiai hozzájárulás a spontán mozgalomhoz a Petőfi-körön belül zajlott le, az események előtt?

Lukács: Nem, nemcsak a Petőfi-körön belül, mert én a Pártfőiskolán is tartottam egy előadást, amely szintén beletartozott ebbe a komplexumba.[94]

Kérdező: Hogyan fogadták ezt az előadást?

Lukács: Udvariasan.

Kérdező: Utána a pártvezetés...

Lukács: Utána minden rossz volt, amit csináltam. Akkor szabadjára engedték ezeket a pasasokat, ezeket a Rudas-tanítványokat, és azoknak szabad volt azt írniuk rólam, ami nekik jólesett.

Kérdező: Nem az 1956. november 4-e utáni időre gondoltam. Magam is emlékszem, mert ott voltam, hogy az előadást udvariasan fogadták. Hanem közvetlenül utána, két-három hét múlva, még október előtt, a Rákosi-féle pártvezetés részéről nem volt...

---

[94] A pártfőiskolai előadást lásd: Társadalmi Szemle, 1956/6-7., 68-87.o., illetve *A haladás és reakció harca a mai kultúrában*. Szikra, 1956., A Petőfi-kör filozófiai vitáján tartott beszédéből. Filozófiai Értesítő, 1956/4,148-151. o.

Lukács: Nem volt semmi, mert úgy be voltak ijedve, hogy semmit se mertek csinálni.

Kérdező: Maguk az októberi események miként érintették? Egyrészt gyakorlatilag: milyen következményekkel jártak?

Lukács: Először is azzal a következménnyel jártak, hogy engem beválasztottak a Központi Bizottságba. Másodszor is a Központi Bizottságon belül bizonyos oppozícióba kerültem Nagy Imrével. Hogy a legfontosabb kérdést említsem: amikor Nagy Imre kilépett a Varsói Szerződésből, akkor Szántó Zoltán és én ez ellen szavaztunk. Nemcsak felszólaltunk ellene, de ellene is szavaztunk. És felszólítottuk Nagy Imrét, hogy ezentúl az ilyen elvi jelentőségű döntéseket ne vigye a nyilvánosság elé, mielőtt a párton belül meg nem tárgyalták volna.

Kérdező: Ketten szavaztak csak ellene? A többiek támogatták?

Lukács: A többiek támogatták.

Kérdező: Voltak-e egyéb ellentétek a vezetésen belül?

Lukács: Ez volt a döntő, és ez határozta meg az összes többi ellentétet. De mindenütt fölmerült a kérdés, hogy végleges szakítás következzék-e be a régi rendszerrel, vagy pedig a régi rendszer megreformálása, és én megmondom őszintén, én a megreformálás híve voltam.

Kérdező: Sokáig Nagy Imre is.

Lukács: Igen, de Nagy Imrénél soha nem volt világos, hogy tulajdonképpen mi az álláspontja.

Kérdező: Azt hiszem, ő is a reform álláspontját képviselte, csakhogy éppen őt érte közvetlenül a különböző - katonai és civil - felkelő csoportok nyomása.

Lukács: Ez nagyon könnyen lehetséges. Én abszolúte nem állítom azt, hogy Nagy Imre ellenforradalmár lett volna, vagy akár csak a kapitalizmus híve... szóval semmi ilyesmit nem állítok róla, csak

azt, hogy nem volt programja. Az egyik nap ezt mondta, a másik nap azt.

Kérdező: Lukács elvtárs elvi okokból ellenezte a *Varsói Szerződés*ből való kilépést, vagy taktikai meggondolások vezették, nevezetesen a szovjet beavatkozástól való félelem?

Lukács: Először is természetesen elvi okaim voltak. Én egyszerűen híve voltam annak, hogy Magyarország tagja a *Varsói Szerződés*nek. Másodszor természetesen az is szerepet játszott a döntésemben, hogy ne adjunk az oroszoknak semmiféle alkalmat arra, hogy beavatkozzanak a magyar ügyekbe. Mint motívum természetesen ez is szerepelt.

Kérdező: Tudjuk tehát, hogy Lukács elvtárs októberben bekerült a párt héttagú vezetőségébe. Állami funkciójáról nem beszéltünk még.

Lukács: A miniszterség úgy jött létre, hogy Erdei Ferencet megtették, nem tudom én, micsodának, és ő ajánlott engem kultuszminiszternek.

Kérdező: Volt valami elképzelése, programja?

Lukács: Nem, nem, semmi, be se tettem a lábamat a minisztériumba.

Kérdező: Úgy emlékszem, valami nyilatkozatot azért tett, talán a Szabadság című lapnak, amelyben programként azt jelölte meg, hogy fel óhajtja oszlatni a minisztériumot.

Lukács: Ez nem valószínű.

Kérdező: Nem a közoktatásügyi, hanem a népművelési részét. Valami olyasmit, hogy e minisztérium egy csomó olyan funkciót tölt be, aminek nincs értelme, például hogy az irodalmat meg a filmet onnan irányítják.

Lukács: Ez nagyon könnyen lehetséges. Ilyesmit nyilatkozhattam.

Kérdező: Rossz néven vették később, hogy betöltötte ezt a miniszteri posztot?

Lukács: Természetesen.

Kérdező: Konkrét vádakat is felhoztak, vagy csak a szokott általános szöveget?

Lukács: Erre már nem tudok visszaemlékezni. Én-rólam annyi rosszat írtak életemben, hogy az egyes elmarasztalásokra már nem emlékszem.

Kérdező : November negyedike váratlanul érte, vagy hitt abban, hogy lehetséges megegyezés a szovjet és a magyar kormány között?

Lukács: Ez nagyon nehéz kérdés, mert - és ez életemben alig fordult elő velem - úgyszólván fizikai okból követtem el egy hibát. November harmadikán későn jöttem haza a Parlamentből, és alighogy lefeküdtem, felhívtak a Szántóék, hogy Gertrúddal menjünk el hozzájuk. Ők ott azonnal azt proponálták, hogy menjünk a jugoszláv követségre, mert az oroszok bejönnek. Bevallom, kialvatlan állapotomban elfogadtam ezt a gondolatmenetet, noha - és ezt megint a saját védelmemre mondom - mihelyt egykét órát aludtam a követségen, már megbántam a dolgot, de akkor már nem lehetett elmenni.

Kérdező: A követségen érezhetők voltak már nagyjából azok a véleménykülönbségek az oda menekült emberek között, amelyek később a romániai tartózkodáskor fejlődtek ki?

Lukács: Természetesen. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az emberek a legkülönbözőbb okokból mentek oda. Például Vas Zoltán azért menekült a jugoszláv követségre, mert azt hitte, felesége együtt jön a benyomuló csapatokkal, és felelősségre vonja a szélhámosságáért, mert akkor ő már a mostani feleségével élt együtt. Ezzel csak azt akarom illusztrálni, hogy milyen különböző

motívumok szerepeltek itt. Nekünk kezdettől az volt az álláspontunk, hogy mi haza akarunk menni. Ezt a szándékunkat - és ez érdekes momentum - bizonyos emberekre, köztük énrám nézve is elfogadták, de amikor végre akartuk hajtani, akkor letartóztattak bennünket, és elvittek az orosz táborba vagy minek nevezzük.

Kérdező: Kiknek a távozását hagyták még jóvá?

Lukács: Nagyon sokakét. Például, emlékszem, Újhelyi Szilárdét, Szántó Zoltánét, Vas Zoltánét. A szó szoros értelmében vett Nagy Imre-csoporton kívül volt egy meglehetősen nagy csoport, amely el akart menni.

Kérdező: Mi történt, amikor elhagyták a követséget?

Lukács: Mihelyt beültünk a kocsiba, nyomban egy rendőrkocsi csatlakozott hozzánk, és azt követelte, hogy sofőrünk kövesse a rendőrkocsit, bevonultunk egy mellékutcába, és ott átültettek bennünket azokba a kocsikba, amelyek elvittek az orosz...

Kérdező: Milyen volt ott a bánásmód ?

Lukács: A bánásmód kezdettől fogva jó és udvarias volt.

Kérdező: Kering Pesten egy anekdota, amely szerint mindenkit felszólítottak, hogy adja át a fegyverét, mire Lukács elvtárs állítólag a tollát adta át.

Lukács: Ez legenda. Semmiféle fegyvert nem kértek el. Szántó Zoltán, Vas Zoltán és én érkeztünk elsőnek az orosz táborba, nem tudom, voltunk-e ebben a csoportban többen is, és aztán 3-4 nap múlva megérkezett az egész társaság. Utána vittek el minket Romániába.

Kérdező: Volt ott lehetősége munkára?

Lukács: Tulajdonképpen volt. A könyvtárak nyitva állottak előttünk, úgyhogy az ember azt olvashatta, amit akart, ilyen téren

nem támasztottak nehézségeket. Szabad belátásunkra volt bízva, mit csinálunk.

Kérdező: Lukács elvtárs dolgozott?

Lukács: Én olvasgattam ott olyan dolgokat, amelyeket régebben nem sikerült elolvasnom a pártmunka miatt - az ilyen természetű tevékenységet nagyon nehéz munkának nevezni, de olyan nem volt, hogy ne lettem volna elfoglalva.

Kérdező: Még egy legendáról hallottam. Romániában állítólag egy román smasszerszerűség azt a feladatot kapta, hogy ideológiailag győzze meg Lukács elvtársat.

Lukács: Lehetséges. Én tényleg ismertem is egy ilyen smasszert, ez azonban meglehetősen ártatlan dolog volt.

Kérdező: Azt mondják, hogy néhány heti vita után idegszanatóriumba került az a smasszer.

Lukács: Ezt én most már nem tudom megmondani. Amikor én távoztam Romániából, akkor még nem volt idegszanatóriumban.

Kérdező: Értelmes ember volt?

Lukács: Pártvonalon értelmesnek nevezik az olyan embert, amilyen ő volt. Ez minden, és ez nem sok.[95]

Kérdező: Tett külön kísérletet a hazajövésre?

Lukács: Tettem, és itt felmerült egy probléma - kihallgatóink azt mondták nekem, hogy én nem voltam Nagy Imre híve, és ezt ők tudják, és akkor tulajdonképpen miért ne vallhatnék én Nagy Imre ellen. Erre én azt feleltem, hogy mihelyt egyszer mind a ketten, Nagy Imre és én, szabadon fogunk sétálni Budapesten, akkor én meg fogom mondani a véleményemet Nagy Imre minden cselekedetéről. A rabtársaimról nem nyilatkozom.

Kérdező: És mindenki kitartott e mellett a morális tartás mellett?

---

[95] Lásd Walter Román: *Találkozások Lukács Györggyel*. Kritika, 1982/6.

Lukács: Körülbelül mindenki.

Kérdező: Pesten keringtek hírek arról, hogy Szántó Zoltán magatartása nem volt egészen korrekt.

Lukács: Ezt én nem tudom, konkrét ismereteim nincsenek erről, mert mindenkit külön hallgattak ki, és utólag mindenki azt mesélte, ami jólesett és kellemes volt neki. De valószínűnek tartom, hogy Szántó Zoltán vallomásai kedvezőtlenek voltak Nagy Imrére nézve, mert volt ott egy értekezlet, amin az egész emigráció, vagy mondjuk inkább: egész ottani internáltság részt vett, és abban felszólalt Szántó Zoltán is, meglehetősen Nagy Imre ellen. Ezen Nagy Imre is jelen volt.

Kérdező: Az ilyen értekezleteket szigorú megfigyelés alatt tartották?

Lukács: Természetesen. Volt ez a 20-30 ember... És aztán az orosz, illetőleg a román személyzet.

Kérdező: Azért kérdeztem rá külön Szántó Zoltánra, mert úgy emlékszem rá, Lukács elvtársnak Szántó Zoltánnal való közeli barátsága is ebben az időben rendült meg.

Lukács: Nem értettem egyet Szántó Zoltán egész magatartásával, és ezért viszonyunk természetesen elhidegült egy bizonyos mértékig.[96]

Kérdező: 56-ban, amikor beszélgettünk róla, Lukács elvtárs őt mondta a legtehetségesebb élő kommunista vezetőnek.

Lukács: Szántó Zoltán kitűnő pártmunkás volt, és a harmincas években nagyon tevékeny szerepet játszott a magyar párt átalakulásában. Őt Rákosiék háttérbe szorították, és létrejött az a

---

[96] Lukács morális ellenérzése olyan erős volt, hogy Szántó említett felszólalása után terítékét Szántó Zoltánék asztalától demonstratíve Újhelyi Szilárd asztalához tette át.

furcsa helyzet, hogy Szántó sokkal nagyobbnak tudja a maga szerepét, mint amilyen a valóságban volt.

Kérdező: Ideológiailag nem volt különösebb jelentősége?

Lukács: Ideológiailag korrekt ember volt.

Kérdező: Lukács elvtárs milyen körülmények között kapott 57 májusában ajánlatot a hazaköltözésre?

Lukács: Március végén, április elején került sor a hazaköltözésre.

Kérdező: Szabtak feltételeket?

Lukács: Nem. Nem.

Kérdező: Adminisztratív kapcsolata a párttal hogyan festett ebben az időben?

Lukács: Amikor a pártot újjászervezték, és a párt megkapta mostani nevét, én bejelentettem, hogy igényt tartok a párttagságra. Levelet írtam a Központi Bizottságnak, megírtam, hogy mióta vagyok párttag, és hogy amióta párttag vagyok, azóta egész pártéletem világos a párt előtt, tehát semmi ok nincs arra, hogy megtagadják párttagsági kérésemet. Ezt természetesen mégis megtagadták, illetőleg nem kaptam választ erre a levélre, és tíz év múlva merült csak fel ismét a válasz kérdése.

Kérdező: De továbbra is rossz néven vették, hogy miniszter volt a Nagy Imre-kormányban?

Lukács: Természetesen.

Kérdező: Konkrét vádakat is felhoztak, vagy csak a szokásos általánosságokat?

Lukács: Erre már nem tudok visszaemlékezni. Mint már többször is említettem, az egyes vádakra, amelyeket felhoztak ellenem, már nem emlékszem.

Kérdező: Elolvasta, ami rosszat Lukács elvtársról írtak?

Lukács: Részben.

Kérdező: És ami jót írtak?

Lukács: Azt még kevésbé. Jót nagyon ritkán írtak rólam. Ne felejtse el, hogy én Magyarországon híres ember voltam ugyan, de botrányairól híres ember, nem olyasvalaki, akit bárki és bármiféle módon dicsőített volna.

Kérdező: Ez már pályájának kezdetén is így volt.

Lukács: Pályám kezdetén én egy normális polgári író voltam, a *Nyugat* munkatársa, és a *Nyugat*-on belül radikális pozíciót foglaltam el. De ennek nem voltak politikai következményei.

Kérdező: A különállás bizonyos mértékig már akkor is jellemezte.

Lukács: Természetesen.

Kérdező: Akkor is érvényes volt, hogy több rosszat mondtak Magyarországon Lukács elvtársról, mint jót. Gondolok például Babits bírálatára.

Lukács: Babits engem ki nem állhatott, ahogy Osvát sem állhatott ki engem. Ezek az irodalmilag radikális és politikailag konzervatív magyar írók szívből utáltak engem, és ezt nem is titkolták, okuk sem volt arra, hogy eltitkolják, utóvégre ki voltam akkor én? Bosszút állni nem tudtam volna rajtuk, így hát egyáltalán nem volt érdekes, hogy én hogyan foglalok állást a rólam írt kritikákkal kapcsolatban.

Kérdező: A lexikonban, amelyet 1962-ben adtak ki, Szigeti József cikkében az áll, hogy kizárták a pártból.

Lukács: Ez nem igaz. De könnyen lehet, hogy ezt írták, mert a 60-as évekig egy teljes erkölcsi elítélésnek voltam alávetve. Könnyen lehet, hogy ilyen hírek voltak elterjedve rólam, mindenesetre engem a pártból nem zártak ki, csak éppen nem adtak feleletet arra a levelemre, amelyben azt írtam, hogy párttag akarok lenni.

Kérdező: Nyilván azért nem feleltek, mert sem az igent, sem a nemet nem merte senki sem aláírni.

Lukács: Biztosan valami ilyesmi volt az ok. A probléma mindenesetre akkor merült fel újból, amikor én az új ökonómiai módszer bevezetésével kapcsolatban interjút adtam az *Unitá*-nak, amelyben körülbelül az állt, hogy én ezt az irányvonalat helyesnek tartom, mivel ez szükségképpen együtt jár a párt demokratizálásával és a marxizmus megújításával.

Kérdező: Ezzel az *Unita*-interjúval kezdődött újabb nyilvános szereplése?

Lukács: Bizonyos fokig igen. Megint úgy kell venni a dolgokat, ahogyan vannak: nyilvánosan én a gazdasági reform bevezetéséig is szerepeltem mint a revizionizmus passzív szobra, és ez a szereplésem a mondott időpontig nem is enyhült.

Kérdező: Ebben az időben még az *Esztétiká*-n dolgozott?

Lukács: Az első időszakban még befejeztem az *Esztétiká*-t, és természetesen semmi kilátás nem volt arra, hogy az *Esztétika* megjelenhessen külföldön, Magyarországról most nem is beszélek. Erre én írtam Kádárnak egy levelet, amelyben elítéltem ezt az elintézési módot. Tudniillik úgy gondolom, minden kiadónak joga van azt kiadni, amit akar. Ellenben egyetlen kiadónak sincs joga megakadályozni, hogy más kiadók megjelentessék a könyveket. Én ez ellen tiltakoztam Kádárhoz írott levelemben, aminek aztán az lett a következménye, hogy hívatott engem - hogy hívják azt a pasast a Pártközpontban? Szirmainak-, Szirmai hívatott engem, és közölte velem, hogy kérem, amikor akarja, rendelkezésére áll egy kivándorló-útlevél. Erre én azt mondtam Szirmainak: nézze, magának a kezében van a hatalom. Maga tehet velem, amit akar. Ha én most kimegyek ebből a szobából, és az ajtó mellett a rendőr a vállamra teszi a kezét, akkor én fogoly vagyok, és nem tehetek semmit. De az a hatalma magának nincs, hogy kitessékeljen engem

Magyarországról, amikor akar. És ezzel aztán körülbelül megint egy jó másfél évig ad acta tették a dolgot.

Kérdező: Mikor született meg a német összkiadás terve?

Lukács: Már nagyon régen, 56 előtt.

Kérdező: Végeredményben most azért folyt a harc, hogy az *Esztétiká*-t küldhesse ki Benselernek?[97]

Lukács: Erről volt szó.

Kérdező: Egyéb kéziratok jelentek meg ebben az időben külföldön?

Lukács: Amennyit ki tudtam csempészni, az megjelent.

Kérdező: Emiatt senki sem szólt?

Lukács: Nem szólt senki, és utólag azután, amikor már helyreállt a béke, akkor Aczéllal beszéltünk erről, és én akkor azt mondtam neki, hogy nézd, amíg ti eltiltjátok a külföldi megjelenést, addig én nyugodtan csempészni fogok, mert én nem ismerem el azt a jogotokat, hogy ti az én könyvem német megjelenését megakadályozzátok. Hogyha kapok garanciát arra, hogy dolgaim törvényes úton megjelenhetnek külföldön, a legnagyobb örömmel mondok le a csempészés jogáról. Ez már a béke kezdeteinek korában történt.

Kérdező: Hazatérése után egy ideig részt vett bajba jutott emberek segélyezésében.

Lukács: Ez természetesen megtörtént. Most már nem tudnám megmondani, hogy kit vagy mit vagy hogyan segélyeztünk. Én mindig föllléptem a kormányerőszak ellen, és senki se fogja mondani, hogy én helyeseltem volna Nagy Imre kivégzését és így tovább, de voltak differenciák, amelyek egyes esetekben

---

[97] Dr. Frank Benseler, Lukács Luchterhandnál megjelenő életműkiadásának szerkesztője.

messzemenően taktikai természetűek voltak, hogy kinél van kilátás segítségre, kinél kilátástalan és így tovább.

Kérdező: Ebben az időben az *Esztétiká*-n kívül mivel foglalkozott?

Lukács: *Ontológiá*-m előkészítésével. Az *Esztétika* tulajdonképpen az *Ontológia* előkészülete, amennyiben az esztétikumot mint a lét, a társadalmi lét mozzanatát tárgyalja.

Kérdező: Úgy tudom, az *Esztétika* után az *Etika* megírását tervezte.

Lukács: Az *Ontológiá*-t tulajdonképpen az Etika filozófiai megalapozásának terveztem először, és az *Etiká*-t azon az alapon szorította ki az *Ontológia*, hogy tudniillik a valóság szerkezetéről van szó, nem pedig egy különös formáról.

Kérdező: Ebben az időben politikai cikkek is születtek, sőt egy politikai tanulmány is a polgári demokrácia és a szocialista demokrácia viszonyáról, amely semmilyen nyelven nem jelent meg. A cseh ügyek kapcsán íródott.[98]

Lukács: A cseh ügyek nagyon későn merültek föl, és a cseh ügyekben én határozottan procseh álláspontot foglaltam el. Írtam egy levelet Kádárnak, amelyben párttagi jogommal élve tudattam vele, hogy nem helyeslem sem a pártnak a föllépését a cseh ügyben, sem különösen az ő föllépését. Ezt megírtam Kádárnak. Viszont - és ma is helyesnek tartom, hogy így cselekedtem - meg voltam akkoriban híva Bécsbe egy filozófiai kongresszusra, és lemondtam a részvételemet, mert ha ott lettem volna, ott természetesen minden második szó a cseh kérdéssel lett volna kapcsolatban, és én ezt nem akartam.

---

[98] *Demokratisierung heute und morgen*. Akadémiai, Budapest, 1985., magyarul: *A demokratizálás jelene és jövője*. Magvető, 1988.

Kérdező: A cseh ügyek nem módosítják bizonyos mértékig 56-ról kialakult álláspontját? Értem ezen azt, hogy a csehek nyilvánvalóan nem akartak kilépni a Varsói Szerződésből, mégis megtörtént a beavatkozás. Nem lehet-e ebből arra következtetni, hogy Nagy Imre kilépése csak puszta ürügyül szolgált ehhez a beavatkozáshoz?

Lukács: Ezt abban az időben nem lehetett eldönteni. Én a magam részéről a csehek oldalán foglaltam állást, annak ellenére, hogy én egy román lapnak cikket akartam írni arról - és csak az idő rövidsége miatt nem írtam hogy a csehek kérdésében, a cseh demokratizmus kérdésében milyen belső ellentmondások tapasztalhatók, egyszóval én kritikus álláspontot foglaltam el a csehekkel szemben, de szimpatizáló álláspontot.

Kérdező: Ha jól emlékszem, ez a cikk a Masaryk-kérdéssel lett volna kapcsolatban.

Lukács: A diktatúrában a cseh csapatok Masaryk vezetése alatt törtek be Magyarországra, és én megírtam volna, hogy az ilyesfajta demokráciát, amely az egyik ország proletárdiktatúrája ellen demokratikus fegyvereket akar használni, nemigen becsülöm.

Kérdező: Egyéb vitái ebben az időszakban?

Lukács: A dolog úgy áll, és én ezt baráti beszélgetésekben mindig meg szoktam Aczél elvtársnak mondani, hogy ő rendkívül jóindulatú és rendes ember, én őt nagyon kedvelem és nagyon tisztelem, ellenben ő úgy szeretné a dolgokat megoldani, hogy mindenki meg legyen elégedve. Ez nem megy. Úgy megszüntetni a csempészetet, hogy a csempészek meg legyenek elégedve, ez megoldhatatlan feladat. Aczél azután a *Népszabadság*-ban polemizált az ellen, amit én Révai-tragédiának nevezek. Megmondtam neki - ez nem került bele a *Népszabadság*-ba hogy a Rákosi-korszakból száz meg ezer ember került ki, az egyik póluson

ott van Farkas Mihály, ez a címeres gazember, a másik oldalon ott van Hegedűs András, aki Rákosi miniszter-elnöke volt, és ma a reform egyik főembere. Ha most egyszerűen úgy vennénk, hogy mindenkivel történt több-kevesebb baj, most ne beszéljünk a részletekről, ez azt jelentené, hogy végeredményben egyenlőségi jelet tennénk Farkas Mihály és Hegedűs András között. Ami nem volna igazságos. És a mai élet fontos követelménye, hogy gyűlöletteljes nemet mondunk a Farkas Mihály-típusra, és igeneljük a Hegedűs András-féle típust - most embertípusokról beszélek, nem pedig emberekről. Közben rengeteg árnyalat van, amit a művészetnek a valósághoz híven kell ábrázolnia, de ezt a skálát látni kell. Ha megfeledkezünk erről, akkor tényleg arra az álláspontra jutunk, hogy hát igen, történtek mindenféle bajok, de most túl vagyunk rajtuk, felejtsük el őket. De ne felejtsük el. Ez a probléma a mi irodalmunkban felmerült már egy nagyszerű formában, tudniillik Makarenko nagy pedagógiai regényében. Ott a szocialista nevelés módszere az, hogy a megszégyenítést és a katarzist a „most pedig felejtsd el” követi, a felejtésre tehát csak a katarzis után kerülhet sor. Ha igazán akarjuk a szocializmust, nem nélkülözhetjük az ilyenfajta nevelőmunkát, enélkül mi ideológiailag álszocializmusban fogunk élni. Vagy vegyük a forradalmi terror kérdését. Ha a forradalmi terror Farkas Mihály, akkor egészen hamis képlethez jutunk. Ha a forradalmi terror Korvin Ottó... Hadd mondjak el megint egy történetet. Amikor választások voltak a diktatúrában, a választás után feleségem - akkor még nem voltunk összeházasodva - és a barátnője eljött hozzám, hogy borzasztó dolog történt, a barátnő öccse, egy tanár tartott egy nagy választási beszédet, hogy az egész választás svindli, szélhámosság, és erre a rendőrség bevitte, és mi lesz most, ezt most fel fogják akasztani. Én erre megígértem, hogy másnap

reggel fel fogom hívni Korvin Ottót. És csakugyan felhívtam a népbiztosságról, erre ő azt mondta, á, ez egy bolond ember, ezt én már rég szabadon bocsátottam. Pedig más esetben, a Stenczel-Nikolényi-féle összeesküvésnél, Korvin is meg én is szenvedélyesen harcoltunk a Népbiztosok Tanácsában az ellen a szociáldemokrata felfogás ellen, hogy meg kell kegyelmezni ennek a két embernek. Azt az álláspontot képviseltük, hogy igenis ki kell végezni őket, mert magas rangú rendőrtisztviselők egész fegyvertárakat rendeznek be lakásukon az ellenforradalom számára. Most én azt állítom, hogy Korvinnak ez a két ellentétes álláspontja nem jelent következetlenséget. Hogyha Korvint összemosom Farkas Mihály-lyal, és a ma divatos általános megbocsátás álláspontjára helyezkedem, akkor teljesen elvész az igazi forradalmi hős, aki Korvin valójában volt. Korvin Ottónak nincs ma Magyarországon semmiféle híre vagy presztízse, és ebben igen nagy része van annak, hogy a középszerű általános amnesztia eltünteti a forradalmár jó típusát. Úgy tüntetik fel, minthogyha egy mérsékeltebb Farkas Mihály lett volna, mérsékeltebb ugyan, de lényegében mégiscsak Farkas Mihály. Tudja, én szeretném, ha az emberek megértenék, hogy ez az én nagyon éles kritikám szocialista kritika. Én nem egy úgynevezett polgári humanizmus szemszögéből beszélek. Az ilyen „borítsunk fátyolt a múltra”-szerű összemosást én taktikai szempontból el tudom képzelni, ne felejtse el, hogy ez a „borítsunk fátyolt a múltra” 67-ben mondódott, és én még gyerek voltam, amikor mindenkinek az emlékében élt az aradi tizenhárom. Nem igaz, hogy ez a fátyolborítás több volt egy bürokratikus intézkedésnél. Én abszolúte ellene volnék annak, hogy mi erre a Farkas Mihály-periódusra fátyolt borítsunk. Az ilyen fátyolborításnak aztán vannak valóságos következményei, habár nem olyan

katasztrofálisak, mint régebben voltak. De az, hogy Horváth Zoltán több mint egy évig házi internálás alatt állt, azért, mert privát társaságban nem elismerően nyilatkozott Kállairól - ez tulajdonképpen a Farkas Mihály-idő visszatérése.

Kérdező: Azt hiszem, Aczél éppen abban a tekintetben polemizál Lukács elvtárssal, hogy állandó balanszot követel, vagyis ha elkezdjük mondani a rosszat, akkor gyorsan tegyük hozzá a jót, ami nonszensz.

Lukács: Ez teljesen fölösleges dolog, mert én hajlandó vagyok elismerni - nem tudom, de lehetséges -, hogy Farkas Mihály jó családapa volt. De nem tartom történészfeladatomnak, hogy a róla megrajzolt képbe ezt a jó családapaságot belefoglaljam. Egészen más dolog, ha az emberben a jó és a rossz tulajdonságok dialektikája van jelen, mint például kétségkívül Trockijban és másokban, akkor ezt a dialektikát ábrázolni kell. De nem azért, hogy kiegyenlítsük a jót meg a rosszat, hanem mert az illetőnél a motívumokat nem lehetne feltárni e nélkül a dialektika nélkül. Nézze, mi fiatalkorunkban nagyon lelkesedtünk, amikor Ady Endre kan Báthory Erzsébetnek nevezte Tisza Istvánt. Nem sorolta fel Tisza István egyetlen jó tulajdonságát sem, pedig Tisza István okos ember volt, személyileg becsületes, meggyőződött ember. És Adynak volt igaza, amikor kan Báthory Erzsébetnek nevezte.

Kérdező: Adynál eltűrik, hogy szenvedélyesen ítéli meg ellenfeleit, de ugyanezt ma nem fogadják el.

Lukács: Pedig enélkül nem jutunk előre. Itt van például Jancsó filmjéből a Ráday gróf esete - esetleg neki is voltak pozitív oldalai. Én tagadnám, hogy voltak, de hát az mindegy...

Kérdező: Vagy az utolsó Jancsó-film, a *Csend és kiáltás*...

Lukács: Én azt a filmet nagyon szeretem, nagyon sok értékes dolog van benne, és én nem mondhatok mást, mint hogy mind

Jancsótól, mind Kovácstól még nagyon sokat lehet várni ezen a téren, csak az szükséges, hogy a film barátai támogassák őket abban, hogy a jelen és a múlt rossz oldalainak leleplezése pozitív dolog és segítség a szocializmusnak.

Kérdező: Nem véletlen, hogy a magyar film akkor kezd elérni valamit, amikor megindul az igazmondás útján.

Lukács: Groteszk tény, hogy Sztálin azt mondta az irodalom feladatáról: írjátok az igazat! Csak éppen nem tűrte el, hogy az igazat írják. Ebben a tekintetben én hajlandó vagyok még a sztálini jelszót is elfogadni és azt mondani: írjátok az igazat!

Kérdező: Most még néhány személyi kérdést. Amikor Romániából hazajött, Révai élt még. Találkoztak?

Lukács: Találkoztunk még, mert tudniillik Révait abban az időben kitették a Központi Bizottságból, ennélfogva szerencsétlen állapotban volt, és én nem tartottam volna harmincévi barátság után helyesnek, hogy ebben a pillanatban hagyom őt ott. Érintkezésünk nem volt túlzottan baráti vagy túlzottan közeli, de azért négyhetenként egyszer találkoztunk.

Kérdező: Révai semmiben sem revideálta álláspontját?

Lukács: Révai semmit sem revideált, sőt minden kérdésben a régi álláspontját igyekezett fenntartani mint egyedül helyes felfogást.

Kérdező: Déry például, amikor kijött a börtönből, akkor...

Lukács: Déry tulajdonképpen nem a börtönben, hanem a Révai által rendezett vita során vesztette el hitét abban, hogy Magyarországon lehet szocialista regényt írni. Attól fogva létrejöttek későbbi írásai, egészen az önéletrajzig, amelyek természetesen rendkívül tehetséges dolgok, de a szocializmushoz már nagyon kevés vagy úgyszólván semmi közük sincs.

Kérdező: Személyes érintkezésük megmaradt?

Lukács : Én szimpatizálok az ő személyével és az asszonnyal is, ennélfogva érintkezünk, mert hát tulajdonképpen soha semmit se tettünk egymás ellen, miért ne érintkeznénk, annak ellenére természetesen, hogy most már nem tartom fönn, amit a harmincas évek elején írtam Déry dolgairól.

Kérdező: És az utóbbi években milyen írókkal tartott fenn kapcsolatot?

Lukács: Én Déryvel és Illyéssel továbbra is jó baráti, tulajdonképpen inkább azt volna helyes mondani: jó beszélgető viszonyban vagyok. Bár Illyéssel is az a helyzet, hogy noha ő nem volt tulajdonképpen szocialista, de tényleg plebejus demokrata volt. És az az érzésem, hogy mostanra elvesztette a hitét mindenben, és ennélfogva új írásai, jó irodalmi színvonaluk ellenére, meg sem közelítik a fiatal Illyés nagy műveit. A többi író közül itt van még Benjámin László, akivel az 1957-es idők után találkoztam egypárszor, de tulajdonképpen kivel érintkezzek? Nincsen olyan író, akinek az írói mivoltára sokat adnék, olyan író - a három felsorolton kívül, és Benjámin esetében csak néhány versére vonatkoztatva -, olyan író nincs. Kivel érintkezzek?

Kérdező: Most még néhány szót a tanítványairól. Kik azok, akikkel a legrégebben van kapcsolatban, és akiket a legtöbbre becsült a tanítványai közül?

Lukács: Legfőképpen Heller Ágnest, Fehér Ferencet és még egynéhány más embert.

Kérdező: Márkus?

Lukács: Márkus nekem nem tanítványom. Márkus háromnegyedrészt kész emberként jött vissza Moszkvából, és én nem mondom, hogy nem volt rá semmi befolyásom, de tanítványnak nem lehet mondani.

Kérdező: Vajda?

Lukács: Vajda igen. Vajda tulajdonképpen Heller Ágnes tanítványa volt, amikor Heller az egyetemen tanított, és én átvettem tőle Vajda tanítását... tanítást tulajdonképpen nem lehetne mondani, mert ő már félig-meddig kész ember volt, amikor hozzám jött. Kezdettől fogva tulajdonképpen csak Heller Ágnes és Fehér Ferenc volt az én tanítványom.

Kérdező: Zeneesztéták közül...?

Lukács: A zeneesztéták közül vannak közvetlen tanítványaim, például Zoltay Dénes. Szabolcsi Bence környezetében és az én környezetemben természetesen mindig fognak akadni olyan emberek, akikre ilyen szempontból hatást gyakorolok.

Kérdező: Ha már a zenénél tartunk: beszélgetés közben sokszor tesz különbséget Kodály és Bartók között.

Lukács: Kodályt én a régi magyar muzsika kiváló fölújítójának tartom, akinek az ilyen művei természetesen megmutatják a régi idillikus Magyarországot. A *Cantata profana* viszont nem a régi idillikus Magyarország, hanem a lázadó Magyarország. Ha eltekintek a fiatalkori Kodálytól, akit nem merek megítélni, nem lévén muzsikus, én nem látok közös fejlődést Bartók és Kodály között.

Kérdező: Szabolcsi Bence vitatja ezt, nem?

Lukács: Szabolcsi Bence vitatja. De ebben a tekintetben nem tartom kompetensnek, mert én nem a muzsikáról beszélek, hanem például arról, hogy Kodály felújítandónak tartja a régi magyar muzsikát. Bartók számára a magyar muzsika nem előkelőbb és nem parasztibb, mint az egyiptomi muzsika és így tovább. Bartók számára, ha szabad ezt így mondani, a paraszti világ felújítása a fontos, abban az értelemben, ahogy Lenin egyszer azt mondta Tolsztojról, hogy ez előtt a gróf előtt soha nem volt még paraszt az orosz irodalomban. Ilyen értelemben még paraszt a muzsikában

nem szerepelt, és ez Bartók lényege, nem az, hogy ez magyar paraszt vagy román paraszt vagy nem tudom, micsoda, hanem hogy paraszt. Az a szarvas, aki nem akar visszamenni az emberek közé. Itt szerintem óriási különbség van Bartók és Kodály között, és én nem vagyok hajlandó közös nevezőre hozni őket. Igaz, Kodály körül is kifejlődött egy mítosz, egy nem jogosulatlan mítosz, mert a régi, a kultúra előtti magyarság viszonya a parasztokhoz kétségkívül kifejeződik nála. Ezt én abszolúte nem vonom kétségbe. Csak azt vonom kétségbe, hogy e viszony nemzetközi és forradalmi vonatkozásai megvolnának Kodályban. Az ő parasztjai nem a *Cantata profana* parasztjai, a szarvasok, akik nem akarnak visszamenni, hanem olyan parasztok, akik szépen táncolnak, és képviselnek mindenféle ősrégi és tradicionális muzikalitást, anélkül hogy csak egy szavuk is volna a régi Magyarország ellen. Ahogy az irodalomban nem választják külön a Csokonai-Petőfi-Ady-József Attila-vonalat a többi vonaltól, úgy a muzsikában sem tesznek különbséget, Bartókról és Kodályról beszélnek, és ez ugyanolyan, minthogyha ezt mondanám: Ady és Babits. Én nem vonom kétségbe Babits igazi költői mivoltát, de ha Babits azt mondja az első világháború végén, hogy „ki a bűnös, ne kérdjük, ültessünk virágot" satöbbi, akkor ő tulajdonképpen a béke kedvéért Tisza Istvánnal is meg akarna békélni. Ady Endre azonban soha nem akart megbékélni Tiszával. Bartók és Kodály között ugyanolyan mélyreható a különbség, mint Ady és Babits között.

Kérdező: Végezetül nem mondana néhány szót utolsó művéről, az *Ontológiá*-ról?

Lukács: Én az ontológiát Marx nyomán úgy képzelem el, mint a tulajdonképpeni filozófiát, amely a történelmen alapul. Mármost történelmileg kétségtelen, hogy az anorganikus lét van először,

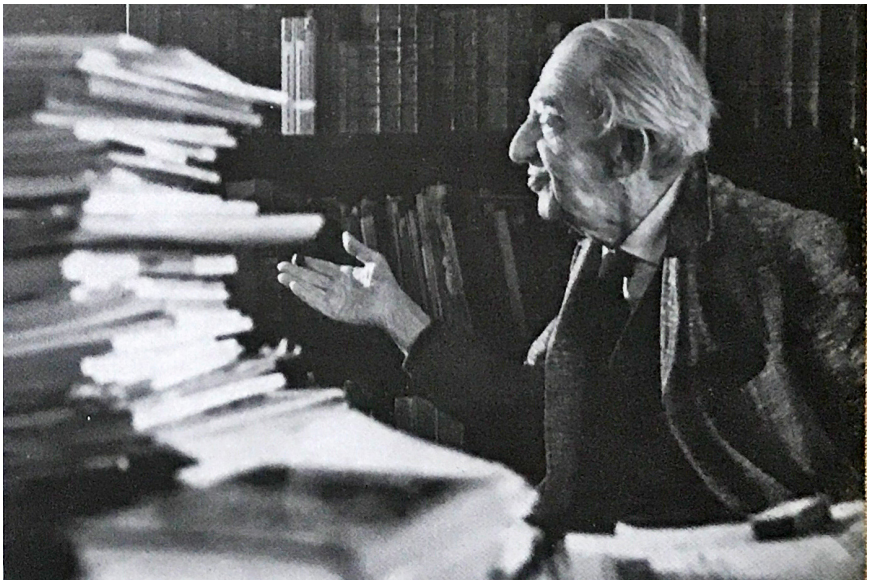
ebből nő ki - hogy hogyan, azt nem tudjuk, de hogy mikor, azt körülbelül tudjuk - az organikus lét, mégpedig annak növényi és állati mivoltában, és ebből a biológiai állapotból nő ki azután később rendkívül sok átmenet révén az, amit mi emberi társadalmi létnek nevezünk, aminek a lényege az emberek teleológiai tételezése, vagyis a munka. Ez a legdöntőbb új kategória, mert mindent magában foglal. Ne felejtse el, hogy ha mi az emberi életről beszélünk, akkor mindenféle értékkategóriában is beszélünk. Mi az első érték, az első produktum? Egy kőkalapács vagy megfelel a maga céljának, vagy nem felel meg; az egyik esetben lesz értéke, a másik esetben értéktelen lesz. Az érték és értéktelenség a biológiai létben sem fordul még elő, mert tulajdonképpen a halál ugyanolyan folyamat, mint az élet, nincs köztük értékkülönbség. A második alapvető különbség a „Sollen", amit magyarul „Legyen"-nek neveznek, tudniillik az, hogy a dolgok nem maguktól, nem spontán folyamatok révén változnak meg, hanem tudatos tételezések következtében. A tudatos tételezés azt jelenti, hogy előbb van a cél, aztán az eredmény. Ez az egész emberi társadalom alapja. Az egész emberi életet tulajdonképpen az az ellentét teszi ki, amely az érték és a nem érték, a létrehozottság és a létrejöttség között feszül.

Kérdező : Maga Marx mennyiben dolgozta ki ezt az elméletet?

Lukács: Marx mindenekelőtt azt dolgozta ki, és ezt tartom én a marxi elmélet legfontosabb részének, hogy a társadalmi lét alapvető kategóriája, és ez minden létre áll, hogy történelmi. Marx azt mondja a párizsi *Kéziratok*-ban, hogy egyetlen tudomány van, a történelem, és még azt is hozzáteszi ehhez, hogy „Ein ungegenständliches Wesen ist ein Unwesen". Vagyis az olyan dolog, aminek nincsenek kategoriális tulajdonságai, nem létezhet. A létezés tehát azt jelenti, hogy valami egy meghatározott formájú

tárgyiassággal létezik, vagyis egy meghatározott formájú tárgyiasság teszi ki azt a kategóriát, amelyhez az illető lény tartozik. Itt válik el élesen az ontológia a régi filozófiától. A régi filozófia ugyanis felvázol egy kategóriarendszert, amelyen belül szerepeltek történelmi kategóriák is. A marxizmus kategóriarendszere olyan, hogy minden dolog primeren egy kvalitással és egy dologisággal és egy kategoriális léttel felruházott valami, ein ungegäenstndliches Wesen ist ein Unwesen, és most ezen belül a történelem a kategóriák megváltozásának története. A kategóriák az objektív valóság részei tehát. Semmi sem létezhet, ami valamilyen formában nem volna kategória. Ebben a tekintetben a marxizmus roppant élesen elválik a megelőző világnézetektől: a marxizmusban a dolog kategoriális léte teszi ki a dolog létét, míg a régi filozófiákban a kategoriális lét volt az alapvető kategória, és ezen belül alakultak ki a valóság kategóriái. Nem úgy van, hogy a kategóriarendszeren belül játszódik le a történelem, hanem úgy van, hogy a történelem a kategóriarendszer megváltozása. A kategóriák tehát létformák. Természetesen amennyiben gondolati formákká válnak, visszatükrözési formák, de primeren létformák. Ilyen módon egészen más kategóriacsoportok és kategóriatartalmak jönnek létre. Vegyük azt a történelmileg híres példát, hogy Leibniz megmagyarázta a hercegnőknek, hogy nincs két egyforma falevél. Azt is megmagyarázhatta volna nekik, hogy két egyforma kavics sincs. A tárgyak egyedisége elválaszthatatlan a létüktől, és nem vezethető vissza semmire. Vagyis én azt mondanám, hogy a kategóriarendszer az egyediség szempontjából azt a fejlődést mutatja, amelynek során az egyediség kategóriája a kavics egyediségéből rendkívül hosszú fejlődés eredményeképpen az ember egyediségéig fejlődik.

A SZERZŐRŐL

Nemzetközileg is ismert és elismert marxista filozófus, akinek nevét elsősorban a II. világháború előtt írt irodalomelméleti, esztétikai és (marxista) filozófiai munkái tették ismertté; manapság a legtöbbet olvasott írásai az 1916-os A regény elmélete (Theorie des Romans) és az 1923-ban megjelent Történelem és osztálytudat (Geschichte und Klassenbewußtsein). Bár kései munkássága kevésbé ragadta meg a publikum fantáziáját, írásai nemcsak azért őrizték meg filozófiai érdekességüket, mert magukban hordozzák egy nem dogmatikus, nem redukcionista marxizmus újrafogalmazásának ígéretét, hanem mert összefonódik bennük a neokantianizmus, Hegel és Marx értelmezésének filozófiai kísérlete a modernitás problémái iránt mutatott finom érzékenységgel.